В. РАДЗИКЕВИЧ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2

ВУВ

ВИД. Т-ВО ВЕРНИГОРА

diasporiana.org.ua

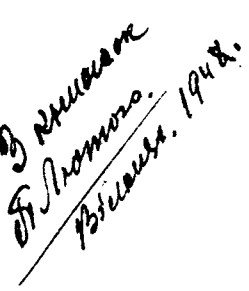

ВОЛОДИМИР РАДЗИКЕВИЧ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЧАСТЬ II
НОВА ДОБА

Мюнхен

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО „ВЕРНИГОРА“ — 1947

НОВА ДОБА

1. Тріюмф народної мови

Іван Котляревський. Вкінці прийшла хвилина перемоги живого слова. Українська народна мова розпочала тріюмфальний хід. У 1798. р. вийшли в Петербурзі три перші пісні «*Енеїди*» Котляревського, яка є свіжою, талановитою переробкою поеми римського поета Вергілія. Котляревський написав «Енеїду» живою українською мовою з повною свідомістю, що в ній повинен іти розвиток українського письменства. Тієї виразної свідомости не було в його попередників, авторів гумористичних віршів, авторів інтерлюдій, — тимто «Енеїда» — це великий крок вперед. В «Енеїді» Котляревський дав широкий малюнок народного життя з різними його додатними й відємними сторінками. З приязним зацікавленням затримався автор на народних обрядах, звичаях і віруваннях, із щирою прихильністю звернувся до простолюддя, виявляючи серйозне розуміння гірких обставин селянського життя. Так, поруч із живою мовою, вніс Котляревський у свій твір ідею свідомого демократизму, вказуючи правильний шлях своїм наступникам. Це й є причиною, що із появою «Енеїди» розпочинається нова доба в розвитку українського письменства.

Поява «Енеїди» Котляревського тим більше має значення, що тодішні обставини українського суспільного й національного життя були дуже невідрадні. Правда далеко, на другому кінці Европи, в огні французької революції валилися основи давнього ладу, родилися нові, визвольні ідеї, але дорога їм на Україну була ще далека. Недавні удари з боку російського царату приглушили українців: слабодухим відбирали останні надії. Після зруйнування Січі (1775. р.), після закріпачення селянства (1781. р.) процес винародовлювання українського панства, міщанства, духовенства поступав швидко вперед. Продовж другої половини XVIII. в. багато письменників, українців з роду, збагатило плодами свого таланту російську літературу. В ряді російських письменників зустрічаємо Богдановича (автор поеми «*Душенька*»), Капніста (автор «*Оди на рабство*»), Рубана, Наріж-

ного й ін. Українська мова стала жити тільки в устах селянина. В таку пору задзвенів сміх Івана Котляревського.

У Полтаві, на високій горі, стояв будиночок, огороджений з одного боку парканом, з другого частоколом. З гори видно було направо й наліво ліси. Перед горою простягався широкий луг, серед якого срібною стрічкою переливалася річка Ворскла. У тім будиночку, в убогій дворянській сім'ї, прийшов на світ 29 серпня 1769 р. Іван Котляревський. Батько його був канцеляристом у магістраті. Іван Котляревський учився в дячка, потім вступив у Полтавську, т. зв. Катеринославську семінарію, до якої ходив упродовж вісьмох років. Вже в семінарії проявляв поетичний хист, схильність до віршування, через що прозвали його товариші «ритмачем». Не скінчивши семінарії, учителював по поміщицьких домах. Тоді мав нагоду придивитися до народного життя. Щоб краще познайомитися з народним побутом, переодягався в народний одяг і бував на народних досвітках, вечерницях. Записував слова, збирав приказки та пісні, приглядався до народних звичаїв. Здобутком цієї вдумливої обсервації народного життя була та частина «Енеїди», в якій Котляревський дав образ українського побуту. В 1796. р. вступив до війська. У війні з Туреччиною виявив лицарську відвагу. Коли полк, у якому служив, перенесено з України в Литву, Котляревський покинув військову службу. Оселився в Полтаві, де одержав догляд над інститутом, у якому виховувалися дворянські діти. В 1812. році, в грізну хвилину походу Наполеона, одержав доручення від генерал-губернатора кн. Лобанова-Ростовського сформувати козацький полк для боротьби з Наполеоном. Видно, Котляревський добре виконав це доручення, бо в нагороду одержав ранг майора, брилянтовий перстень і 500 карбованців річної платні. Живучи далі в Полтаві, виступав у комічних ролях у домашньому театрі кн. Лобанова-Ростовського. Коли на місці Ростовського губернатором України став кн. Репнін, Котляревський утворив для нього театр. Тут виставив свої комедії «*Наталка Полтавка*» і «*Москаль-Чарівник*». Як людина, визначався Котляревський сильним характером, доброю, людською вдачею й здобув собі славу знаменитого гумориста, митця в оповіданні. Помер у 1838. р. Перед смертю наділив волею двох кріпаків. Невеличкий маєток роздав своякам, знайомим та приятелям.

«Енеїда». Перші три частини «*Енеїди*» з'явилися друком у Петербурзі в 1798. р. без згоди автора. Видав їх багатий конотопський шляхтич Максим Парпура, що великі гроші

вкладав на українські культурні цілі. За це вмістив його автор згодом у III. частині своєї поеми між грішниками, що караються в пеклі, бо

натуру мав він дуже бридку,
кривив душею для прибитку,
чужеє оддавав в печать...

Одначе несправедливо докоряв Котляревський Парпурі, бо не для «прибитку» він це зробив, а тільки в гарнім розумінні вартости поеми. Повне видання «Енеїди» в шістьох піснях вийшло в 1842. р. в Харкові.

»Енеїда» є травестійною переробкою поеми римського поета Вергілія. Її заголовок: «Енеїда на малоросійський язик перелицьованная». Основою травестії є гумористичний підхід до серйозної теми. На цьому полі перед Котляревським давали спроби автори реліґійних віршів, коли поважні реліґійні події насвітлювали з гумористичного боку. На цьому полі випередив також Котляревського Опанас Лобисевич, що «Вергілієвих пастухів» («буколіки») переодягнув в український «кобеняк». На жаль, твір останнього до нас не дійшов; зберігся тільки лист, в якому про цей твір згадується.

Вергілієва «Енеїда» була перед Котляревським предметом переробок і в інших літературах. Авторами таких травестій були м. ін. француз Скаррон, німець Блюмауер, росіянин Осіпов. Кожний із них мав іншу мету. Скаррон (XVII. вік) висміював богів класичного світу, Блюмауер(XVIII.в.)виступав проти реліґійної нетерпимости й реліґійного фанатизму, Осіпов (1791. р.) звернув вістря своєї сатири проти піятики й неуцтва. Котляревський знав травестію Осіпова й нею скористувався. В Осіпова взяв метричний розмір, подекуди слова, звороти й рими. Але все ж таки вмів зберегти свою оригінальність і завдяки своєму талантові вивів окремий світ українського життя. Гумористичним методом висвітлив обставини українського суспільного життя після зруйнування запоріжської Січі. Це не Еней і не троянці скитаються по світі, шукаючи нових осель, це мандрують по світі останки запорожців.

»Енеїда« як літературний твір. Хоч Котляревський зачерпнув тему для своєї »Енеїди« з других рук, все ж він дав цікавий, оригінальний, вартісний твір. Головні риси його самостійної творчої праці виявилися в щиронародньому колориті цілого твору й гумористичному забарвленні. Котляревський умів на тій основі, яку перейняв у римського поета Вергілія, змалювати живі картинки сучасного йому українського побуту й сучасних обставин життя. Націоналіза-

ція теми проявляється в тому напрямі, що Котляревський переніс подію на український грунт. Еней і його товариші виступають перед нашими очима, як кошовий і запорожці:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак.

Вдача Енея і його товаришів, їх поведінка, їх мова, їх звичаї, одяги, зброя — все це запорізьке, українське. В постатях олімпійських богів легко розпізнати укрїнських панів-поміщиків із їх розгульною вдачею, прикметами, хибами, химерами й норовами.

Ось як характеризує Котляревский божества вітрів:

Борей недуж лежить з похмілля,
А Нот поїхав на вісілля,
Зефір же, давній негодяй,
У городі десь загулявся...

В іншому місці говорить про олімпійських богів такими словами:

В це время в рай боги зібрались
К Зевесу в гості на обід;
Пили там, їли, забавлялись,
Забули наших людських бід.
Там лакомини різні їли,
Бухончики пшеничні білі,
Кислиці, ягоди, коржі
І всякі разні витребеньки, —
Уже либонь були п'яненькі,
Понадувались, мов йоржі.

Крім цього розсипав Котляревський в »Енеїді« велике багатство етнографічного матеріялу, описуючи народні одяги, страви, бенкети, ігри, танці, музики, співи, хатню обстановку, народні звичаї, обряди, вечерниці, вірування, ворожби, похорони, поминки. Все це надає його творові національний український колорит.

Поруч із цим другою ознакою творчого таланту Котляревського є гумористичний підхід до серйозної теми. Котляревський вибрав форму гумористичної травестії може й доцільно: може й здавав собі справу, що серйозного твору в українській мові не читали б, може б висміяли його та його намагання. А так українське панство читаючи »Енеїду«, втішалося, сміялося, забавлялося, а одночасно привикало до українського слова та до тієї думки, що й українська мова може бути мовою письменства. Нарешті, у формі травестії легше було авторові сказати панам, що не добре вони роблять, коли тільки гуляють, бенкетують, народ закріпачують. Краще йому було це зробити жартом, веселими натяками, дотепною сатирою. Гумор »Енеїди« полягає передусім в модернізації

теми, в перенесенні давніх подій на обставини XVIII. в. Інколи, щоб спонукати до сміху, користується автор надто грубими словами, висловами й зворотами в роді:

Но греки, як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав...

Але це в нього тільки засіб, що має служити серйозній меті. Цей частий, надто простий, вульгарний вислів в »Енеїді« був причиною докорів із боку деяких критиків, що ось то Котляревський тільки забавляв панів, розганяв їх життєву нудьгу веселими вигадками та глумом, не маючи ніякої поважної думки, ніякої поважної цілі (Куліш). Одначе такому поглядові перечить сама »Енеїда«. Є в ній місця, що рішуче говорять на користь автора, свідчать про його ідейність.

»Енеїда« є твором ідейним. Ця ідейність автора проявляється і в осуджуванні кріпацтва, і в звеличанні минулого України, і в заклику до любови рідного краю та до особистої посвяти для загального добра. Проти кріпаччини виступає автор у III. частині своєї поеми, при нагоді опису пекла, коли разом із іншими грішниками вмістив туди панів за те,

що людям льготи не давали
і ставили їх за скотів;
за те вони дрова возили,
в болотах очерет косили,
носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
залізним прутям підганяли,
коли який з них приставав.

Натомість із щирою прихильністю згадав автор про всіх покривджених, горем потомлених, злиднями прибитих, і для них приготовив місце у раю:

Це бідні, нищі, навіжені,
що дурнями зчисляли їх,
старці хромі, сліпороджені,
з яких був людський глум і сміх;
це, що з порожніми сумками
жили голодні під тинами,
собак дражнили по дворах;
це ті, що дасть Біг получали,
це ті, яких випровожали
в потилицю і по плечах.

Звеличив Котляревський минуле України згадками, повними туги й захоплення колишніми гарними, світлими часами:

Так вічної пам'яти бувало
У нас в Гетьманщині колись,

Так просто військо шикувало,
Не знавши: »стій! не шевелись!«
Так славнії полки козацькі
Лубенський, гадяцький, полтавський
В шапках, було, як мак цвітуть.
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть.

До любови рідного краю, до посвяти для добра народу закликає Котляревський словами:

Любов к отчизні де героїть,
Там вража сила не остоїть,
Там грудь сильніша од гармат.

То знову словами:

де общее добро в упадку,
забудь вітця, забудь і матку.

І зрозуміло українське громадянство гарні наміри автора «Енеїди». Його твір користувався великою популярністю. З рук до рук ходили копії «Енеїди» ще перед першим її друкуванням. Друковані примірники розхоплювали. Скрізь читали «Енеїду» з захопленням. Про неї знали недобитки запорожців над Дунаєм, її вивіз із собою Наполеон, вертаючись із нещасливого походу на Росію. Якою популярністю користувався сам автор, свідчить одно оповідання. У час турецької війни довелося Котляревському переплисти човном Дунай. Керманичами човна були два запорожці. Вдивляючись в обличчя капітана, пізнали вони в ньому земляка й запитали, хто він. Котляревський назвав себе. Тоді керманичі спитали, чи це той самий, що скомпонував «Енеїду»? — »Той самий«, — відповів, усміхаючись, капітан, «Так це ти, батьку наш рідний«? — гукнули радісно запорожці, припали до нього і стали цілувати його руки. — »Іди, батьку, до нас, ми тебе зробимо старшим«.

Драматичні твори Котляревського. З якою щирою прихильністю, з яким ніжним теплом, з яким тонким розумінням народної душі ставився Котляревський до побуту українського народу, доказом на це є його »*Наталка Полтавка*«. Сама думка написати »Полтавку« виникла в Котляревського з дуже гарних мотивів та робить честь його імени. Котляревського схвилювало невміле, повне глуму відтворення українського народного побуту в опереті російського письменника кн. Шаховського п. н. »*Козак стихотворецъ*« і він рішив Шаховському відповісти. Відповів оперетою »Полтавка«, що є неначе обороною українського народного життя. Оборона Котляревського вийшла така гарна й така гідна, що »Пол-

тавка« до сьогодні не сходить із сцени і все робить на глядачів враження м'якістю і ніжністю малюнку, красою слова, чаром народних пісень, кидаючи одночасно гарне світло на гуманність автора.

Акція в опереті проста, нескладна. Кохає Наталка Петра, бідного наймита, що пішов у світ на заробітки. Її мати, вдова Терпелиха, хоче її видати заміж, бо вбогість у хаті нестерпна. Спочатку Наталка не хоче й чути про женихів, які її сватають, хоч вони багаті. Лише на гарячі прохання матері, за намовою сільського виборного Макогоненка, що прийняв на себе роль посередника, подає рушники возному Тетерваковському. Але приходить Петро, і возний Тетерваковський, що бачить щире та вірне кохання молодят, відступає Наталку Петрові. »Оттакі то наші полтавці! — каже при кінці останньої дії товариш Петра, Микола. — Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хвата-ється«.

Легкий гумор у »Полтавці« помітний головним чином у висвітленні постаті возного Тетерваковського, що відбився від народу зовнішньою поведінкою та штучною мовою, зберігаючи в глибині душі головні риси української вдачі. З природи в нього всі дані — як сам говорить — щоб добро робити і коли досі його не робив, то виключно за »недосужностию по должности«.

Поруч із легким гумором, другою прикметою «Полтавки» є сентименталізм. Був це модний тоді в европейських літературах, зокрема французькій та російській, напрямок, що схиляв письменників звертати головну увагу на людські почування, на їх силу та глибину. Із сентиментальними творами російської літератури, в роді творів Карамзіна »*Бідна Ліза*« та »*Наталя, боярська донька*«, Котляревський без сумніву був знайомий. Все ж таки є велика різниця між його сентименталізмом та неприродним, штучним в інших европейських літературах. У Котляревського він природний, випливає з душі, згідний із вдачею українця. Коли автор й ідеалізує постаті, то ця ідеалізація не виходить поза межі дійсної можливости, його ж намагання показати, що й в убогих, сірих людей криються в глибині душі гарні почування, високі пориви, готовість до посвяти для спокою й щастя найближчих — на весь зріст висуває постать Котляревського не лише, як письменника з літературним талантом, але й людини з гарною, шляхетною вдачею. Оцінив ці прикмети вдачі й таланту Котляревського Шевченко. У поемі »На вічну пам'ять Котляревському« звертається до нього словами

»праведная душе«, признає велике значення його виступу й запевнює: »Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди, поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть«.

Другим драматичним твором Котляревського була опера »*Москаль-чарівник*«, яку побудував, подібно як Василь Гоголь (батько російського письменника Миколи) »Простака«, на мандрівному мотиві. Друком вийшов »Москаль-чарівник« у 1841. р. У цій комедії є молода жінка Тетяна, трохи жартівлива, але вірна своєму чоловікові; є судовий паничик Финтик, що цурається своєї матері, говорить по-московському й залицяється до Тетяни; є чумак Чупрун, який дає Финтикові прочухана, є москаль-чарівник, що помагає Чупрунові. У цій веселій комедії кинув Котляревський докір тим, що стидяться свого роду й відрікаються його для вигідного життя.

Сатира Артемовського. Гумористично-сатиричний тон, до якого удався Котляревський в »Енеїді«, видно, подобався. Слідом за Котляревським пішов ряд українських письменників, що залюбки наслідували цю основну рису його творчости, розсипаючи гумор, поблискуючи вістрям дотепної сатири. Деякі з них ні самі ніякої поважнішої думки не мали, ні в Котляревського не добачили. Наслідуючи Котляревського, наслідували тільки зовнішню манеру його писання, яка полягала в доборі грубих вульгаризмів, та витворили нездоровий напрямок у літературі, відомий під назвою »котляревщини«. Своїми творами, в яких тяжко добачити іскру якогось поетичного піднесення, які »просто вражають —як висловився дослідник нового українського письменства Микола Зеров — вузькістю ідейного захвату й безсилістю виконання«, спричинилися вони до грубих дотепів. Про них та їх твори не станемо говорити.

Але були між письменниками, що пішли слідом Котляревського, талановиті одиниці, яких твори мають глибшу ідейну основу, хоч гумор і сатира є також їх улюбленою формою. До них у першу чергу слід зарахувати Петра Артемовського-Гулака. Ще як студент університету, став він лектором польської мови в Харківському університеті. Потім був професором історії в Харківському університеті та впродовж десятьох рокі його ректором. Харківський університет, що повстав заходом Василя Каразина в 1805. році, розбудив наукові зацікавлення та без сумніву спричинився до скріплення національної свідомости серед української інтелігенції. При університеті почав у 1816. р. виходити напів офіційний університетський орган, »*Український Вістник*«, що багато місця присьячував українським справам Хоч по трьох роках його

видання припинено, але дав він початок серії літературних альманахів у Харкові в тридцятих і сорокових роках минулого віку. Були ними »*Український Альманах*« Срезневського, »*Сніп*« Корсуна (1841. р.) та »*Молодик*« Бецького (1843-1844.). В »Українськім Вістнику«, якого редактором був також Григорій Квітка-Основ'яненко, з'явилася в 1818. р. байка Артемовського-Гулака п. н. »*Пан та собака*«, яка дуже корисно відрізняється своїм ідейним змістом та проблисками літературного таланту від інших творів цього письменника. У байці дав Артемовський-Гулак широкий опис переживань собаки Рябка, що цілу ніч безупину стеріг панське майно: скрізь бігав, нишпорив, лякаючи злодіїв. Але рано замість нагороди посипалися на його спину побої за те, що не дав спати панові, який програв у карти. На другу ніч Рябко спокійно уклався спати. Але знов його побили за те, що дозволив москалям нишпорити в коморі, вовкові забрати ягнята, а тхорові курчата. Отже:

Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
Все випада Рябка таки прохворостить.
Уже мені, бачу, чи то туди—високо,
Чи сюди — глибоко:
Повернешся сюди — і тут то гаряче,
Повернешся туди — і там то боляче.
З ледачим скрізь біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть'
Він найде все тобі і в черепочку смерть.

Переживання Рябка в байці »Пан та собака«—це яскравий, повний драматизму образ життя українського селянства в добу кріпацького поневолення. Артемовський всі свої симпатії, всі спочування звернув у бік Рябка, все обурення у бік панів. Отже, його байка має характер ідейної сатири, в якій Артемовський-Гулак підніс рішучий протест проти кривд суспільного ладу. Протест Артемовського виразніший та голосніший, як протест Котляревського. Котляревський тільки принагідно помістив панів у пеклі за знущання над народом, тоді як Артемовський дав жахливий образ умовин кріпацького життя.

Крім байки »Пан та собака« писав ще інші байки, нпр. »*Соловій та Хивра, або горох при дорозі,*« »*Пліточка*« й інші, до яких теми запозичав у польського байкаря Красіцького, та, йдучи слідом Котляревського, на гумористичний лад перевертав оди римського поета Горація (»*Гараська*«), в яких передавав його думки про марність життя та світову суєту. Пробував також свої сили у перекладах балад Ґете (»*Рибалка*«) та Міцкевича (»*Твардовський*«) і вмів ці переклади овіяти Українським народним колоритом. Сила впливу Котлярев-

ського на Артемовського виявилися головним чином у стилі писання останнього.

Для прикладу приводимо опис ночі на початку байки »Пан та собака:

На землю злізла ніч... Ніде ані шиширхне,
Хіба то декуди крізь сон щонебудь пирхне.
Хоч в око стрель тобі — так темно надворі,
Уклався місяць спать, на небі ні зорі,
От ледви крадькома яка сонлива зірка
Зза хмари вигляне, як миш ізза одвірка,
І небо, і земля — усе одпочива;
Все ніч під чорною запаскою хова.

В українському письменстві здобув собі Артемовський-Гулак ім'я суспільною сатирою »Пан та собака«.

Громадська сатира Гребінки. Коли Артемовський-Гулак у формі байки торкнувся суспільних питань, Євген Гребінка у своїх байках виступив проти деяких хиб та недомагань тогочасного громадського життя.

Подібно, як Котляревський, Гребінка походив з небагатої дворянської родини, що жила під Пирятином, на Полтавщині. Принаду й красу рідної околиці звеличав пізніше у передмові до альманаху »Ластівка« (1841. р.), де писав із захопленням: »Уже я так думаю, що нема на світі кращого місця, як полтавська губернія. І степи, і ліси, і сади, і байраки, і щуки, і карасі, і вишні, і черешні, і всякі напитки, і воли, і добрі коні, і добрі люди — усе є, усього багацько. А тих, мовляв, дівчат та молодиць!... Одну списав покійничок Котляревський »Наталку Полтавку« та увесь світ звеселив«... Вчився Гребінка в Ніжинській гімназії разом із пізнішим українським письменником Олександром Атаназієм-Чужбинським, автором збірки ніжних поезій »Що було на серці«. Після закінчення гімназії служив у війську, потім учив у військових школах. Помер 1843. р. Гарну память залишив Гребінка по собі тим, що був одним із щирих опікунів Тараса Шевченка, коли цей кріпаком жив у Петербурзі.

Гребінка писав українською й російською мовами. Першим його твором був переклад поеми Пушкіна п. н. »*Полтава*«. З російських його творів широко відома повість »*Чайковський*«, яку на українську мову переклав Ксенофонт Климкович. Одначе найціннішим його твором є його *Приказки*, тобто байки, що вийшли друком у Петербурзі в 1834. р. Вигідною формою байки радо користуються письменники в часи, коли обставини політичного життя чи громадські умовини не дозволяють їм висловлювати своєї думки відверто

й ясно. Тоді під формою алегорії, користуючись одним образом, напр. із життя звірів, підсувають нам інший образ, примушують нас до призадуми над відносинами між людьми, відкривають очі на хиби суспільности, громади, чи одиниць. Часто користуються з готових байок в інших літературах, нагинаючи їх тільки в подробицях до обставин власного життя. Так робив і Гребінка. Брав нераз теми й образи в давнього латинського поета Федра, або в російського байкаря Крилова, одначе завжди вмів зручно, гарно й доцільно зв'язати їх провідною думкою та формою з українським життям та надати їм виразний український національний колорит.

У приказці »*Мірошник*« говорить Гребінка про людей, що беруться за діло, яке їм не під силу. Цю думку проводить так, що оповідає про мельника, який безтурботно й щасливо жив собі, маючи невеличкий млинок на малій річці. На лихо побачив раз мельник великі млини на ріках Сеймі та Десні й забажав, щоб і його річка стала великою. Став молитися, постити, наймати молебні — і Бог вислухав його молитви. Знялася раз буря, впали дощі і річка заграла водою, запінилася, зашуміла і знесла млинок... І знов вмів Гребінка надати цій приказці сильний та виразний український колорит, описуючи рідні краєвиди, життя мельника, його поведінку. Такий самий характер і інших приказок. Звернувся в них Гребінка проти неправди суспільного життя, визиску чужої праці (»*Будяк та коноплиночка*«), проти несправедливости суддів, проти доносників (*Ведмежий суд*«), проти народного відступництва (»*Гай та сокири*«), проти наклепників (»*Сонце та хмари*«) та проти вітрогонів- легкодухів, що хмарою обсідають дім багатого приятеля, розносять увесь його маєток, а потім його самого в біді покидають (»*Воробці та вишня*«). При тім умів скрізь сполучити ідейну сатиру з гарною мистецькою формою.

Влучно схарактеризував його приказки Куліш словами: »Гребінка, пишучи приказки, малює нам тут же наші села, поля й степи свіжими та непозиченими фарбами. Коли сміється він, то прислухайтесь — тут же крізь сміх почуєте якийсь сум; коли ж справді сумує, то слово його процвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи, жартівливі вони та якось і сумовиті, як наші селяни; шуткуючи, ці приказки займають душу зглибока«.

Харківський гурток. Євген Гребінка стояв у близьких взаєминах із письменниками харківської громади, які своєю працею оживили в перших десятиліттях XIX. в. літературне

та наукове життя на Україні. Нема сумніву, що велику роль в згуртуванні цих наукових сил та в зацікавленні їх здобутками західно-европейської науки й новими західно-европейськими напрямками в літературі відограв Харківський університет. Звернув він очі українців на захід і велів їм нові західно-европейські галузі науки та нові досягнення на полі письменства перещеплювати на українському ґрунті. Так повстали початки української етнографії та початки української філології.

В тих часах на заході Европи розвиток етнографії поступив уже великим кроком уперед. Перші етнографічні праці появилися в Англії, де Персі (Percy) видав старо-англійські балади в 1765. р., а Джемс Мекферсон (Mackpherson) у 1762. збірку пісень, як пісні шотландського народного барда Осіяна. За приклалом англійських дослідників пішли в Німеччині Бодмер, Брайтінґер, Гердер, Ґете, Ґрімми. З кінцем XVIII. і з початком XIX. в. також у слов'янському світі появляються перші етнографічні збірки. Так, у Росії видає Чулков казки (1790.), в Сербії Вук Стефанович-Караджіч збирає сербські народні пісні, в Чехії на полі етнографії кладе заслуги Франц Челяковський збіркою народних пісень (1822—1827 рр.). У Польщі Адам Чарноцький (Зоріян Доленґа Ходаковський) закликає земляків до збирання народних пісень, народних переказів, до вивчення народного побуту. Наслідками довголітніх своїх дослідів на полі слов'янської етнографії ділиться з громадськими колами у розвідці »O słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem« (1818).

Всі ці праці з ділянки етнографії та фольклору обмежувалися покищо тільки точним описом різних сторінок народного життя, чи подавали вірні записи народних пісень, казок, переказів тощо. Лише з бігом часу стали вони основою до глибших студій над життям народу та його творчістю. Замилування до етнографічних дослідів захопило також українців. Вже про Котляревського відомо нам, що він пильно приглядався до народного життя, записував народні пісні, приказки і в своїх творах, зокрема в »Енеїді«, вмістив стільки етнографічного матеріялу, стільки розсипав подробиць, схоплених із обсервації народного побуту, що все це дало основу деяким дослідникам його творчости назвати його першим українським етнографом.

Одначе першу збірку українських народних пісень видав князь Микола Цертелев у 1819. р. (*»Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней«*). Своє захоплення красою українських пісень та силою почування, що з них промовляє,

висловив Цертелев в окремій розвідці російською мовою, в якій порівняв їх із піснями Осіяната Гомера. Збірка Цертелева викликала появу нових збірок народних пісень: Михайла Максимовича (вийшли в рр. 1827., 1834., 1849.) і Ізмаїла Срезневського. Останній, хоч із російського роду, живучи на Україні. став гарячим ентузіястом української старовини й в рр. 1833—1838, видав »*Запорожську Старину*« в шістьох частинах. Ізмаїл Срезневський був також завзятим оборонцем прав української мови до самостійного літературного життя. В одній із своїх наукових розвідок (»*Взглядъ на памятники украинской народной словесности*«) висловив думку, що українська мова є окремою, самостійною мовою та не уступає місця чеській багатством вислову, польській у живописності, сербській у милозвучності.

Другою ділянкою наукових зацікавлень деяких письменників харківського гуртка було мовознавство. Початок буйного розвитку філології в західній Европі з XIX. в. поклав німецький учений Франц Бопп (Ворр), що своєю порівняльною граматикою індоевропейських мов, звернув філологічні досліди на нові шляхи. Показуючи споріднення індоевропейських мов, дав він спонуку до живіших студій на полі лінгвістики не лише у Німеччині, але й серед слов'янських націй, у часи, коли вони одна за другою зривалися до окремого національного життя, слов'янські учені намагалися також своїми філологічними працями довести права поодиноких слов'янських мов на самостійне життя. І це було однією з причин живішого розвитку філологічних наук серед слов'янських народів. Чехи Осип Дубровський, Осип Юнгман, Павло Шафарик, серб Вук Караджіч, словінець Вартоломей Копітар, росіян. Олександер Востоков кладуть основи для розвитку слов'янських мов та літератур. В цю пору гарячкових змагань над оживленням слов'янської філології і над розбудженням слов'янських націй виходить *перша граматика української мови* Олександра Павловського у Петербурзі 1818. р. (»Грамматика малороссійского нарѣчія«). Виданням своєї граматики Павловський намагався довести придатність української мови для літературного життя,

Квітка-Основ'яненко. До письменників харківської групи належав також творець новітньої української повісти Григорій Квітка-Основ'яненко (1788—1843). Народився в селі Основі, близько Харкова — звідси й його псевдонім. Походив із поміщицького роду. Його батько був власником села Основи. В житті Квітки-Основяненка було багато серйозних подій, що відбилися у його літературній творчості. Перша

така подія сталася в його дитячих роках. П'ятилітнім хлопчиною, тяжко недужий на очі, поїхав він із матір'ю на прощу до Озерянського манастиря і тут несподівано прозрів. Це дивне, несподіване одужання, саме в церкві, в час молитви, наповнило його душу глибокими релігійними почуваннями, які висловив у своїх повістях. Під впливом сильного релігійного настрою думав уже на 12. році життя вступити до манастиря, на що батьки не дали своєї згоди. Вчився Квітка дома і в манастирській школі. На п'ятнадцятому році життя записав його батько до війська, одначе хлопець жив дома, виїзджаючи тільки часом до старшого на бенкет, чи з поклоном.

Безсумнівний вплив на світогляд письменника, на вироблення його етичних поглядів мала знайомість із постаттю та філософією Сковороди, який гостив у його батьківському домі. Вкінці Квітка таки здійснив свій намір і на 23. році життя, не без впливу свого дядька, що був настоятелем курязького манастиря, вступив у цей манастир і жив у ньому близько чотирьох років простим послушником. Після залишення манастиря Квітка жив у Харкові, де його захопило товариське та громадське життя. Квітка стояв близько до журналів: »Харківський Демократ« і »Український вісник«, уміщував у них свої вірші альбомного характеру і веселі фейлетони під псевдонімом Талалея Повінухіна російською мовою, брав участь у театральних виставах, виступаючи в комічних ролях, був директором театру, потім опікуном інституту, в якому виховувалися дворянські дочки. З наставницею цього інституту, Анною Вульф, він одружився. Останні роки життя провів в Основі, втішаючись тихим подружнім щастям. Його дружина, начитана в тогочасній сентиментальній літературі, брала живу участь у літературній його праці, піддавала йому теми та радила йому писати в такому сентиментальному тоні, який їй саме припав до вподоби.

У перших своїх літературних творах пішов Квітка слідом Котляревського. Форму травестії в крайньо гумористичному бурлескному стилі має одно з перших його оповідань: »*Салдатський партрет*« (1833, р,), тему для якого взяв Квітка з двох греко-латинських анекдотів. У першому з цих анекдотів маляр Зевксіс так вірно вмів змалювати китицю винограду, що птиці зліталися до його образу. Квітка у своєму оповіданні вивів замість Зевксіса маляра Кузьму Трохимовича, що знов так зручно й вірно змалював салдата, що не тільки горобцеві, а й чоловікові був страшний. »Як задивишся на нього, так і бачиться: вже й ворушиться й усом морга, і очима поводить, і руками дьоргає, і ногами дрига..

от побіжить, от битиме«. Щоб переконатися, чи вартий чого його образ, виставив Кузьма Трохимович його на ярмарку в Липцях і запевнився, що добре намалював салдата, коли й Охрім Супоня, і молодичка Явдоха Колупайчиха, і дівчина Домаха прийняли його портрет за живу людину. Вкінці підійшов до образу гурт парубків. Між ними був швець Терешко. Терешко скинув шапку і вклонився салдатові. Коли товариші підняли його на глум, Терешко став лаяти маляра, що не змалював чобіт, як слід. По відході парубків Кузьма Трохимович швидко перемалював чоботи. Коли це Терешко завважив, проходячи в другий раз коло салдата, сказав до товаришів із самовпевненою хвальбою: »Чоботи тепер, як я навчив, та мундир не туди дивиться«. — »А зась — крикнув розлючений Кузьма — швець знай своє ремесло, а у кравецтво не мішайся!«

Кінцева частина оповідання Квітки — це саме травестія другого латинського анекдоту про маляра Апеллеса, який будучи ображений несправедливою критикою шевця, крикнув йому: »не далі чобота, шевчику«.

Є в Квітки й інші оповідання такого самого гумористичного характеру, що й »Салдатський партрет«, як: »*Пархомове сніданя*«, »*Підбрехач*«, »*На пущання як зав'язано*«, »*Куповаий розум*«, тільки сперті вони вже не на чужих, а на українських народних оповіданнях та анекдотах. Скрізь відбився в них вплив Котляревського, від якого не могли зрештою звільнитися й інші письменники, як Артемовський, Гребінка, Стороженко, Руданський, Нечуй-Левицький (»*Баба Параска та баба Палажка*«) в своїх літературних творах, листах (»*писульках*»), передмовах, коли намагалися зблизити й знизити свій стиль до стилю простолюддя, не згадуючи вже про представників »котляревщини« в її від'ємному розумінні. Щодо оповідання »Салдатський партрет«, то Квітка мав у ньому й серйознішу думку. Письменник хотів звернути увагу російських критиків, щоб пильнували свого діла, своєї літератури й не бралися за оцінку українських писань.

Але є ще в Квітки оповідання іншого характеру, з іншою, важливішою тематикою, з іншим підходом до народного побуту, з ідеалізацією постатей, із іншим стилем писання До кращих належать: »*Маруся*«, »*Сердечна Оксана*«, »*Перекотиполе*«, »*Козирдівка*«, »*Щира любов*«. Крім повістей (українською мовою є їх 17), писав Квітка драматичні твори (драма »Щира любов«, комедія »Сватання на Гончарівці«).

Квітчина »Маруся«. Життєві переживання Квітки-Основ'яненка відбилися в його душі глибоким релігійним настроєм,

який він висловив у першу чергу в повісті »*Маруся*«. Основою цієї повісти є зворушливе кохання гарної, ніжної сільської дівчини, що має стати дружиною розумного й меткого, хоч бідного парубка Василя, який також покохав дівчину всією душею. Батько Марусі не хоче спочатку згодитися на подружжя, бо перед Василем ще військова служба. «Як прийде набір, — говорить він Василеві. — то тобі лоба забрюють, бо ти сирота.,. А що тоді буде з Марусею, — ні жінка, ні удова, звісно, як салдаток шанують«... Тільки тоді, коли Василь за власні, зароблені гроші може найняти за себе наймицика, погоджується. Вже й ладяться до весілля. Але щастя молодим не судилося. Маруся простуджується в лісі й умирає. Коли Василь після подорожі повертається, замість весілля знаходить похорон. У тяжкому горю по втраті одинокої доньки Наум Дріт та його дружина Настя знаходять полегшення в думці про Божу волю. Справляють величаві похорони, опис яких заповнює велику частину повісти. Василь шукає захисту в манастирі, де скоро й кінчає життя, як о. Венедикт.

Християнсько-релігійний світогляд Квітки знайшов у повісті »Маруся» вираз у головній думці, що не треба на світі ні до чого над міру прив'язуватися, «не то, щоб до якої вещі, а то хочби й до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелів і других«. »Перше всего — проповідує далі автор — подумаймо: чи ми ж на цьому світі вічні?« Ціле дальше оповідання про долю Марусі є неначе прикладом та доказом на підкріплення тієї думки, яку автор висловив у вступі, що нема на цьому світі тривкого щастя. Автор немов перебрав на себе роль проповідника, який велить людям із тихою резигнацією приймати Божі допусти.

Християнсько-релігійний настрій Квітки, його охота моралізувати в дусі християнсько-релігійного світогляду пробивається також у характеристиці поодиноких постатей, що немов мають завдання служити зразком християнських чеснот та християнського життя. Всі вони побожні, пильно ходять до церкви, моляться гаряче, з тихою покорою покладаються на Божу волю. Таким був Наум Дріт, »батькові й матері слухняний, старшим себе покірний, між товаришами друзяка, ні пів слова не збрехав, не впивався і п'яниць не терпів, з ледачими не водився; а до церкви, то хоть би і маленький празник, тільки піп у дзвін — він уже й там; свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і прийметься за діло. Коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть«... Такою була й його жінка Настя,

»добра, роботяща, хазяйка, слухняна«, такою була Маруся, таким був і Василь. Крім цього засадничого настрою є в повісті поклін модному тодішньому літературному напрямкові, сентименталізму, репрезентованому такими іменами в європейському письменстві як Річардсон, Стерн, Руссо. Кидається в вічі і в виборі самої теми, в її висвітленні та в характеристиці поодиноких постатей, зокрема у вдачі Василя, якого сила почування й сила розпуки веде у манастир.

Сентименталізм, якому автор вклонився в »Марусі«, ще з більшою силою виступає в повісті »*Щира любов*«, у якій автор розповів про кохання сільської красуні Галочки та московського офіцера Зоріна. Сила захоплення красою Галочки була в Зоріна така велика, що він, не зважаючи на все, хотів із нею одружитися. Тільки Галочка не хотіла йому в'язати світу.

Хоч у повісті »Маруся« Квітка занадто впав у сентиментальний тон, все ж таки ця повість має велике значення. Вартість її в тому, що вона є одним із перших творів не тільки в українській, але взагалі в европейській літературі, в якій автор із щирою, глибокою прихильністю поставився до життя простолюддя, вміючи відшукати в душах простих селян стільки гарних прикмет, стільки ніжних почувань. Повість »Маруся« є наслідок пильної, вдумливої обсервації з боку її автора, що з замилуванням етнографа дав образ українського села, описуючи народний одяг, хатню обстанову, народні звичаї Великодня, сватання, заручини, весілля.

Подібно, як у Марусі, моралізаторську тенденцію має Квітчине оповідання п. н. »*Перекотиполе*«:

Провідною думкою в ньому є думка, що ніщо перед Богом не скриється, що всякий злочин мусить бути належно покараний. Гарно описав Квітка бурю в природі та її великий вплив на душу злочинця.

В одному селі жили Денис Лискотун і Трохим, син убогої вдови. Меткий Денис давав собі раду в світі, натомість незарадний Трохим тяжко бідував із жінкою й дітьми. Мати Трохимова нераз указувала на Дениса, що заробляв багато грошей, не знаючи про те, що Денис крутою дорогою доходить до багатства. Раз коло Пречистої вибрався Трохим у губерніяльне місто й найнявся на час ярмарку на службу в якогось купця. Тут зустрівся з Денисом, що вдавав бідного, щоб одержати більшу платню в купця. Денис змовився з циганами, щоб обікрасти купця, але це йому не вдалося, бо Трохим зауважив, що Денис не позамикав замків і повідомив про це купця. Злодіїв разом із Денисом зловили й замкнули в тюрмі. Як скінчився ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. З радістю поспішав він до дому, щоб принести заробіток убогій рідні. В дорозі догнав його Денис, що якось звільнився з тюрми. Обох захопила буря в лісі. В міру, як вона кріпшала, ріс і кріпшав духовий неспокій Дениса. Коли буря стала шаліти з найбільшою силою, коли громи стали вдаряти в найближчі дерева, неспокій Денисів зріс до божевілля й він, не тямлячи

себе, виявив Трохимові всі свої злочини, між ними й те, що вбив жебрака. Лише, як утихла буря, відзискав Денис рівновагу духа та разом із тим свідомість, що в тривозі зрадив себе. З ляку, щоб Трохим не виявив його злочинів, він убив його. Вмираючи в чистому полі, Трохим послався на свідка своєї неповинної смерти, на бурян-перекотиполе, що його вітер саме надніс. Це перекотиполе й виявило злочинця в час слідства, коли малий синок Трохима почав ним гратися й показувати Денисові. Денис не міг затримати рівноваги й за все признався.

В оповіданні дуже вдало вмів Квітка провести паралель між бурею в природі й у людській душі, томленій докорами совісти. Тема оповідання подібна до теми в баладі Шіллера »Die Kraniche des Ibykus«.

Село в повістях Квітки. У своїх українських повістях та оповіданнях намагався Квітка-Основ'яненко дати образ українського села та образ його життя. До опису підходив, як етнограф, що бажає приглянутися докладно до побуту, прослідити народні звичаї і зрозуміти народну душу. З такого етнографічного становища і відтворив він українське село, ідеалізуючи інколи постаті, ідеалізуючи побут, натомість заплющив очі на соціяльні обставини життя у тому селі. Ніде в його повістях не знайдемо не то протесту, але навіть натяку на суспільне поневолення народу, на турботи й злидні його щоденного життя. Причина того в його походженні, може також у тому, що в його околицях кріпаччина не мала гострих форм. Квітка зріс серед цілковитих достатків панського життя і вповні погоджувався з ладом, який тоді панував в Росії. В наслідок цього образ села, який дав Квітка в ряді оповідань односторонній, вірний тільки з етнографічного боку, невірний із соціяльного. Квітка творив ідилії селянського життя, хоч таких ідилій на ділі не було.

Характер оповідань Квітки не скрізь однаковий. Є в нього оповідання з гумористичним забарвленням, в яких посміхався — що правда, без злоби — з людських хиб, є оповідання з сентиментальним забарвленням, як от »*Маруся*«, »*Щира любов*«, »*Козир-дівка*«, є й такі, в яких Квітка глибше глянув у правдиве життя і те дійсне життя села відтворив із більшою правдою малюнку, з більшим реалізмом. До таких повістей належить »*Сердечна Оксана*«. Розповів у ній Квітка про долю сільської дівчини Оксани, якої велику красу занапастив російський капітан. Інші оповідання, як »*Конотопська відьма*«, »*Мертвецький великдень*«, »*От тобі скарб*«, побудував Квітка на народних віруваннях у відьом, у чортів і опирів. Ці оповідання із звертаннями до світу народної фантастики, до країни народної уяви — це несміливі покищо кроки на шляху нового літературного напрямку — романтизму. Також стиль оповідань Квітки не скрізь однаковий. Квітка користувався в своїх оповіданнях подвійним стилем:

вищим, коли говорив від себе і від поважних своїх постатей, і нижчим, коли говорив від імени другорядних постатей. Тоді наближався, як це робили залюбки й інші тогочасні письменники (Артемовський, Гребінка), до стилю оповідання простолюддя. Зміняв його відповідно до характеру оповідань: з розповідного в проповідний, то знов гумористично-анекдотичний. Для виправдання своїх стилістичних прийомів часто уводив постать посередню між собою і читачем.

В українській літературі Квітка-Основ'яненко має своє визначне місце, як творець української прози та як письменник, що з таким теплом, з такою щирою прихильністю підійшов до селянського життя. Своїми малюнками з народного побуту випередив він малюнки письменниці Жорж Занд у французькій літературі, Ауербахові »Dorfgeschichten« в німецькій та »Деревню« Григоровича й »Записки охотника« Тургенєва в російській. Його жіночі постаті з своїми мріями, стражданнями, поетичним життям були довгий час зразком для наслідування (Олеся — в оповіданні Марка Вовчка «*Козачка*«, »Орися« — в Кулішевій ідилії, Нимидора — в повісті І. Н. Левицького — »*Микола Джеря*«, Василина — в його ж »*Бурлачці*«, Галя — в повісті Мирного »*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*«),

Як високо цінив талант і творчість Квітки Тарас Шевченко, доказом є його поема »*До Основ'яненка*«,

Під впливом »Полтавки«. Квітка-Основ'яненко був автором драматичних творів »*Сватання на Гончарівці*« та »*Щира любов*«. На ділянці драматичної творчости в двадцятих і тридцятих роках минулого століття зразком був Котляревський. Під значним впливом Котляревського написав Яків Кухаренко оперетку п. н. »*Чорноморський побут*« (1836. р.), що темою, постатями й загальним настроєм дуже живо нагадує свій первовзір. Яків Кухаренко, отаман кубанського війська, приятель Шевченка, описав у поемі »*Харко, Запорізький кошовий*« початки української колонізації на Кубані. Також у »*Чорноморському побуті*« переніс акцію в часи, коли останки січового козацтва дали початок чорноморському війську. Як Котляревський у »Полтавці«, дав Кухаренко в своїй опереті образ кохання Марусі та козака Івана Прудкого, що виїхав воювати з черкесами. В часі відсутности Івана посватала мати Марусі, вдова Драбиниха, свою доньку за багатого козака Харка Кабицю. Але приятелі Івана Прудкого не дали йому зробити кривди. Хрещений батько Тупиця заявив Драбинисі, що весь свій маєток призначає своєму хрещеникові.

Тим зворушив остаточно Драбиниху, яка в додаток ще дізналася про прогріх Кабиці супроти дівчини Килини. Оперета закінчується поворотом козаків, із якими вертається разом Іван Прудкий.

Наслідуванням »Полтавки« була також оперета Степана Писаревського »*Купала на Івана*«, відома в галицькій переробці під заголовком »*Весілля*, або *за цигана Шмагайла нема розумнішого*«. Героями в опереті є Іван Коваленко та Любка Мирошниківна, що на дорозі свого кохання так само зустрічають різні перепони. Закоханим молодятам при повній їх безрадності помагає циган Шмагайло, беручи акцію в свої руки та щасливо її розв'язуючи на користь молодят. Коли дядько Любки, Панько Шереперя, хоче віддати її за Юрка Паливоду, циган Шмагайло нівечить його намір тим, що разом із своїм товариством у постатях. відьом та вовкулаків лякає Юрка та примушує відректися Любки.

Соціяльна нерівність між закоханими лягла також в основу анонімної оперети п. н. »*Любка, або сватання в селі Рихмах*«, якої авторство дехто навіть приписував Котляревському. Перешкодою на дорозі кохання багатого внука Грицька Рихмана та гарної Любки, доньки вбогої вдовиці, є дід Гриця, що хоче за внука посватати багачку. Але і тут колізія розв'язується, хоч і не дуже дотепно, але щасливо для молодих. »Любка« написана віршем. У всіх названих драматичних творах молоді щасливо поборюють всякі перешкоди, що стоять на шляху їх кохання своєю чеснотою, чи за допомогою хитрощів приятелів і їх чисте, безкорисне кохання закінчується тріюмфом. Така тематика й таке висвітлення є основною прикметою драматичних творів у модному тодішньому сентиментальному тоні.

2. На крилах романтизму

Романтизм. Вже сентименталізм, як звертання до людських почувань, був деяким відрухом проти псевдокласицизму, що, як літературний напрямок, всевладно панував в европейських літературах при кінці XVIII. в. Псевдокласицизм (ложний класицизм) далекий був від світу людських почувань та світу уяви, признаючи гарним тільки те, що є природне, що дається збагнути розумом. За законами головних теоретиків псевдокласицизму письменники мали зв'язані руки рядом правил, що відносилися і до вибору тем та їх висвітлення, і до літературної форми. Їх мусили точно додержуватися. Нарешті прийшов час, коли втерті, сухі, приписові форми,—

хоч нераз дуже блискучі, зразкові — надокучили. Від творів письменників, що писали в псевдокласичному дусі віяло холодом і штучністю. Люди стали домагатися чогось нового, чогось, що схвилювало б їх душу, що ворушило б почування та побуджувало уяву. Такий гарний світ глибоких людських почувань, буйний світ фантазії таївся в народних піснях, казках, віруваннях. Тимто цей відрух проти псевдокласицизму схилив письменників звернутися до народу. Але цього народного життя та народного світогляду ніхто ще не прослідив; тому й реакція проти псевдокласицизму витворила найперше штучні сентиментальні повісті, »пастуші« романи, де постаті спід селянської стріхи говорили таким стилем, якби засвоїли собі його в панських салонах. Виявилася, отже, потреба пізнати народне життя докладно, всебічно, зійти до народу, познайомитися із світом його уяви та лише тоді відтворювати це життя. Ця потреба привела до пробудження етнографічних дослідів. Етнографія, як наука, допомагала розвитку нового літературного напрямку, що, відомий під назвою романтизму, був відрухом проти псевдокласицизму, відрухом не тільки в країну почувань, але також у країну уяви. Романтизм порвав із давніми приписами й давніми формами, пускав крила творчої уяви у вільний льот.

Назва »романтизм« постала звідти, що поети романтики, шукаючи нових тем, нових мотивів, часто зверталися за ними до народної фантастики романських народів, до їх пісень, казок і вірувань. У понятті романтизму крилося розуміння чогось таємного, що не все дається розумом збагнути й розумом вияснити (сни, ворожби, передчуття, чари). Такого саме поетичного матеріялу було багато в народній творчості і до неї зверталися поети романтики, коли будували свої прекрасні поетичні твори: Ґете поему »Erlkönig«, Міцкевич »Świteziank-у«, Шевченко »Тополю«. З уваги на те, що поети окремих народів звертались до усної творчости свого народу, проявилися також і в письменстві індивідуальні прекмети окремих націй, які в добу Наполеонських воєн пробуджувалися до самостійного національного життя і тому підкреслювали питомі риси своєї національности.

Романтичний напрямок буревієм перейшов Европу, розворушив уми великих творчих талантів та знайшов вислів у творах Байрона, Гердера, Ґете, Шіллера, Міцкевича, Жуковського, Пушкіна, Лермонтова.

Пісенна скарбниця. Зацікавлення народною творчістю, як один із виявів загального звертання до життя народу, викликало появу перших українських етнографічних збірників,

що відкрили людям очі на скарби української усної творчости. В міру того, як появлялися щораз нові етнографічні праці, розкривалися щораз ціннійші перлини поезії, щораз більші багацтва мови в українськик піснях. Передусім ударяло дослідників багатство форм пісенної творчости. Виявилося, що пісня — це частина духового життя українця, що вона його щира й вірна товаришка, яка не покидає його ні в дні радости, ні в дні смутку, яка крок за кроком слідкує за ним від його дитинства до його старости. З піснею на устах не тільки святкує він усі свята, не тільки прикрашує ними всі обряди; нею славить воєнні перемоги, нею потішає себе в хвилинах народних невдач (історичні пісні). Кожне своє глибше переживання передає пісні.

Релігійні почування знайшли вислів у релігійних (лірницьких) піснях;тяжка праця на своєму полі — з власної волі — в обжинкових та косарських піснях; ще тяжча праця по неволі на панських ланах — у кріпацьких; довгі дні на мандрівках за прожитком — у чумацьких та бурлацьких; туга за рідне, за рідною землею на чужині — в жовнірських, рекрутських; радощі та смутки кохання, примхи злої свекрухи, гірке життя з нелюбом, краса ясного ранку, зоряної ночі — в коломийках; любов матері та мрії при колисці дитини — в колискових; великий смуток по втраті найдорожчих осіб — в похоронних голосіннях, — словом: усе, що складається на духове життя людини, знайшло вираз у народних піснях. Цей вираз такий багатий, такий різнорідний, такий часом цікавий, помисловий, оригінальний, поетичний, що мусив захопити людей, коли вони шукали за новим словом, новою формою. Такі нові форми вислову знайшли вони в народних піснях нап. у т. зв. паралелізмі, коли образові з природи відповідає для порівнання, чи протиставлення образ людських переживань, при чому часто обидва образи розвиваються. Мистецьку цінність народних пісень бачили вони також у їх образності, символіці (зозуля — сум, самітність; червона калина — дівчина; дуб, явір — парубок; хмари — злі люди, вороги, тяжкі переживання), в оригінальних, загально прийнятих епітетах, що постійно повторюються (зелений явір, буйний вітер, чисте поле, карі очі, бистра річка...), в пестливих, здрібнілих словах та в архаїзмах мови (»сив«, »ясен«, »молодь«). Умів цими цінностями скористуватися в давнині автор »Слова о полку«, коли свою поему овіяв подувом народної пісні. Красу й силу народних пісень високо цінив Тарас Шевченко, що з захопленням говорив: »от де, люди, наша слава, слава України«. Подібно словами, повними за-

хоплення, звеличав чар народної пісні Івана Франко, коли в пролозі до »Мойсея« на ній також спирав свою віру в »воскресний день народного повстання«, питаючи в свого народу: »Задармо в пісні твоїй ллється туга і сміх дзвінкий і жалощі кохання, надій і втіхи світлянная смуга?...«

»Українська школа« в польськім письменстві. Краса української пісні захопила також деяких польських письменників, що писали свої твори на українські теми. Творять вони окрему групу серед польських письменників, що носять назву »української школи«. Провівши молоді літа на Україні, виколихані піснею буйних українських нив та широких степів, захоплювалися вони Україною, її природою, її бувальщиною, її багатою народною поезією, і теми до своїх творів брали з українського життя: побуту, історії, поезії. Оспівували красу української природи, козацькі походи, переспівували українські народні пісні. Коли зверталися до минулих часів України, коли оповідали про сміливі подвиги козацької зброї, залюбки затримувалися на питаннях боротьби козаків із турками (Богдан Залєський: »Czajki« Чайковський: »Wyprawa na Carogród«), на спільних подвигах української й польської зброї, коли козацтво жило в гармонійних взаєминах із польською шляхтою (А. Мальчевський: »Maria«). Польсько-українських конфліктів торкалися тільки побіжно з великою нехіттю (С. Гощинський: »Zamek kaniowski«). До найвизначніших представників »української школи« в польськім писменстві належать поети: Богдан Залєський, Антін Мальчевський, Северин Гощинський і повістярі: Михайло Грабовський (»Koliszczyzna i stepy«), та Михайло Чайковський. Їх слідом ішло багато інших, споміж яких деякі, як Тимко Падура, писали навіть українською мовою. Польські поети »української школи« перші стали оспівувати в літературі українські могили, степи, кобзарів, бандуристів та піднесли культ української народної пісні.

І російських поетів захоплювала краса української природи та минуле України. Вислів такого захоплення дали Рилєєв у поемах: »Сповідь Наливайка«, »Войнаровський«, Кольцов у »Нічлігу чумаків«, Пушкін у поемі »Полтава« і драмі »Русалка«.

Представники українського романтизму. Левко Боровиковський. Українськими народними піснями, їх мотивами й мистецькими засобами користувалися українські поети-романтики т. зв. »харківської школи«, що їх дослідники українського романтизму поділяють на три окремі групи, чи генерації. До найстарших романтиків зараховують Левка

Боровиковського, Ізмаїла Срезневського і Опанаса Шпигоцького; до пізних Амврозія Метлинського і Миколу Костомарова, а до останньої, наймолодшої групи: Олександра Корсуна, Михайла Петренка і Якова Щоголева. Левко Боровиковський (1806-1889), студент харківського університету, потім учитель гімназії, захоплювався народними піснями, збирав із замилуванням фольклорний матеріял, що дав йому основу для його власної поетичної творчости. В своїх поетичних творах давав Боровиковський переспіви народних пісень, казок, приказок. Написав також велику кількість байок. З романтичних творів Боровиковського найбільш відомі: »*Маруся*« (на мотив »Свѣтлан-и« Жуковського), »*Зимний вечір*«, »*Чорноморець*«, «*Розставання*«. Значення Боровиковського в тому, що він один із перших в українській літературі дав зразки романтичної лірики. Свої балади побудував на мотивах народної поезії. Так в основу поезії »Чорноморець« узяв із народної пісні мотив смерти козака та туги за ним матері, сестри й дружини. До вбитого козака пригортаються три ластівки: мати, сестра й дружина.

»Де матуся рида,
Там кривава ріка
Протікає до моря глибокого,
Де рідненька сестра,
То вже річка пройшла
І просохла, не влившись до моря.
А де жінка була — і росиці нема
І зів'яла трава край покійного.

Амврозій Метлинський. Українська народна пісня і твори поетів »Української школи« витиснули свій вплив у поетичній творчості Амврозія Метлинського. Метлинський народився на Полтавщині 1814. р. В дитячих його роках старенька бабуся розказувала йому казки, співала пісні і посіяла в його душі любов до рідної мови й рідного народу. »Вона — каже поет — мене кохала: піснями плекала, рідним словом кормила, рідній мові учила«. Вчився в Гадяцькій повітовій школі під керівництвом Михайла Макаровського, автора двох гарних, ніжних тоном і настроєм поем: »*Наталя або дві долі разом*« і »*Гарасько або талан в неволі*«. Після закінчення Харківського університету зайняв згодом становище професора російської літератури в тому ж університеті; за цим покликали його до Києва. В домі Метлинського збиралася українська молодь, співала українських народних пісень, слухала гру й співи бандуристів. Метлинський помер у 1870. р. В 1839. р. видав збірку поезій п. н. »*Думки*

й пісні та ще дещо«, в якій виступив під псевдонімом: »Амврозій Могила«. В 1848. р. видав альманах своїх і чужих писань п. н. »*Южный русскій сборникъ*«, в 1854. р. збірник українських народних пісень.

Метлинський є одним з найвизначніших представників українського романтизму. Перед Метлинським пробували свої сили в дусі цього нового напрямку — що правда дуже ще несміливо — Артемовський-Гулак (перекладах балад), Квітка-Основ'яненко і Левко Боровиковський. Метлинський пішов далі тим шляхом. У своїх поезіях оспівав він українські степи, високі могили — свідків минулого, постаті кобзарів, бандуристів, українське козацтво, даючи вислів гарячій любові до України. В поезії п. н. »*Степ*« наводить Метлинський розмову батька з сином серед ночі в степу. Як тільки коник заграє, поскаче, сльози виступають у батька в очах. »Чи знаєш, хлопче, — питається він сина, — який степ твій коник топче? Хто тут бився, степом мчався, хто втікав, кого лякався? Чи знаєш, чиї це могили й чому виють тут вовки?« Колись було інакше.

»Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів, було, спати клали...«

Тужні згадки про минуле України розсипані в його поезіях: »*Підземна церква*«, »*Рідна мова*«, »*Спис*«. »*Чарка*« і ін. Любов до рідного краю знайшла гарний вислів у »*Розмові з покійниками*« (надрукована в Харкові 1845. р.), де Метлинський говорить:

»А зі мною... ненька розмовляла.
Ненька, ненька старенька, рідна Україна,
І до мене промовляла, мов до сина!
Веселенька, жалібненька сміється, ридає,
А серденько до матері так і припадає.

Метлинський бачив, що навіть пам'ять про минуле гине разом із загибеллю співців-бандуристів, тому і вложив в уста бандуриста слова, повні відчаю:

»Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі:
Бо і в мені, і в бандурі вже глас завмирає!
Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає«...
(»*Смертъ бандуриста*«).

Загально поезія Метлинського насичена смутком та романтичною тугою. Поет часто лине думкою в минуле, сумує за козацькою славою, по якій, як одинокі свідки, залишилися високі могили, розсіяні по українських степах. Туга і жаль

за тією буйною старовиною, за блискучим, принадним минулим вилиrаються часто на його бандурі в безнадійних тонах. На жаль, поруч із такими поезіями, є ще в Метлинського деякі інші, що не гармонізують із засадничим настроєм та характером його лірики та роблять прикре враження. Це поезії, в яких Метлинський клониться перед царем та його царським режімом.

Для українського письменства Метлинський прислужився тим, що ввів до нього нові мотиви, нові настрої та що збагатив українську літаратурну мову. В ліричних поезіях Метлинського виступають деякі характерні риси романтичної поезії, які лягли в основу Шевченкової поезії в ранній його поетичній творчості. Це й є причиною, що деякі історики українського письменства надали Метлинському почесне ім'я »предтечі Шевченка«. —

Галичина перед виступом Шашкевича. Романтична течія, що широкою хвилею пронеслася на початку XIX. в. по всіх европейських літературах, була причиною появлення »*Русалки Дністровой*«, першої ластівки літературного й національного відродження Галицької України. Стан західних українських земель, що після розбору Польщі в 1772. р. дістались під володіння Австрії, був просто жахливий. Не було на них шкіл, не було освіти, не було шляхти, свідомого міщанства й інтелігенції. Народ репрезентувало селянство, що коротало свій вік у панщині та безпросвітній темряві, і духовенство, яке своїм щоденним життям, освітою й духовими зацікавленнями мало різнилося від селянства. Завдяки старанням львівського єпископа Лева Шептицького, що сміливо боронив права українського народу, австрійські володарі дещо зробили, щоб поправити відносини. Цісарева Марія Тереса рядом розпорядків обмежила кріпаччину. Для освіти духовенства заснувала в 1774. р. у Відні при церкві св. Варвари духовну семинарію, відому під назвою »Barbaraeum«. Її наступник Йосиф II. зніс кріпацтво в значенні безпосередньої залежности селянина від пана. Для піднесення освіти серед українців заложив у Львові в 1783. р. духовну семинарію. На прохання львівського єпископа Петра Білянського дозволив також, щоб на двох відділах університету: теологічному і філософському, що саме повстав у Львові, навчання українців провадилося українською мовою до часу, поки українські духовні кандидати познайомляться з латинською мовою. Ці виклади звалися »*Руським Інститутом*« (Studium Ruthenum«) і розпочалися в 1787. р.

»Руський Інститут« не осягнув, на жаль, того завдання, яке міг осягнути, і не розбудив ніякого живішого життя. Професори викладали мертвеччиною, дивоглядною мішаниною мов: народної, церковнослов'янської і польської і такі лекції, очевидно, нікого не захоплювали. Нарешті їх припинено в 1808. р. Інтелігенція далі з погордою відносилася до народної мови, а духовенство не тільки в щоденному житті, але і в проповідях уживало польської мови. Тільки зрідка деякі одиниці пробували засвітити каганчик у тій темряві національного життя. Такими світлими проблисками можна вважати заходи крилошанина Івана Могильницького, щоб піднести народне шкільництво й народну освіту.

Завдяки щирим і довгим зусиллям вдалося йому добитися деяких незначних полегшень на полі народного шкільництва. У відповідь на численні меморіяли, що їх слав Могильницький разом із митрополитом Михайлом Левицьким, дозволено вкінці цісарським наказом із 1818. р. в чисто українських школах учити всіх предметів українською мовою, а в мішаних школах уведено українську мову, як обов'язковий предмет для української молоді. Могильницький зробив також перші кроки для створення умов праці на полі народної освіти. В 1816. р. заложив у Перемишлі товариство священиків, що поклало собі завдання видавати для народу книжки релігійного змісту. На жаль, це перше освітнє товариство викликало до себе незадоволення з боку Риму через доноси й не розвинуло ширшої діяльности.

Коли мова йде про науку й літературну працю, то вона була малопомітна. Перед виступом Маркіяна Шашкевича появилися в Наддністрянщині твори філологічного й історичного характеру. На полі мовознавства визначилися Іван Могильницький своєю граматикою, що вийшла друком лише в новіших часах. У своїх граматичних працях висловив він думку про окремішність та самостійність української мови, але сам писав мовою, далекою від живої народної мови. Натомість в історичних працях Дениса Зубрицького виразно підкреслена думка про єдність українського народу з російським.

»*Русалка Дністрова*«. Ясним блиском у темряві, серед якої блудили галицькі українці на початку XIX. в., була »Русалка Дністрова« Маркіяна Шашкевича. Познайомлений в основному з відродинами слов'янських літератур та з найвизначнішими творами доби відродження слов'янських народностей, заохочений першими літературними й етнографічними працями, що вийшли за Збручем, у великому захопленні красою рідної мови й рідної пісні, Маркіян Шашкевич узя на себе

завдання розігнати »мряки тьмаві«, що нависли над обрієм народного життя, дати початок народній літературі, »побрататися з повним ясним сонцем«. Цій високій ідеї відродження українського письменства залишився вірним до кінця свого життя. Своє захоплення вмів також передати іншим. Так у 1832. р. приєднав він до неї двох талановитих товаришів Якова Головацького й Івана Вагилевича, що стали разом до спільної праці. Цей гурток товаришів Маркіяна назвали »руською трійцею«. Щоб свою ідею поширити серед широких кіл українського громадянства, Шашкевич видав у 1836. р. (з датою 1837.) в Будимі (Будапешті) альманах п. н. »*Русалка Дністрова*« в живій, народній мові і фонетичним правописом. У передмові до альманаху, якого повний заголовок »Русалка Днѣстровая«. Ruthenische Volkslieder. Письмом Корол. Всеучилища Пештанського 1837. р.«, писав Маркіян Шашкевич: »Судилося нам послідним бути. Бо, коли другі слов'яни вершка ся дохаплюють і коли не вже, то небавком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині, в густій студенній мряці гибіти. Мали і ми наших співців і наших учителів, але найшли тучі й бурі, тамті заніміли, а народові й словесності на довго ся здрімало; однакож язик і хороша душа руська була серед Слов'янщини, як чиста слеза в долоні серафима«. Згадуючи про перші твори українських письменників на Придніпрянщині, а саме про »Енеїду«, збірку пісень Цертелева, збірки Максимовича, »*Запорожську Старину*« Срезневського, приказки Гребінки, поезії Гулака-Артемовського і Падури — писав Шашкевич далі в передмові: »Не журися, Русалочко, знад Дністра, що неприбрана і в наряді який від природи і простодушного й добросердного народа твоєго приймилась, стаєш перед твоїми сестрицями. Вони добрі, вибачать ти, приймуть тя і прикрасять«.

Альманах складається з чотирьох частин, з яких першу заповнює збірка українських народних пісень, другу оригінальні »складання« Шашкевича та його товаришів, третю »перероби«, четверту »старина«. Збірка українських народних пісень, головним чином історичних та обрядових, починається передмовою Івана Вагилевича, в якій дає розгляд поодиноких родів пісень. У відділ оригінальних творів »трійці« ввійшли з писань Шашкевича: »*Згадка*«. *Погоня*«, »*Розпука*«, »*Веснівка,*« »*Туга за милою*«, »*Сумрак вечерній*« та казка »*Олена*«. Яків Головацький помістив тут »*Два віночки*«, Іван Вагилевич — поеми »*Мадей*« та »*Жулин і калина*«. Відділ перекладів заповнюють сербські народні пісні в перек-

ладі Шашкевича й Головацького та уривки з чеського Кроледвірського рукопису, в перекладі Шашкевича. Частину, що носить назву »старина«, займають три історичні пісні »із старих рукописів« та відомість про слов'янські й українські рукописи в монастирі оо. Василіян у Львові. Альманах закінчується рецензією Шашкевича на книжку Осипа Лозинського п. н. »*Руское весіле*«. Такий зміст »Русалки Дністрової«, що зробила перелом у духовому житті галицьких українців, показуючи новий шлях розитку для українського писменства.

Життєвий шлях Шашкевича. Найцінніййу частину »Русалки Дністрової« становлять, без сумніву, оригінальні писання головного її автора, Маркіяна Шашкевича.

Шашкевич народився в селі Підлиссі, в домі свого діда о. Авдиковського, в 1811. р. Його батько був священиком у Княжім. Вчився Маркіян в Золочеві, у Львові і в Бережанах. Уже в час гімназійних наук писав принагідні вірші батькам на іменини, на новий рік польською мовою. Після закінчення гімназійних наук вступив у духовну семінарію у Львові на філософський курс, що відповідав найвищим класам середньої школи. За недозволену прогулянку у м'сто прогнали його з семінарії. Тоді Шашкевич знаходився в дуже тяжких життєвих умовах, бо батько розгнівався на нього і відмовив йому в будьякій допомозі. Маркіян мусив сам подумати, як жити. У життєвій боротьбі міцніла його воля, але підупало здоров'я. Живучи »на світі«, з запалом кинувся до праці у львівських бібльотеках: університетській та Оссолінських, де познайомився в основному з творами слов'янських письменників: Дубровського, Шафарика, Колляра, Вука Караджіча. Доставляли йому книжки також поміщик села Княжого, Тадій Василевський, польський етнограф Вячеслав Залєський (Вацлав з Олєска) і чех Православ Кавбек. Неясна спочатку думка про свою власну літературу перетворилася в ясну ідею під впливом читання »Енеїди« та збірок пісень М. Максимовича. Там знайшов Шашкевич те, за чим тужив, чого шукав, знайшов свою живу народну мову. Захоплений великою національною ідеєю, кинувся до праці: збирав народні пісні, перекази, придивлявся до народних звичаїв, прислухувався до народної мови і це своє захоплення намагався перелити в серця товаришів та ширшого громадянства. В 1832. р. утворив із Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем гурток, що його назвали »руською трійцею«. В гурток вступили згодом і інші товариші. Вони зобов'язалися працювати на користь рідного народу, при чім кожний вписував в альбом »*Руська Зоря*«

свій клич і прибране ім'я. Шашкевич підписався — Руслан, Головацький — Ярослав, Вагилевич — Далибор. По смерті батька духовна влада прийняла Маркіяна вдруге (1833. р.) до семінарії. В ту пору панував там сильний польський патріотичний дух. У семінарії став Маркіян провідником тієї частини молоді, що бажала працювати для свого народу. В 1833. р. упорядкував він альманах »*Син Русі*«, але друком його не видав, бо сам відчував, що це покищо перші несмілі літературні спроби його товаришів. У 1835. р. написав із нагоди дня народження цісара Франца І. привітний вірш п. н. »*Голос Галичан*« у чистій народній мові. Живою народною мовою проголосив також того самого року промову в семінарському музеї перед духовною старшиною, питомцями і запрошеними гістьми, а восени разом із двома товаришами , Устіяновичем і Величковським, перші проповіді в львівських церквах. З метою поширення своїх думок серед ширших кіл громадянства зладив альманах »*Зоря*«. Альманах одержав для оцінки віденський цензор, словінець Вартоломей Копітар. Цей визначний слов'янський учений був прихильником самостійного розвитку всіх слов'янських мов та літератур. Появу »Зорі«, альманаху в живій мові, вважав він не тільки літературним явищем, але й першорядною політичною подією. Тому звернув увагу австрійського уряду, чи є в його намірах давати змогу розвитку новій слов'янській нації? »Зорю« відіслано до Львова. Львівський цензор, професор моральної теології, Венедикт Левицький, заборонив її друкувати. Йому не подобалася народна мова й фонетичний правопис. Тоді Шашкевич змінив частково зміст альманаху, змінив його заголовок на »Русалка Дністровая« і за допомогою Якова Головацького, що в час перебування на Угорщині встановив зносини із сербськими студентами, видав її в Будапешті, з датою 1837. р. Надруковано »Русалку« в тисячці примірників, зяких двісті розійшлося поміж люди, а вісім сот затримано у Відні. Віденська поліція зажадала вияснень від львівської цензури. »Русалка« дісталася в руки цензора Венедикта Левицького. Левицький добачив у змісті »Русалки Д.«, зокрема в тексті деяких народних пісень, порушення проти моралі, в іменах: Далибор, Святовид, Купайло, Лада — культ давнього поганства, злякався натяків на невідрадні тогочасні обставини життя в Шашкевичевій »Згадці« — і заборонив »Русалку« поширювати. Крім того провів слідство над всіма трьома авторами. На слідстві Шашкевич відповідав сміливо: »Я пробував — говорив він — своїх сил в українській мові, як своїй рідній, що, знаю,

різниться від російської і церковної мови, і думав покласти підвалини для її розвитку і через те зарадити недостачі української літератури«.

»Русалка Дністрова« викликала захоплення серед невеликого гуртка ідейних прихильників Маркіяна, а нехіть і погорду серед старшого громадянства і серед тих письменників, що цуралися народного слова. Ця нехіть знайшла свій вислів у гострій критиці граматика й поета Йосипа Левицького, що сам писав свої твори жахливою мовою. З великою лайкою накинувся він на »Русалку« і її авторів. Фонетичний правопис, що його Шашкевич увів за прикладом реформатора сербської літератури Вука Стефановича Караджіча, назвав Й. Левицький »диким«, авторів »Русалки Д.« з глузуванням »руськими естетиками«. З жалем у серці вийшов Маркіян з духовної семінарії. Коли одружився й висвятився, духовна влада й далі з неохотою ставилась до нього. Довший час тинявся він по адміністраціях з місця на місце: у Гумниськах, Нестаничах, Новосілках, із недугою в грудях, з моральними стражданнями в серці. Все ж таки не кидав пера. Вкінці недуга перемогла й поклала кінець його життю в 1843. р.

Писання Шашкевича. Небагато залишив Маркіян Шашкевич творів. Зміст їх різнорідний. Ця різнорідність була наслідком його бажання ввести народну мову в усі ділянки народного життя, отже, в письменство, в церкву, в школу. Крім ніжних, глибоко відчутих ліричних поезій залишив також твори іншого характеру. Працював над великою епічною поемою »*Перекінчик бісурманський*«. Героєм у цій поемі мав бути граф Вацлав Ржевуський, що в Арабії прийняв магометанську віру, а потім в 1831. році намагався викликати повстання українського народу проти Москви.

З задуманої поеми залишився невеликий уривок п. н. »*Бандурист*«. Працював також над перекладами. З чеської мови переложив поему »Кроледвірський рукопис«, з польської поеми »Zamek Kaniowski« та дав переклад »Слова про похід Ігоря«, який, на жаль, до нас не дійшов. Ритмічною прозою написав »Русланові псальми«, в яких дав поетичний вислів своїм релігійним та патріотичним почуванням. Псалом, що починається словами »Великий єсть Бог і велике ім'я Його«... — це гімн у честь Божої всемогучости; псалом: »Віра моя, як Бескид твердо, постановилась на любові«... — вислів поетової віри, якої йому ніхто не в силі відібрати, — »бо руське ми серце — говорить поет — та й віра руська«. В третьому псальмі, що починається від слів: »Хто з Богом, Бог з ним«... проводить Шашкевич думку, що останньою

надією і останнім захистом для людини є Бог. Гарною поетичною казкою »Олена« дав Шашкевич початок для розвитку оповідання й повісти на галицько-українському ґрунті. Крім того зробив переклад євангелії св. Івана та деяких частин євангелії св. Матея, писав проповіді і готовив історичні розвідки (*»О запорожцях і їх Січі«, »Історія навернення слов'ян на Христову віру«*). Для дітей шкільного віку склав гарну читанку, а проти проєкту Лозинського ввести латинський алфавіт в українське письменство виступив з усією рішучістю в брошурі »Azbuka i abecadło«.

Головна сила таланту Шашкевича — в його ліричних поезіях, що визначаються силою почування й простотою та безпосередністю вислову. Основною темою лірики Шашкевича є скарга на гірку долю, на тяжкі умовини життя. До найбільше відомих поезій Шашкевича належить »Веснівка«, в якій поет замислюється над майбутністю рідної культури:

Цвітка дрібная молила неньку,
Весну раненьку:
— »Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю,
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щобим згорнула
Ввесь світ до себе!«

»Доню голубко,
Жаль мені тебе,
Гарная любко,
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде,
Краса змарніє,
Личко счорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде«.

Під веснівкою розуміє поет ніжну квітку української національної культури. Поет бажає собі, щоб та культура чаром та красою здивувала світ. Цю свою мрію висловлює словами веснівки. Але одночасно голос холодної рефлексії (голос весни) остерігає його, що ще можуть прийти вихри й морози, невідрадні умовини реального життя, які можуть занапастити ніжну квітку української культури.

В інших поетичних писаннях дає Шашкевич вислів своєму безнадійному смуткові (»Сумерк вечірній«), тузі за тими часами, коли на підлисецькій білій горі »без журби, без туги« проводив щасливі дитячі роки, жалується на лиху долю, що глибоко запустила в його душу журбу та розпуку (»Лиха доля«), нарікає на журбу, »тяжку розлучницю«, що розлучила його з щастям (»Над Бугом«). У деяких поезіях, напр., »Над Бугом«, »Лиха доля«, відбився сильним відгомоном вплив народних пісень. Відгомін знов чеських і сербських пісень помітний у »Погоні«. В *»Погоні«* козак доганяє

татарина, що викрав його сестру, та стає з ним до двобою. Татарин стинає дівчині голову. За це козак убиває татарина.

Дуже цікавою та цінною завдяки ясному й виразному вислову всеукраїнської національної свідомости поета є його думка п. н. »*Побратимові*«. Зложив її Шашкевич, посилаючи Миколі Устіяновичеві збірку пісень.

»Оттак, Николаю, — пише на початку — вкраїнські вірлята
І веселять душу й серце загрівають«...

Шашкевич звеличав тут українську народну пісню та ясно став на становищі національної єдности всіх українців, що живуть над Чорним морем, Дніпром і Дністром. Українська пісня широким і далеким гомоном голосить:

Як при *Чорнім морі*
Себе заквітчає,
В *степах* на просторі
Весело заграє;
Як в водах — *Дніпрі*
Змієсь, приберется,
Легеньким крильцем
На Дністер занесеться,
В тихенькім Дністрі
Собі приглянеться,
Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотить,
Під небо, до сонця
Сончком повисне:
І буде літати,
І буде співати,
І о руській славі
Скрізь світу казати.

Поезії Маркіяна Шашкевича мають наскрізь романтичний характер. Виявляється він у захопленні поета народною творчістю (»*Побратимові*«), у звороті до минулого (»*Болеслав Кривоустий під Галичем*«, »*Погоня*«, »*Наливайко*«, *Хмельницького обступлення Львова*«), у доборі незвичайних подій (татарин насильно забирає дівчину, козак доганяє татарина), в описах понурих, грізних краєвидів, повних жахливої, зловіщої таємничости (»*Сумрак вечірній*«, »*Погоня*«), у використовуванні народних вірувань, у народній мові та ритміці, що нагадує ритміку народних пісень. Зокрема описи природи дуже підходять своїм понурим, зловіщим характером до романтичних, »байронівських« краєвидів.

»*Олена*«. Сильне романтичне забарвлення має також оповідання Шашкевича, яке він назвав казкою п. н. »Олена«. Зміст оповідання Шашкевич затемнив навмисне, щоб надати йому більшої таємничости. Починається »Олена« описом весілля. Гості весело розважаються. Молода, Олена, »пишна княгиня, як русалочка гарна, ще раз вінком барвінковим золото зеленим стрійна, їх веселій придивлялась охоті та часто в легкій коломийці розковану русу косу на легкий пускала вітер«... Не було тільки на весіллі молодого. Пішов він, — як оповідав весільним гостям боярин Василь — до Дубровнич просити пана на весілля. Але цей »не дуже... рад був, схнюрився, люто глянув, відвернувся; но небавом знова промовив солодко, вложив Семенькові кілька талярців ясних в жменю, обіцяв прийти, та й відправив, але видно було по нім якусь нерадість...« Потім — оповідав далі Василь — Семен пішов кудись крутим шляхом... »щось то лихого буде, лисиця мя перебігла та й ворон на хресті сім раз закрякав...« Тим

часом в пору, коли відбувалося весілля, серед темної, осінньої, вітряної ночі, при витті вовків. верхами, понад проваллями Семен спішив щораз далі. »Заманячіла ватра, Семен зустрінув близько неї бандуриста Данилка, якого бачив на панському дворі. При ватрі побачив Семен кількаднадцятьох бородачів. Між ними »станув Медведюк піднебесною чорногорою, барки його — у Бескидах камінь, дуб — його правиця, брови його, як дві чорні хмари, а очі його — спід тих хмар дві мовні, а борода його — ніч темна, осінна, а голос його — грім серед літа; а ступав ногою — земля стогнала, вергся на врага — буй-туром валив«. До нього то прийшов Семен просити помочі проти задумів пана. Як тільки Медведюк дізнався про наміри старостича, кликнув на своїх молодців: »Годі! Не теряймо часу,.. на коні!« Одна частина ватаги пішла на замок, друга засіла при дорозі. Не довго й чекала. Надіхав пан із своєю дружиною та захопленою Оленою. »Задзвонили топірці, іскри посипались«... Медведюк повалив напасника, відібрав Олену й віддав її Семенові. Просив його Семен, дякуючи за рятунок, щоб був гостем на весіллі, але Медведюк не схотів. »Хлопці на коні та до наших!... — кликнув ватажок та й щезли«...

Оповідання »Олена«, яким Маркіян Шашкевич щасливо поклав початки розвитку української повісти на галицькому ґрунті, є дуже виразним висловом його захоплення романтичною поезією. Гірські, дикі сцени, грізні постаті опришків, роль бандуристаДанила, буйний світ народної фантастики, народні звичаї, нагальні вибухи пристрастей, серпанок таємничости — все це ознаки романтичної поезії, що сплелися в ніжну мережку Шашкевичевого оповідання. »Олена« виявляє знайомство Шашкевича з багатою й модною тогочасною польською романтичною літературою. Крім цього торкнувся в ній Шашкевич тогочасних соціяльних відносин. Це висвітлення конфлікту на тлі соціяльних обставин життя є також новиною в українській літературі.

Слідами Шашкевича. — Головна заслуга Маркіяна Шашкевича в тому, що він перший на галицькій Україні зрушив українську мову на становище літературної мови, чим спрямував її розвиток на єдиноправильний шлях. Ця заслуга його тим більша, що звернувся він до мови простолюддя в часи, коли вищі верстви з погордою та зневагою дивилися на селянина. Яке велике враження робили ідеї Маркіяна на його сучасників, вистарчить указати на слово Михайла Козаневича: »О безмертний Маркіяне! — кликав він. — Ти зажег огонь, який лиш гробова персть згасити може«. Смерть Шашкевича була ударом для галицьких українців. Не стало вчителя, втратили сміливість виступу його учні. Тяжка рука поліції, тодішньої цензури та польської інтелігенції гнітючим тягарем лягла на тодішньому українському народному житті. Преважке й сумне становище української справи в Галичині в ту пору яскравими фарбами висвітлив Яків Головацький у статі »Zustände der Russinen in Galizien«, яку помістив

в німецькому часописі »Jahrbücher für slavische Litteratur« в 1846. р. Він також перейняв керму всього, остаточно слабого, літературного руху після смерти Маркіяна тоді, коли зневіра й апатія огортала народ.

Головацький в часи свого захоплення Маркіяновою ідеєю був членом »руської трійці« і, як студент університету, відбував етнографічні прогулянки, наслідком яких був 4-томовий збірник пісень галицької й угорської України, що вийшов у Москві заходами славіста Осипа Бодянського в 1878. р. Ще за життя Шашкевича видав Головацький приказки Ількевича. Потім дав почин до зложення альманаху »Вінок на обжинки«, який вийшов у двох томах в 1846. і 1847. рр. у Відні під редакцією його брата Івана Головацького. В 1848. році, в добу »весни народів«, Яків Головацький стояв іще вірно на сторожі Маркіянових ідей і в окремій розвідці боронив права української мови на самостійне життя. Того самого року одержав катедру української літератури в Львівському університеті. Але прийшов час, коли Головацький зрікся мрій та ідеалів своєї молодости. В п'ядесятих роках підпав під вплив Погодіна, що проголосив клич з'єднинення українського народу з російським. В 1867. р. перенісся до Росії й у Вильні одержав становище голови археографічної комісії.

Подібно як Головацький, покинув шлях ясної національної праці і другий член »руської трійці«, Іван Вагилевич чоловік не без таланту, але слабої волі, що нарешті опинився — в польському таборі.

З поетичних творів Якова Головацького здобула собі популярність поезія »Річка«, що стала широко відомою пісенькою. Поет питається в домашньої річки, чому так помалу плине, чому не розілле широко своїх вод по полю. Річка відповідає, що мусить плисти поволі, бо високі в неї береги, а мало водиці. Радо загриміла б хвилею, але сили в неї нема. Правда, були бурі, дощі, громи, але тільки підмили береги й сколотили воду. Краще плисти повільною, зате певною ходою, оминати каміння й колоди, бо так скоріше можна дійти до моря. Як видно, Головацький, що під річкою розумів рідну культуру, бажав собі для неї спокійного, повільного розвитку та лякався бурхливих, революційних кроків.

До спадкоємців Маркіянових ідей належав також Микола Устіянович (1811—1885), що питомцем Львівської духовної семінарії виступив у 1836. р. на літературне поле з елегією »Слеза на гробі« в пам'ять помершого тоді Архіпресвитера Львівської капітули, історика української церкви, Михайла

Гарасевича. В 1848. році брав активну участь у громадському житті. Потім редагував »Галичо-руський Вістник«, живучи довгі роки на гірській парохії в Славську серед поетичної природи, розвинув живішу літературну діяльність. Писав поезії »*(Туга*«, »*Осінь*«, »*Рекрутка*«, »*Земський рай*«) та повісти. В повістях дав гарні зразки бойківського життя й характеризував буйну вдачу верховинців, що виявляється часто в гарних поривах. Такий гарний порив душі є також основою повісти »*Месть верховинця*«.

Легінь Продан, син убогої вдовиці в селі Рожанці, покохав Молану, доньку багатого Козана, в якого служив наймитом. Хоч і Молані припав до вподоби гарний легінь, проте мати її не хотіла згодитися на їх подружжя й посватала доньку за сина багатія, Федора Медуляка. Продан з розпуки »пошумів полонинами«. Дівчина з туги стала в'янути. Тихою ніччю крадькома пішла на розраду до Продановсї матері. Там побачив ії Продан, що також несподівано зайшов у хату матері. Коли побачив, що в'яне пишна врода Молани, забажав помститися на Федорі. В часі, коли Федір гнався верхами Карпат за ведведем, Продан пустився за ним у погоню. Але в останній хвилині, коли розлючений ведмідь кинувся на Федора, Продан під впливом гарного пориву, забув про особисту кривду, про помсту і, убиваючи ведмедя, врятував життя своєму ворогові. — Повість закінчується весіллям Продана й Молани.

Друга »верховинська повість« Устіяновича п. н. »*Страстний четвер*«, у якій головною постаттю є Довбуш, живо нагадує своїм характером »Олену«. Подібна гірська сценерія, постаті опришків, їх романтичні пригоди, світ бурхливих пристрастей— все це зближує обидва твори та вказує, що обидва автори впадали в модний, романтичний тон.

Романтичним характером визначається також поема »Скит Манявський« Антона Могильницького (1811 — 1873.), в якій він подав легендарну історію заснування манастиря: Манявський Скит, виявляючи буйну уяву.

3. Слово Генія

Ідейний зрив у Києві. Українські романтики збагатили досягнення української літератури тим, що внесли до неї культ минувшини. Цією новиною збільшили вони заслуги українських письменників за час перед виступом Шевченка. Заслуга всіх цих письменників була в тому, що вони показали здатність української мови для літературного життя, уважно заглянули в побут і душу селянина, виплекали й поширили любов до рідної мови й рідного народу і нарешті звеличили минуле України. Розвинути ширші громадські, суспільні, чи політичні ідеали, захопити чаром великої поезії, зворушити могутністю та красою слова—вони ще не мали сили. Ста-

новище всіх цих поетів доби перед Шевченком влучно схарактеризував Евген Гребінка в закінченні до своєї »Ластівки«; »Полюбіте — писав він, — земляки нашу »Ластівочку«, читайте її швидше, бо незабаром може прилетять солов'ї, тоді хто стане слухати »Ластівку«? І справді, вже розпочинав свою безсмертну пісню соловей, велетень українського слова, що притьмив незабаром усіх своїх попередників. Був ним Тарас Григорович Шевченко.

І Шевченко вдарив у перших своїх творах в струни романтизму. Але його геній скоро порвав усякі пута і його поезія не тільки відбила ввесь зміст українського національного життя, але звернула це життя на інші шляхи. Передусім вслухалася Шевченкова муза в гомін тих кличів, що їх проголошували найсвітліші одиниці з українського громадянства та які знайшли свій вислів в ідеології »Кирило-Методіївського Братства«, яке повстало в Києві 1846. р.

Київ після Полтави, Харкова і Львова вибивається в тридцятих і сорокових роках XIX. в. знову як осередок культурного життя. До його пробудження спричинилося заснування Київського університету св. Володимира. Національна свідомість українського громадянства знайшла прегарний вислів у програмі »Кирило-Методіївського Братства«, а між робітниками, що приготували ґрунт для розвитку цієї свідомости, висунувся своїми історичними та етнографічними працями в першу чергу Михайло Максимович. Максимович був професором ботаніки в Московському університеті. Українську літературу збагатив трьома збірками народних пісень та альманахами: »*Київлянин*« (1840—1841) і »*Украинець*« (1864. р.). Дав також гарний переклад »Слова о полку Ігореве«. Писав багато праць із ділянки історії. археології та філології. У філологічних працях розбивав теорію Погодіна, немов би Україна заселилася українцями лише після татарського лихоліття.

В 1846. році повстало в Києві **»Кирило-Методіївське Братство«.** Однією з головних його ідей була **федерація слов'ян.**

Цю ідею приймали за основу своєї програми вже раніше члени поодиноких масонських лож. В першій половині XIX. в. в різних місцях Росії виринали часто різні таємні організації, що у формі масонських лож поставали також на українських землях, напр. ложа »Любови правди« в Полтаві, ложа »З'єднаних слов'ян« у Києві. Серед членів цих лож зароджувалися мрії про незалежність України та про федерацію слов'янських народів. Одночасно також у поодиноких слов'янських націй рівнобіжно із стремліннями до національного визволення розвивалася ідея панславізму. В міру того, як серед слов'ян оживали національні почування, як жива народна мова входила в письменство, як розвивалася праця над народним освідомленням, в міру того, як праці з ділянки мовознавства показували

близьке споріднення слов'янських мов,—зароджувалися також думки про потребу живіших міжслов'янських літературних взаємин (слов'янофільство) і про потребу політичного об'єднання всіх слов'ян (панславізм). Вже знамениті праці Шафарика на полі слов'янської старовини, літератури та етнографії, показуючи славні подвиги слов'янських племен, єднали їх в одну рідню.

Про літературну взаємність слов'ян заговорив перший Колляр у своїй »Доньці Слави« (Slávy dcera), де поетичними словами закликав усіх слов'ян вважати себе братами однієї великої родини. Ідея об'єднання слов'ян захопила також поляків і знайшла вираз у повістях Чайковського і в польському месіянізмі. Одначе польські слов'янофіли завжди призначали Польщі передове місце в слов'янському світі. Автор повістей Чайковський, що називав Київ колискою слов'ян, бажав одночасно, щоб Київ став столицею Польщі, та мріяв про тріюмфальний в'їзд сюди польського короля. Подібне становище займали також проповідники польського месіянізму ,тобто віри в містичне посланництво Польщі, що мала відродити все людство. Польський месіянізм наказував вірити, що через Польщу та Слов'янщину відродиться людство і зійде нове царство на землю.

На російському ґрунті ідея панславізму прийняла форму панрусизму. Московські слов'янофіли, як брати Кирієвські, Олексій Хом'яков, Погодін, брати Костянтин та Іван Аксакови, Катков, говорили багато про потребу опіки над слов'янами, розуміючи цю опіку так, що тільки під гегемонією Росії лежить запорука майбутности і щастя слов'янських народів. У цій формі знайшла ця ідея найвиразніший вислів у бажаннях Пушкіна, »щоб усі слов'янські ручаї злилися в московське море«.

Зовсім іншу форму, як у Польщі й Росії прийняла всеслов'янська ідея на українському ґрунті. Перші прояви слов'янофільства можна зустріти вже в письменників харківського гуртка, в Корсуна, Срезневського, Метлинського й Костомарова. Одначе в повній мірі виявилось воно в »Кирило-Методіївськім Братстві«. Тут мрії про слов'янське об'єднання прийняли характер ідеї федерації всіх слов'янських племен і знайшли відгомін у словах Шевченка: ...»щоб усі слов'яни стали добрими братами«.

»Кирило-Методіївське Братство«. Микола Костомаров. Ідея федерації слов'янських народів увійшла в програму »Кирило-Методіївського Братства», як один з основних її пунктів. Вже кілька років перед заснуванням товариства »Св. Кирила й Методія« зібрався в Києві гурток молодих ідеалістів, що розуміли свої національні завдання. Поклали вони собі метою зрушити український народ з його економічного й духового занепаду, прагнули до знесення кріпацтва, бажали піднести рівень народної освіти шляхом видавання книжок та організації шкіл. Цей гурток скупчився навколо Куліша. Належали до нього: Василь Білозерський, Микола Гулак, Опанас Маркович, близько до нього стояв і Шевченко, на якого молоді ідеалісти дивилися, як на якийсь »світильник із неба«. Коли в Київ прибув із Харкова Микола Костомаров, що зайняв катедру історії спочатку в гімназії, а потім в університеті, він надав гурткові характер таємного товариства, відомого під назвою »Кирило-Методіївського Братства«. Він склав також статут і написав »*Книгу битія укра-*

інського народу«, в якій урочистим, пророчим тоном заговорив про посланництво України в історії людства. На політичному полі змагали братчики до політичної злуки всіх слов'янських народів.

На **суспільному** полі бажали члени Братства здобути рівність усіх громадян, усунути станові привілеї й довести до знесення кріпацтва.

Ставши на ясній християнській основі, проголосили повну віротерпимість християнських віроісповідань і під прапором Христової науки думали працювати на полі народної освіти, бо в заповітах Христа бачили найбільшу надію на моральне відродження людства.

Члени братства сходилися в домівці Гулака. В сусідній кімнаті мешкав студент Олексій Петров, що зацікавився політичними дискусіями і познайомився з Гулаком. Гулак виявив перед ним тайну існування Братства і відслонив програму. Петров доніс про це урядові. Тоді ув'язнено найкращих членів товариства. Трагічна доля »Кирило-Методіївського Братства«, тюрма та заслання в далекі країни Куліша, Шевченка й Костомарова та інших членів товариства на довгі роки затримали розвиток українського письменства.

Душею »Кирило-Методіївського Братства« був Микола Костомаров. Для українського народу поклав він заслуги, як ідейний громадянин та першорядний історик, дослідник української минувшини.

Як поет, не займає визначного місця в українському письменстві. Поетичні його твори вийшли в 1838. р. під псевдонімом Ремігія Галки. Між ними романтичним забарвленням визначається »*Ластівка*«, в якій темою є переживання матері, що з туги за сином, вбитим на війні, перемінюється в ластівку. Більшу ціну мають його історичні драми: »*Сава Чалий*« і »*Переяславська ніч*«. В першій драмі, в якій можна добачити деякі ремінісценції з Шекспірового »Коріолана«, затримався Костомаров на трагічній долі Сави Чалого, що за свій злочин супроти власного народу, за перехід у польський табір потерпів тяжку кару. В другій, що в дечому нагадує знов Шіллера драму »Вільгельм Тель«, на тлі страхіть кривавої »переяславської ночі« вивів автор лицарські постаті противників: Лисенка і старостича, що перейняті християнською ідеєю, гинуть із словами всепрощення на устах. Написав також повісті російською мовою (»*Чернигівка*«, »*Кудеяр*«).

Костомаров народився в Юрасівці, Воронізької губернії, в 1817. р. Батька-поміщика, що одружився з селянкою, вбили

його кріпаки, коли Микола був одинадцятилітнім хлопцем. Костомаров закінчив університетські студії в Харкові, де професор Лунін розбудив у нього замилування до історії, а Метлинський — до етнографії. Був учителем гімназії в Рівнім, потім від 1845. р. професором історії в Київському університеті. Тоді взяв участь в організації »Кирило-Методіївського Братства«. За »утворення таємного товариства, в якому обговорювано об'єднання слов'ян в одну державу«, ув'язнено його напередодні вінчання, перетримано рік у в'язниці, по чім заслано в Саратов над Волгою, де він жив дев'ять років. Після амнестії виїхав заграницю, а коли повернувся, то одержав катедру історії в Петербурзькому університеті. Хоч як професор захоплював слухачів прегарними викладами, все ж втратив посаду з причини студентських заворушень. Коли в 1861. р. Білозерський почав видавати в Петербурзі »*Основу*«, Костомаров став діяльним співробітником цього місячника. Крім цього займався складанням і видавництвом українських книжечок для народної освіти і на цю ціль зібрав значні фонди. На схилі життя одружився з колишньою своєю суджеными, що вийшла була заміж і овдовіла. Помер у 1885. р. *Історичні твори* Костомарова визначаються мистецькою формою, живим малюнком подій та осіб. Як результат його глибоких історичних дослідів, крім багатьох інших праць, — появилося шіснадцять томів *Історичних монографій* (найцінніша про *Богдана Хмельницького*) та шість томів *Історії в життеписах* головних діячів. Свої історичні праці писав російською мовою. Все ж таки окремішність українського народу від російського довів у науковій студії »*Дві руські народності*«.

Життя Тараса Шевченка. Найбільший український поет Тарас Григорович Шевченко побачив світло сонця в нужденній хатині кріпака, в селі Моринцях, Звенигородського повіту на Київщині, 9. березня (25. лютого ст. ст.) 1814. р. Його батько Григорій був сам родом з Кирилівки та за жінкою Катериною, з роду Бойко, одержав хату в Моринцях. І Моринці і Кирилівка були власністю пана Енгельгардта, і Шевченки були в нього кріпаками. Тарас був третьою з ряду дитиною в сім'ї. Старші від нього були Микита й Катерина, молодші, Ярина, Йосип і Марія. Перші спомини дитячих років в'яжуться в Тараса з селом Кирилівкою, куди переселився його батько, коли хлопцеві було два роки. Щасливі, безжурні хвилини під оком доброї матері недовго тривали. На дев'ятому році життя батько віддав Тараса в науку до дяка — вчителя Губського, що тяжко знущався над

хлопцем. Коли поетові йшов десятий рік життя, померла його мати. Тяжка праця, злидні кріпацького життя ще молодою поклали її в могилу. Важко було батькові Тараса самому дати собі раду з дітьми; він одружився вдруге, і в хату ввійшла мачуха з своїми дітьми. Настали гіркі хвилини. Мачуха не злюбила Тараса і часто його била. Незадовго за матір'ю пішов у могилу й батько (1825. р.). Вмираючи сказав пам'ятні слова, що синові Тарасові спадщини не оставляє, бо він буде не »абиякою людиною...« Після смерти батька мачуха не давала Тарасові сидіти без діла. Від ранньої весни до пізньої осени пас він череду, а взимку ходив в науку до дяка-п'яниці Богорського, що також знущався над своїми учнями. У того дяка вивчив Тарас граматику, часослов, псалтир. Часто перед побоями ховався в садку, де рисував і малював, бо змалку мав до цього хист і охоту. Нарешті надоїла йому наука в Богорського та його побої, тому відплатив йому, коли цей був п'яний, такими самими побоями за всі знущання і босоніж пустився в світ шукати людей, »щоб добру навчили«. Найперше зайшов у Лисянку, де жив один діякон — маляр. Але цей замість учити хлопця велів йому відрами носити воду. З Лисянки подався Тарас у Тарасівку і знайшов там маляра, який, глянувши на його ліву руку, сказав, що в нього нема хисту »ні до шевства, ні до боднарства«. Тоді Тарас вернувся в рідне село, де був пастухом громадської череди, а потім найнявся до священика Кошиця на службу. Через деякий час кинув службу і пішов у село Хлипнівку, що славилося малярами. Маляр знайшов у Шевченка талант до малювання, але домагався, щоб Тарас приніс від свого пана дозвіл, що йому, як кріпакові, можна вчитися. Шевченко пішов по дозвіл у село Вільшану, де жив головний управитель маєтків Енґельгардта, Дмитренко. Дмитренкові припав до вподоби моторний хлопчина і він узяв його до кухонної послуги. З кухні пан Енґельгардт забрав його до покоїв на кімнатного козачка. Тарас мав обов'язок сидіти в передпокої й чекати, поки не покличе його пан і не звелить подати собі люльки. Тяжкі дні нудьги осолоджував він собі тоді українськими піснями та малюванням образів. І хоч за це довелося Тарасові часто терпіти, він не кидав свого улюбленого заняття і в час подорожі Енґельгардта до Вильна й Варшави збирав далі тайком малюнки й далі рисував. Нарешті Енґельгардт помітив у Тараса дійсний малярський талант і в час свого перебування в Варшаві віддав його в науку відомому портретистові Лямпі. Думав, що сам колись буде мати користь,

коли його кріпак стане визначним митцем. Коли, з причини польського повстання в 1831. р., переїхав Енґельгардт із Варшави в Петербург, забрав і з собою Шевченка і віддав його в науку до кімнатнаго маляра Ширяєва, який посилав Тараса малювати покрівлі, паркани, вивіски. У Ширяєва був Шевченко чотири роки. Вкінці доля йому усміхнулася, коли одного разу став малювати в Літньому Саду постаті богів, що прикрашували Сад, бо Тарас познайомився з земляком, митцем Іваном Сошенком. Цей звів його з поетом Евгеном Гребінкою. Обидва зайнялися талановитим земляком, познайомили його з секретарем Академії Мистецтв Василем Григоревичем, з митцем Венеціяновим, із знаменитим малярем Карлом Брюловим та з великим російським поетом Василем Жуковським. Всі вони зацікавилися і заопікувалися кріпаком. Ніякі філянтропійні аргументи для Енґельгардта не були переконливі. За звільнення Шевченка жадав грошей. Тоді Брюлов намалював портрет Жуковського. Портрет розіграли в лотерею, при чім велику частину квитків закупила царська рідня з уваги на особу поета Жуковського. За придбані гроші (2500 рублів) куплено Шевченкові волю у його пана 22 квітня 1838. р.

Про свою сумну молодість згадує Шевченко нераз у своїх творах. В »Гайдамаках« говорить, як темно ніччю »малими ногами ходив та плакав та людей шукав, щоб добру навчили«. Про своє бездомне сирітство згадує в »*Тризні*« і в поемі »*Козачковському*«. Добрість сестри Катерини оспівує в »Долі«. Багато автобіографічних вісток містять також його повісті, які писав російською мовою, а саме »*Княгиня*«, в якій оповідає про свою мандрівку до залізних стовпів, що — в його уяві — мали підпирати небо, і в повісті »*Артист*« (першу редакцію цієї повісти дав Шевченко на бажання Жуковського, що хотів прослідити його літературний талант).

Після викупу з кріпацтва Шевченко кинувся у вир життя і праці. Вчився малярства під керівництвом Брюлова в академії мистецтв, доповнював прогалини своєї освіти та писав поетичні твори. Перші його поезії повстали в Літньому Саду, в ясні ночі з безмірної його туги за рідним краєм. В 1840. р. появився заходами поміщика Петра Мартоса перший »*Кобзар*« Шевченка, де містилися ось ці його поезії: »*Думи мої*«, »*Перебендя*«. »*Катерина*«, »*Тополя*«, »*Нащо мені чорні брови*«, »*До Основ'яненка*«, »*Іван Підкова*«, »*Тарасова ніч*«. »*Кобзар*« зустрівся з неприхильною оцінкою російських критиків, м. і. Белінського, які бажали, щоб Шевченко писав по-російському. Натомість на Україні »Кобзар« викликав захоплення. Рік після появи першого »Кобзаря« вийшли »*Гайдамаки*«. Коли поет в 1843. і 1845. рр.. відвідав Україну (другий раз, як член археографічної комісії в Києві, з дору-

чення якої робив знимки з старих церков, будівель і руїн та виконував малюнки до альбому »Живописная Украина«), скрізь його вітали земляки, як національного пророка. Але поетові тоді було сумно. Сумно йому було дивитися, як гуляло панство, з мукою дивився, як рідня його й увесь народ далі томилися в ярмі кріпацтва, в безпросвітній темряві. Одиноким ясним образом, що глибоко врізався в пам'ять поета, був образ Яготина, в якому жив колишній київський губернатор, князь Микола Репнін. Його донька, княжна Варвара Репніна зробилася другом поета і цю дружбу зберегла вірно і щиро.

Зрештою образ українського села наводив тільки почуття жаху на поетову душу:

»Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли:
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть«.

І поет ударив тоді, наче громом, своїм словом на тих, що »правдою торгують«, »людей запрягають в тяжкі ярма«, »продають або у карти програють рабів незрячих«. Кріпацтво ненавидів поет усією душею, тому цілим серцем захопився ідеями »Кирило-Методіївського Братства«, даючи їм гарячий вислів у тогочасних своїх поезіях. Доля учасників »Кирило-Методіївського Братства« не минула й Шевченка. Його ув'язнено в ту пору, коли з Кулішем та його дружиною збирався виїхати до Італії з метою продовження студій. Сталося це 5. квітня 1847. р.

»За складання революційних і у високій мірі сміливих віршів« (»Сон« і »Кавказ«) і »за зухвалу образу царської родини« (у »Сні«) замкнено Шевченка спочатку в петербурзькій тюрмі, а потім, за радою графа Орлова, що був шефом жандармів, заслано простим салдатом в Оренбург. З Оренбурга відправили етапом поета до Орської кріпости над Уралом. На присуді цар Микола І. власною рукою дописав: »під найгостріший догляд із забороною писати й рисувати«. В далеких азіятських непривітних пустелях Шевченко тілом і душею мучився десять років. Весною 1848. р., приділений щасливим збігом обставин до експедиції капітана Бутакова, що мав доручення дослідити береги Аральського моря, знайшов поет деяке полегшення і вільно міг віддаватися малярству та писати вірші. Але за пільгу, що її дали Шевченкові, зустріла безпосередніх його начальників гостра догана. Шевченка запроторено в Новопетровський форт на берегах Каспійського моря. Серед тяжких фортових робіт

і ще тяжчих моральних страждань у повній духовій самоті жив поет аж до 1857. р. Добрі люди (нпр. комендант форту, майор Іраклій Усков) докладали деколи зусиль, щоб тяжку долю поета полегшити; тільки ж не в силі вони були зменшити поетової туги за Україною, не могли влити в серце поета надії на краще майбутнє. В 1857. році цар Олександр II., що вступив на престол після смерти Миколи I. (1855. р.), на прохання Шевченкових приятелів (княжни Варвари Репніної, Михайла Лазаревського, гр. Толстого, його дружини Настасі), повернув Шевченкові волю.

З заслання повернувся поет старцем, знесилений тілом, з втомленою душею.

На весну 1858. р. через Нижній Новгород, Москву приїхав у Петербург. Поета вітали скрізь не тільки, як першого співця України, але як борця за волю. В останніх роках життя леліяв поет в душі мрії про одруження, придбання землі над Дніпром та про викуп рідні з кріпацтва. Тільки останню мрію провів у життя, — дві перші не сповнилися. Помер передчасно в Петербурзі, 26. лютого 1861. р. Похоронено поета над Дніпром, недалеко Канева, на горі, що зветься Тарасовою, так, як цього собі бажав у заповіті:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Балади Шевченка. Шевченко є найбільшим українським поетом, бо в його поезії знаходимо найкращий і найсильніший вислів любови до рідного краю й рідного народу, бо в його творах замкнений увесь зміст українського народного життя. В своїх поезіях оспівав Шевченко не тільки буйну красу української природи: Дніпра, ланів, степів, садів, але й світлу минувшину народу та його тогочасне тяжке горювання. В них висловив поет також тривогу про майбутність України.

В першу добу літературної діяльности Шевченко віддавав поклін романтизму. Він стояв тоді під впливом великого російського романтика Жуковського, захоплювався поемами Міцкевича й намагався писати в тому самому дусі й тоні. Все ж таки його поезії наскрізь самостійні. Передусім подув романтизму помітний у Шевченкових баладах, з яких »*Причинна*« й »*Тополя*« належать взагалі до найранніших творів його генія. Але й пізніше поет повертався до баладових тем, як доказують його балади: »*Утоплена*« (1841. р.), »*Лілея*« (1846.), »*Русалка*« (1846. р.), »*Калина*« (1847. р.), »*За байраком байрак*« (1847. р.), »*Коло гаю в чистім полі*« (1848. р.).

У всіх названих баладах (назва від слова »ballare« — танцювати) сплітається дійсний світ із казковим світом; у всіх звертається Шевченко до народної фантастики, до народних вірувань. У баладі »Причина« дівчина серед бурхливої ночі блудить берегами Дніпра, що »реве та стогне« далеко й широко, »горами хвилі підійма«. Ворожка з допомогою чарів зробила її »причинною«, щоб менше тужила за милим, який пішов на чужину. Аж ось із Дніпрового дна виринають при сяйві місячного світла русалки й залоскочують. Тим часом на вороному коні над'їжджає козак, бачить свою милу мертвою і з розпуки вбивається об дуб головою. В баладі »Причинна« вмів Шевченко з великою майстерністю відобразити в рухах і співах русалок звуки нічної природи і її чарівну таємничість.

Сплетення побутових образів із казковими образами уяви характеризує також **»Тополю«**, що є одною з найкращих Шевченкових балад. Розпочинає її поет малюнком самітньої тополі, яку вітер гне додолу. Навколо неї широке, безмежне поле. Далі оповідає поет про долю однієї дівчини. Полюбила вона козака. Козак загинув. Дівчина з туги за милим нудить світом і в'яне. Для неї »без милого сонце світить, як ворог сміється, без милого скрізь могила...« Мати хоче видати її за старого багача. У важкім горі дівчина шукає поради в ворожки. Ворожка дає їй зілля, що перемінює дівчину в тополю. Хоч Шевченкові були знані деякі поеми з інших літератур на подібні теми, як напр. Міцкевича »Ucieczka« і Жуковського »Свѣтлана«, що знову повстали підо впливом Бюрґерової »Ленори«, все ж таки в »Тополі« дав він оригінальну, високої мистецької вартости поему.

»*Утоплену*« починає поет описом ночі, при чім прегарно ілюструє словами шум очерету серед нічної тиші:

Хто се, хто се по цім боці
Чеше косу? Хто се?
Хто се, хто се, потім боці
Рве на собі коси?

Далі оповідає поет жахливу подію, як мати, завидуючи своїй доньці Ганнусі її вроди, заманює її до ставу й топить. Молодий рибалка виносить мертву красуню на берег і з розпуки сам кидається у воду. З того часу став заростає осокою. Що ночі випливає з одного боку стара мати, з другого Ганна в повній красі й молодий рибалонька. Рибалка нанесе зеленого баговіння на сорочку для Ганнусі, поцілує її в очі й знову поринає в воду. Ганнуся чеше свої довгі коси, а мати

рве на собі волосся. Дівчата здалека оминають цей ставок, хрестяться, як його побачать, і звуть заклятим.

В баладі »*Лілея*« цей квіт оповідає королевому цвітові про свою долю. Лілея колись жила дівчиною у панських палатах. Люди вбили її зимою, а весною вона зацвіла білим снігоцвітом.

В »*Русалці*« мати, що породила доньку в високих палатах, купає її вночі в Дніпрі й прохає виплисти до неї другої ночі русалкою, коли вийде з паном погуляти. Другої ночі виходить до Дніпра сама, бо пана нема в хаті. Але не вертається. Русалки її залоскочують. В цій баладі знову в'яже Шевченко жахливі образи дійсного безталання українських дівчат із віруваннями в русалки.

Дещо інший характер має балада »*Калина*«. Дівчина садить на могилі милого калину та поливає її сльозами. Калина розростається, розпускає віти. Три роки ходить дівчина на могилу. На четвертий

вранці рано на калині
пташка щебетала;
під калиною дівчина
спала — не вставала:
утомилось молодее.
навіки спочило...

Встало сонце зза могили,
раділи люди встаючи;
а мати й спати не лягала —
дочку вечерять дожидала
і тяжко плакала, ждучи.

У баладі »*За байраком байрак*« старий козак встає з могили і співає пісню про те, як їх колись триста товаришів лягло. В баладі »*Коло гаю в чистім полі*« оповідає Шевченко про дві сестри, що покохали Івана, отруїли його і самі себе.

А Бог людям на науку,
Поставив їх в полі
На могилі тополями...

»Перебендя«. Вже в найранніших своїх творах займався Шевченко завданням поезії. Про свою власну поетичну творчість заговорив у »*Заспіві*« («Думи мої, думи мої, лихо мені з вами«); про завдання поета в »*Перебенді*«; про вплив поезії на людську душу в поемі »*На вічну пам'ять Котляревському*«. В »Заспіві« зупиняється Шевченко на своїх писаннях (до 1839. р.), що ввійшли до »Кобзаря« з 1840. р. та виправдується, чому не оспівував досі рідної країни і буйної бувальщини. Поетові не хотілося на чужині, »в снігу, в лісі« торкатися таких тем. Глибше замислюється Шевченко над творчістю поета в »*Перебенді*«. Він протиставить поета дійсності, яка його оточує. Порушує ту саму важливу тему, яка непокоїла в старовину Горація (»Odi profanum vulgus«), а в його час Пушкіна (»Поет«, »Чернь«) та Міцкевича (»Dudarz«). »Перебендя« складається з двох частин. У першій частині поеми

малює Шевченко постать народного кобзаря-бандуриста в стилі Метлинського, Шашкевича, що скрізь вештається і якого всі знають. Це поет — громадянин, що співає для суспільности, своїм співом розганяє людям тугу й уміє підійти до хвилини та до слухача. Дівчатам він співає любовних пісень (про Гриця, веснянки), парубкам у шинку пісні з глибшою моральною основою, нпр. про Сербина, про шинкарку, на бенкеті про злу свекруху, про тополю, а на базарі пісні релігійного та історичного змісту (про Лазаря, про руйнування Січі). Репертуаром своїх пісень виховує громадянство національно і вплює релігійні та етичні основи. Але бувають хвилини, що химерний кобзар тікає від людей та співає для власної потреби. Таку хвилину описує Шевченко в другій частині »Перебенді«. Старий заховався в степу на могилі, щоб ніхто його не бачив, щоб люди не чули його співу. Це поет-митець, що втікає від людей, бо вони не розуміють його. Його думка орлом кружляє попід хмарами. Там на самоті веде він розмову з Богом, щебече Господню славу, питає сонця де воно ночує, звідки встає, слухає моря, що воно говорить. Для такого співця-митця на землі місця немає. Шевченко відзивається до нього:

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш.
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули.
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
»Скачи, враже, як пан каже;
На те він багатий«.

Історичні поеми. Хоч Шевченко у »Заспіві« виправдується, що йому »не хотілось в снігу, в лісі козацку громаду з булавами, з бунчуками збирать на пораду...«, все ж таки минувшина України його до тієї міри захоплювала, що вже внайранніших його творах знаходимо її ідеалізацію. Спираючись на різних літературних творах і на таких історичних джерелах, як »Історія Русів«, як історичні праці Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Маркевича, крізь рожеве скло романтичного захоплення дивився поет у найраннішій добі своєї поетичної творчости на часи буйного козацького життя, сміливих воєнних козацьких походів, тужив за величавими постатями українських гетьманів. Велика туга поета за світлою, буйною бувальщиною знайшла вислів у поемі »*До Основ'яненка*«, у якій Шевченко порівняв сучасне життя з колишнім. Україна, обідрана, сиротою плаче за своїми дітьми. Сумно скиглить чайка над буйними степами, що вкрилися високими, свідками колишньої слави. Згодом, коли поет на основі

глибших історичних студій поглянув на минувшину України, побачив там не тільки світлі моменти, а й промахи та темні сторінки. Тоді висловив неодне гірке слово правди українським гетьманам і часто докоряв Хмельницькому за те, що Україну віддав москалям (»*Суботів*«, »*Розрита могила*«, »*Великий льох*«). Висловом гарячого захоплення поета минувшиною є в першу чергу поеми: »*Іван Підкова*«, *Гамалія*« »*Тарасова ніч*«. Воля, панування, бенкетування, боротьба з ордою, з турками, з Польщею, одчайдушні походи на прибережні турецькі міста, щоб визволяти невільників, отамани, сотники, гетьмани »всі в золоті«, рівність, братерство — ось зміст його перших історичних пісень. Буйна уява поета відтворювала цю минувшину в ясних, різнобарвних, образах.

У поемі »*Іван Підкова*« з тугою згадує Шевченко про ті часи, коли на Україні »ревіли гармати«, коли запорожці »вміли панувати«. Але з давньої слави залишилися тільки могили, що з вітром ведуть розмову про колишні часи. Поет пересуває низку образців, що ілюструють запорізьке лицарство, лицарську відвагу, та одчайдушність запорожців. Не лякаються вони розбурханого моря, вкривають чайками Дніпровий лиман і серед співу пускаються на море, щоб вдарити на Царгород.

Живі образи козацької сміливости, бадьорости, карности, вільного, буйного життя — згідні з історичною правдою — дав Шевченко також у поемі »Гамалія« 1843. р. Розпочинається поема плачем невільників в тюрмі, який нагадує невільницькі думи (»плачі«). Невільники просять вітру, щоб осушив їх сльози, розвіяв тугу, просять моря, щоб принесло на своїх хвилях козацькі чайки, благають Бога, щоб дозволив їм ще почути козацьку славу. Босфор, що зроду не чув іще козацького плачу, передає його морю, море Дніпрові. Поріг Дід будить Хортицю і вмить вкривається Дніпро козацькими чайками. З веселою піснею на устах їдуть козаки визволяти братів. Попереду козацьких чайок їде Гамалія. Не лякається він морської хуртовини і сміливо нападає на передмістя Царгороду, Скутар, де томляться нещасні невільники, благаючи Бога, щоб не дав їм гинути в кайданах, бо сором козакові гинути в тюрмі. Гамалія розбиває тюрму і випускає невільників. Козацтво преться без вагань і в пень рубає яничарів так, що аж ніч тривожиться. Не помагає допомога Візантії, що »на ножах« в крови німіє«. Козаки палять Скутар, забирають добичу і з піснею вертаються на Україну. Хоч ні один Гамалія не проводив походу на Царгород, поема має історичний характер, бо поет дав вірний,

згідний із правдою, живий образ буйного козацького життя, що визначається високою мистецькою вартістю. З цього погляду поема Шевченка стоїть значно вище від подібної поеми Залєського »Czajki«, або від повісти Чайковського »Wyprawa na Carogród«.

Найбільшою історичною поемою Шевченка є *»Гайдамаки»*, що появилися 1841. р. Основою поеми послужили поетові криваві події гайдамаччини з 1768. р., про які поет наслухався багато оповідань від свого діда Івана. Розпочинає Шевченко поему ліричним прологом, за яким пояснює причини гайдамаччини. Вбачає їх у надмірній сваволі польської шляхти. Слідом за цим іде оповідання, замкнене в одинадцятьох піснях. Героєм у поемі є Ярема, званий Галайдою. Служить він попихачем у жида Лейби, де мусить гнутися і виконувати різні роботи. Хоч сирота він, але щасливий, бо втішається коханням Оксани, титарівни з Вільшани. В третій пісні (»Конфедерати«) поет затримується на гулянці конфедератів. Забігають вони п'яні з криком-співом до Лейби, б'ють його, змушують танцювати, хреститися й велять дати гроші. Щоб звільнитися від них, Лейба веде їх до багатого титаря у Вільшану. Там вони вбивають титаря, а Оксану забирають з собою. Тим часом гайдамаки святять ножі і в день Маковія розпочинають під проводом Гонти й Залізняка »червоний бенкет«. Між ними лютує Ярема з помсти за Оксану. Знаходить її в Лебедині, в манастирі, вінчається з нею і знов спішить до Зазізняка.

Крім оповідань діда відома була Шевченкові повість Чайковського »Wernyhora« і поема Гощинського »Zamek Kaniowski». Гайдамаки присвятив поет Григоровичеві. Понурі, грізні малюнки кривавих, жахливих страхіть (нпр. вбивство Гонтою дітей) намагався поет злагіднити ідилічними сценами тихої любови Яреми й Оксани в роді:

Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає.
Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють серед неба
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначи зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледви-ледви ходить,
Не дивиться, не слухає.

—»На що мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадають,
Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть,
Так і мене люди не знають, де діти.

За що ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась«...

До останніх літ Гетьманщини, до часів зруйнування Запорізької Січі та до часів заведення нових московських порядків на Україні відноситься своїм змістом поема »*Невольник*». Оповідання розпочинається з тієї хвилини, коли на Україні »веселі і вольнії пишались села«. Жили тоді в одному хуторі старий козак і двоє діток: Степан і Ярина. Одної неділі старий козак прикликав до себе Степана й відкрив йому тайну, що він, Степан, не є його рідним сином та що Ярина не сестра йому. Коли вбили Степанового батька та коли вмерла його мати, він узяв його до себе. Ніщо не стоїть на перешкоді йому одружитися з Яриною. Тільки покищо треба — говорив старий козак — піти Степанові на Січ, набратися козацького звичаю, пізнати козацьке життя, поглянути:

Як там живуть:
Чи там орють,
Чи не на ораному сіють,
І просто жнуть.
І немолоченеє віють,
Так як і мелють і їдять, —
Все треба знать.

Старий козак дав Степанові свою зброю і вирядив на Січ. Плакала Ярина, ведучи коня за поводи, а старий батько йдучи рядом, навчав:

Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табір не ховатись.

П'ять літ не було Степана. П'ять літ тужила Ярина й чекала на його повернення. Коли вже задумувала вступити вчерниці, почула разом із старим батьком, як на вулиці кобзар співав думу. В думі співав кобзар про сироту Степана, якого турки забрали в полон, а коли хотів утікати до нерідного батька й нерідної сестри Ярини, випалили йому очі залізом. Ярина пізнала Степана. Поема кінчається вінчанням Степана й Ярини.

Окреме місце займає в поемі оповідання Степана про руйнування Січі та про новий московський лад на Україні.

В Орській кріпості 1848. р. постала поема »*Чернецъ*«. Знаменито схопив і відтворив Шевченко в цій поемі дух давніх часів, коли то воля »розвернулася весела« та шовками й оксамитами стелила шляхи. Головну увагу присвятив поет постаті Семена Гурка-Палія, описуючи розгульну хвилину його прощання із світом перед вступленням в манастир;

Межигірського Спаса та його побут, до речі незгідний із історичною дійсністю — в тому манастирі серед установлених молитов та споминів, що з непереможною силою захоплюють його думки. Палієві пригадується його побут на Січі, ввижається постать гетьмана Мазепи, через якого він опинився на Сибірі, стає перед очима усе життя, повне глибокого змісту, сильних вражінь і переживань.

І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музики... танці.., і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, сніги і... єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози...
»Бий поклони —
І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніе читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай.
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе ввесь вік дурило;
Приспи ж його, і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають, щоб ти знав...«
І старець тяжко заридав,
Читать писаніе покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
»Для чого я на світ родився?
Свою Україну любив?«
До утрені завив в дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Святий чернець пошкандибав.

Молитвою за Україну, чернечим життям велів Шевченко Палієві відпокутувати гріх за Полтаву й дав йому змогу очиститися.

Побутові поеми Шевченка. Багато реальних образців із сучасного йому життя українського народу розсипав Шевченко в поодиноких баладах. Цілком присвятив увагу українському народному побутові в поемах: »*Катерина*«, »*Наймичка*«, »*Сова*«. У »*Катерині*« (1838. р.) дав поет понурий малюнок бездолля українських дівчат, яких красу, молодість занапащали різні вітрогони, пройдисвіти. Катерина, яку знеславив російський офіцер, мусіла покинути батьківський дім та йти в Московщину шукати колишнього милого. Нарешті знайшла його. Але він відцурався її. З розпуки Катерина кинулася в воду, залишивши маленького сина. Згодом Іван став поводатирем старця. Одного разу зустрів на шляху великого пана, що їхав шестернею. Пан пізнав свого сина, але відвернувся від нього. »Берлин рушив, а Івася курява покрила«... Поему, яку присвятив своєму добродієві Жуковському, переплів Шевченко ліричними рефлексіями про людське щастя й сирітську долю. Ось в одному місці каже поет:

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
Возьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я возьму сльози —

А хто її має?
Єсть люди на світі —
Сріблом-злотом сяють;
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!...
З нудьгою та горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти.

Вищу ідейну стійкість та краще мистецьке оформлення має друга поема Шевченка побутового характеру, а саме »*Наймичка*« (1845. р.). Звеличив Шевченко в ній матір, що в своїй материнській любові, повній особистого самовідречення й посвяти, досягає вершин великого героїзму. Оповідає Шевченко казковим стилем, як раннім ранком, коли ще поле криється туманом, молода жінка прощається з маленьким своїм сином, якого підкидає бездітним багатим господарям, Трохимові та Насті. Вони, знайшовши дитину, радіють та тішаться нею. Потім приймають наймичку Ганну, не відаючи, що вона є матір'ю дитини. Ганна ввесь вік карається в чужій хаті, щоб тільки бути близько Марка. Лише в хвилину смерти в глибоко зворушливих словах відкриває йому тайну, що вона є його матір'ю. Спокійним, зрівноваженим тоном, з великою біблійною простотою описав поет безмірність материнської посвяти. В поемі розсипав низку дуже гарних образців із сільського хуторянського життя спокійного, безжурного, ідилічного характеру. Цю саму тему розвинув також в окремій повісті п. н. »Наймичка«.

Глибоко трагічні переживання матері лягли також в основу поеми »Сова« (1844.).

Зміст поеми: Породила мати сина в зеленій дуброві, дала йому карі очі і чорнії брови. Гаряче молила Пречисту Матір, щоб дала йому талан-долю.

Жила в колі найкращих мрій та сподівань. Думала собі:

Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой, виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина.
Як ясен високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не одинокий.
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну —
Таки панну, сину.
У червоних черевиках,
В зеленім жупані,
По світлицях похожає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє;
В хаті, як у раї!
А я сижу на покуті,
Тільки поглядаю.

Але вмер батько і мати пішла в найми. »Крались злидні ізза моря в удовину хату та й підкрались«. Вдовиного сина »битими шляхами повезли до прийому«... і вдова залишилась сама, тяжко працюючи на прожиток. Десять років чутки не було з війська від сина. Дивилася стара, немічна, жебруча мати на шлях, ждучи сина, і з туги одуріла. Лазила по смітниках, збирала черепки, простоволоса, розхрістана ходила селом, як посміховище дітям, що звали її »совою«.

Поема видатна тим, що автор побудував її на матеріялі народних колискових та рекрутських пісень. Деякі риси народного побуту виступають також у таких поемах Шевченка, як »Черниця Мар'яна« і »Відьма«.

Суспільні та політичні поеми Шевченка. Найбільшу вагу для українського національного життя мають ті поеми Шевченка, в яких він вогненним словом обрушився проти кривдників народу, проти панів, царів, тиранів, »розпинателів народних«. Народились вони в наслідок спостереження страшного образу народного горя і народної кривди, який кинувся поетові в вічі, коли він після звільнення з кріпацтва відвідав Україну. Поет виступив із голосним протестом проти національного й соціяльного поневолення. Цей протест, ця смілива критика »темного царства« були головною причиною його ув'язнення. Більшість цих поезій із рр. 1843—47. зложилися в альбом «*Три літа*«, який відібрано в Шевченка в час його ув'язнення й який пролежав в департаменті поліції до 1906. р. В цьому році передано його Чернігівському музеєві Т. Шевченка. Ввійшли сюди між іншими: »*Три літа*«, »*Розрита могила*«, »*Чигирин*«, »*Сова*«, »*Сон*« (»*У всякого своя доля*«), »*Хустина*«, »*Єретик*«, «*Сліпий*« (*Невольник*«), «*Великий льох*«, »*Наймичка*«, »*Кавказ*«, »*Посланіе*«, »*Холодний яр*)«. Поетична творчість у цих »трьох літах« є вершиною натхненого слова Шевченка, як національного українського поета. Свої ясні, устійнені погляди на суспільні й політичні відносини на Україні висловив він найвиразніше в тому часі передусім у поемах »*Сон*« »*Кавказ*«, »*Посланіе*«. Поема »*Сон*« (1844. р.) — це політична сатира. Поет дає опис фантастичної подорожі з Києва до Петербургу, яку відбув у сні. Поему написав під враженням перебування на Україні, в час якого він бачив жахливу дійсність життя. Поет летить у сонних мріях за совою понад землею, прощається з Україною і бачить прекрасний образ світанку на Україні:

... Дивлюся — аж світає,
край неба палає;
Солов'йко в темнім гаї
Сонце зустрічає;
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,

Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі поволі
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою;
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому починку,
І краю немає.

Серед таких чудових краєвидів бачить поет страшні картини горя та насилля: бачить, як із каліки знімають полатану свитину, як удову розпинають за подушне, як її сина, останню надію, віддають у військо, бачить матір, що на панщині пшеницю жне, а її дитина з голоду вмирає. Поет летить далі понад країною, укритою білим снігом, понад борами й болотами й чує брязкіт кайданів під землею. Це каторжники працюють на тяжких роботах у копальнях золота на Сибірі, »щоб пельку залити нестому« (цареві). Між каторжниками »в кайдани убраний цар всесвітній, цар волі«... ідейний борець за правду. Перелітає поет понад Москвою й затримується у Петербурзі. Бачить плюгавих перевертнів, бачить гидкі сцени рабства, плазування, бачить царя й царицю та немилосердно їх висміює. Потім оглядає місто й пригадує собі, скільки козаків згинуло при будуванні цієї царської столиці. Великим гнівом вибухає на вид пам'ятника Петра Великого, який йому поставила Катерина II.

От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває,
А на коні сидить охляп
У свиті — не свиті,
І без шапки якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить,
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано;
»Первому Вторая«
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю —
Це той Перший, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися!...

Поетові вчувається голос гетьмана Полуботка, якого цар Петро голодом замучив у тюрмі за те, що домагався повернення давніх вольностей, та спів пташат, — що уявляють душі козаків, які загинули при висушуванні болот під столицю Росії. Йдучи до царської палати, зустрічається з земляками, що »так і ріжуть по-московському«, і його серце покривається кривавою раною. Вкінці ще раз оглядає царя, що після того, як усі його залишають, із ведмедя стає малим кошеням... і пробуджується. З цілого циклу політичних творів, які поет написав із приводу своїх подорожей по Україні в рр. 1843—1844.,

»Сон« безперечно найбільш політичний твір, бо в ньому поет змалював державно-правне становище України в російській імперії.

Безпощадну критику російського »темного царства« дав Шевченко також у поемі »*Кавказ*«, (1845. р.), де висловлює свої погляди на боротьбу, яку Росія вела з черкесами в рр. 1843—1859. Ця боротьба із свободолюбними мешканцями Кавказу була довготривала й коштувала багато жертв. Поему присвятив Шевченко Якову де-Бальмену, зукраїнізованому французові, що також загинув у цій боротьбі. Розпочинається поема малюнком кавказьких гір, повитих хмарою, засіяних горем. Для поета ці гори є образом людського горя й людських змагань до свободи. Йому пригадується давній міт про Прометея, прикутого до цих гір. Щоднини розривав йому орел серце, але воно оживало знову. Так само — думає поет — ніхто не в силі скути людську душу й здавити людські змагання до свободи. Поет виступає проти катів, що знущаються, і вірить у торжество правди (»встане воля, встане правда«). Уся дальша частина поеми — це їдка критика московського уряду та цілої системи правління, насичена іронією й сарказмом. Поет критикує облуду, лицемірство урядових кіл і ту культуру, що вміє тільки тюрми будувати, кайдани кувати й християнськими кличами хоче заслонити розбій, крадіж та пролиття братньої крови.

Прапор української національної ідеї високо підніс Шевченко в поемі »*Посланіе*« (1845. р.), де висловив також гірке слово правди своїм землякам. Повний заголовок поеми є такий: »І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм, в Україні і не в Україні сущим, моє дружнєє посланіе«. Основні Думки, що їх висуває Шевченко в »*Посланії*« — це протест проти кріпацтва, заклик до любови рідного краю й народу та до братання всіх суспільних шарів. Суспільність — каже поет — є зла. В житті народу він бачить недомагання. Народові загрожує катастрофа, якщо не заверне із шляху, яким іде. Тому поет закликає земляків, щоб перестали »запрягати людей у тяжкі ярма, орати лихом та лихом засівати«, щоб перестали »драти шкуру з братів незрячих, гречкосіїв«, бо настане суд і тоді сто ріками потече кров у синє море. Бачачи, що розвиток освіти й культури не йде належним шляхом, Шевченко радить розвивати своєрідну національну культуру, а не переносити штучно й безкритично чужих кличів та чужих ідей. В »*Посланії*« порушив отже Шевченко найважливіші питання суспільного та національного життя. Передусім треба, на думку

поета, усунути соціяльну неправду («розкуйтеся«). Потім треба мати й розвивати любов до рідного краю й народу (»полюбіте щирим серцем велику руїну«) бо »нема на світі України, немає другого Дніпра«. Нарешті треба пізнати свою мову й свою історію, бо тільки на своїх основах можна побудувати національну культуру (»в своїй хаті своя правда, і сила, і воля«) і тільки така освіта веде до об'єднання народу. Тільки тоді, коли земляки сповнять усі поетові бажання, коли вони «обіймуть найменшого брата«, настануть для України кращі часи «і світ ясний, не вечірній тихенько засяє«... В наслідок цих високих ідей та кличів »Посланіє« служило дороговказом на шляху національного відродження українського народу.

Свого ворожого наставлення до царату та до методів його правління не змінив поет, не зважаючи на десятилітнє заслання, яке саме мало бути карою за його революційні думки та погляди. У »*Неофітах*« знову вдарив Шевченко цілою силою свого поетичного слова по російському царату. Поему написав у 1857. р. в Нижнім Новгороді, де мусів при повороті з заслання півроку затриматися й чекати на дальший дозвіл їхати в Петербург. Присвятив Шевченко »Неофіти« своєму приятелеві, артистові московського театру М. Щепкіну. Поема «Неофіти« є політичною алегорією. Поет бере тему з римської історії. Оповідає про переслідування християн за Нерона, одначе під Нероном розуміє всіх тиранів, що давлять усякі прояві свобіднішої думки. Після пояснення генези поеми Шевченко звертається з прегарною апострофою до Матері Божої та прохає її допомогти йому описати терпіння однієї матері:

Благословенная в женах,
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летючі літа марно тратить,
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки-море
Сльозми кривавої лила,
Так, як і Ти, і прийняла
В живую душу світ незримий
Твойого розп'ятого Сина.
Ти, мати Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила. Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини! Амінь.

Далі оповідає Шевченко, як молодий римський патрицій Алкид гуляє з веселим товариством у гаю, біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро і благословляє веселу оргію. Про-

повідь апостола зворушує Алкида. Він покидає товариство, матір і стає визнавцем нової релігії. Разом з иншими неофітами дістається в неволю. Його відводять до Сиракуз »в підземні страшні узи«. Алкидова мати шукає скрізь за сином. Нарешті находить його в Сиракузах, але її не хотять до сина пустити. Тим часом у Римі патриції видумали нове свято й проголосили Нерона богом. На нове свято приводять із Сиракуз неофітів. Алкидова мати бачить сина, який пливе на галері, і чує як співає він новий псалом про прощення ворогам. Потім бачить вона, як мучать у Колізеї християн, бачить, як дикий леопард кидається на її сина і з розпуки б'є головою об мур. У пізню ніч стрічає сірооких скитів, що вивозять тіла мучеників із цирку і кидають у Тибр на поживу рибам для цісарського столу. І тоді замість прокляття несеться із її наболілих грудей перша молитва до Христа.

. . . І спас
Тебе единний син Марії
І ти слова його живії
В живую душу приняла,
І на торжища, і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла.

Провідною думкою в »Неофітах» є думка, що хоч людина гине за ідею, сама ідея здобуває перемогу. Через жертву молодого покоління стає вона близькою старшому поколінню. Крім того проводить Шевченко в »Неофітах« також ідею прощення ворогам. Ідеал любови матері (подібно, як у поемі »М а р і я«) є такий високий, що рівного йому не знаходить Франко в цілій світовій літературі.

»Думки« Шевченка. Перлинами в поетичній творчості Шевченка є його дрібні ліричні поезії, в яких висловив він усі страждання свого життя. «Думки« постали головним чином на засланні. Живучи серед непривітних пустель під »невмитим небом«, поет замкнув у них свою глибоку тугу за рідними селами, зеленими степами, голубими горами, розкішними нивами й ланами та сподівався в гарячих своїх бажаннях хоч на старість побачити велику красу рідної країни. Часто пробивається в «Думках« жаль за змарнованим життям, часто відзиваються сумні тони розпуки та безнадійности.

Ось опис неділі в Орській твердині:

Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю,
І болящее, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
А тут бур'ян, піски, тали
І хоч би на сміх де могила
О давнім-давні говорила . . .
Неначе люди не жили!
— — — — — — —
Од споконвіку і до нині
Ховалась од людей пустиня,

Тихо усміхнеться,
І полине голубкою
Понад чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі...
І на гору високую
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну —
І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії:
Руді, руді, аж червоні;
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами
Темними лугами...

А ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили —
Всього наробимо колись!...
О, моя доле! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи може, (крий Боже!) тут і загину.
І почорніє червоне поле?...
»Айда, в казарми! Айда, в неволю!«
Неначе крикне хтось надо мною, —
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.
Оттак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую!...

(»Козачковському«).

Приходить свято Різдва. Тяжко його — каже поет — самому стрічати в пустелі.

...Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молиться.
Підуть люди. Завтра ж рано,
Завиє голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, — мою хату.
Отак мені доведеться
Свято зустрічати...

(»На Різдво«, 1848)

»Назар Стодоля«. З драматичних творів Шевченка найзамітніша драма »Назар Стодоля«. У драмі сотник Хома Кичатий задумує підступно видати доньку Галю за старого полковника. Не зважає він на те, що Галя кохає молодого козака Назара Стодолю. Для здійснення своїх намірів притягає на свій бік і ключницю Стеху. Галя в ніч перед Різдвом подає сватам полковника рушники з тією думкою, що це сватає її Назар. Несподівано з'являється Назар і Галя бачить, що її обманюють. Назар бажає проханням переконати Хому, щоб віддав Галю за нього. Але це йому не вдається. Тоді її викрадає. В самітній корчмі доганяє його Хома. Приятель Назара, Гнат, звільняє його з рук Хоми. Коли Назар дарує Кичатому життя, цей, зворушений його лицарськістю, просить Назара простити йому й благословляє молодих. Спочатку закінчив Шевченко драму смертю Хоми, що мав згинути від руки Гната. Але потім змінив закінчення, бо не хотів на смерті батька будувати щастя його доньки. Новіші досліди над драмою показали її безсумнівні цінності, а Шевченкові признали дослідники драматичний талант і знання драматичної техніки.

4. Слідами Шевченка.

Пантелеймон Куліш. Після смерти Шевченка провід у літературній праці українців перейняв Пантелеймон Куліш. У поезії »*До братів на Україну*« сказав він характерні слова:

Ой, мовчав я, браття,
Словом не озвався,
Поки батько український
Піснею впивався.

Хоч мовчав устами,
Співав я душею,
Та боявся з ним різнити
Кобзою своєю...

Коли замовкло Шевченкове слово, Куліш поставив питання:

Чи мені по Тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?

Почуваючи в собі силу й хист, Куліш у Заспіві до першої збірки своїх поетичних писань п. н. »*Досвітки*«, відважився:

Ой ударю ж зразу у струни живії:
Прокиньтесь, вставайте, старії й малії!
Віщуванням новим серце моє б'ється. —
Через край із серця рідне слово ллється...

Пантелеймон Куліш належить до ряду найвизначніших українських письменників. Правда, неоднією своєю думкою, неодним незвичайним поглядом, неодним гострим словом (»гарячий« Куліш — звали його в товаристві) болюче вражав нераз українське громадянство, все ж таки небуденний його літературний талант, ширина ідейного світогляду, багатство питань, які його цікавили й захоплювали, і слідом за тим різнорідність його творчої письменницької діяльности — все це дає йому право зайняти одно з найбільш почесних місць в історії українського письменства.

Куліш походив із стародавнього козацького роду. Родився 27. липня 1819. р. в містечку Вороніжі, на Чернігівщині. Батько Куліша Олександр володів полями, сіножатями, гаями, але жив старосвітським ладом. Була це людина гострої, палкої вдачі, але загально шанована. Мати Кулішева, Катерина, розмовляла тільки українською мовою та вміла цікаво оповідати про старовину і співати стародавніх пісень. »Сидячи за роботою, ніколи, було, не вмовкала, тільки було зітхне, задумається і знову співає. А серед бесіди в неї було що слово, то й приказка...« Крім матері, що скоро померла, великий вплив на Куліша в дитячих його роках мала поміщиця Уляна Мужилівська, сусідка Кулішів, яка здавалася малому хлопцеві якоюсь «царицею або богинею«. Своїм

впливом склонила вона Кулішевого батька, щоб віддав сина до гімназії в Новгороді Сіверськім, де хлопчина спершу вчився погано, бо не знав російської мови. З часом, як почав розуміти викладову мову, став першим учнем. В гімназії читав Куліш твори Гулака-Артемовського, повісті Квітки, оповідання Гоголя й захоплювався поезіями Пушкіна та збіркою пісень Максимовича, яку вивчив напам'ять. Тоді написав оповідання »*Циган*«, що появилося згодом в альманаху Гребінки п. н. »*Ластівка*« (1841. р.). Хоч з причини матеріяльних нестатків не довелося Кулішеві закінчити гімназії, зумів він власною працею доповнити свою освіту, після чого вступив у Київський університет.

В Києві велике враження зробили на нього лекції літератури молодого професора Михайла Максимовича, якому Куліш передав збірку своїх пісень, тих, що їх чув колись із уст матері. Максимович давав Кулішеві книжки та звернув його увагу на історичні повісті Вальтер-Скота. Але й університет мусів Куліш покинути, шукаючи заробітку. За допомогою Максимовича одержав посаду вчителя в Луцьку на Волині, в місцевості багатій на історичні спогади. Тут розпочав писати історичну повість »*Михайло Чарнишенко*«, беручи за зразок повісті Вальтер-Скота. Після короткого перебування в Луцьку перейшов на посаду вчителя в Києві. В час канікул відвідував місця, що були свідками козацької слави, прислухувався до народної розмови, записував пісні й перекази. Подорожуючи, познайомився Куліш із польським письменником Михайлом Грабовським та Костянтином Свідзінським, що мали маєтки на Київщині. З ними заводив розмови на тему українсько-польських взаємин, і вони ввели його у світ польської літератури та історії. З тих часів походить поема Куліша »*Україна*« й ідилія »*Орися*«. З Києва переїхав Куліш на посаду вчителя в Рівне, потім у Петербург. У самому Києві познайомився з Шевченком, Костомаровим, що був тоді професором у Київському університеті, і студентом Василем Білозерським. Єднала їх усіх любов до народу й гаряче бажання полегшити йому тягар кріпаччини. До їх гурту пристав через якийсь час професор Гулак, студент Опанас Маркович та багато інших. З ініціятиви Костомарова гурток перетворився в 1846. р. в таємне товариство, відоме під назвою — »Кирило-Методіївське Братство«.

За участь у змаганнях »Кирило-Методіївського Братства«. не минула й Куліша кара в найкращій порі його життя, коли жив у світі мрій та сміливих задумів. На початку 1847. р. одружився він із сестрою Василя Білозерського Олександрою,

пізнішою письменницею (Ганна Барвінок) і збирався їхати за границю. За порадою ректора Цлєтньова Цетербурзька Академія Наук висилала Куліша за границю, щоб після повороту міг він зайняти катедру слов'янських мов та літератур в університеті. Куліша ув'язнили в Варшаві, відвезли в Цетербург та посадили до тюрми.

Почалися тяжкі хвилини тюремного життя і жандармських допитів. Слідство вели генерали Орлов і Дубельт. На слідстві Куліш відповідав сміливо. Основою присуду послужила його »Повістка про український нарід« (по-російському), в якій він виступав проти кріпаччини. Куліша заслано в Тулу, де він був три роки й три місяці. Разом із ним виїхала його дружина, що поділяла його горе в тяжких хвилинах. На засланні вчився Куліш чужих мов, займався історичними дослідами та впорядковував етнографічні матеріяли. Книжки доставляв йому його приятель Осип Бодянський, професор московського університету. В кінці 1850. р. цар Микола І. дозволив йому повернутися в Петербург, коли на приїзд царя зладив альбом із описом тульської старовини з гарними малюнками.

Після звільнення Куліш жив у Петербурзі. Заробляв на прожиток, працюючи в редакціях російських журналів і друкуючи свої праці безіменно або під прибраними псевдонімами. Час його гарячкової літературної праці розпочався лише після смерти царя Миколи І. (в 1855. р.), коли в Росії повіяло почасти свобіднішим подувом. Саме тоді спинилися в Петербурзі, вертаючись із заслання, Шевченко і Костомаров. Громада петербурзьких українців почала думати про видавання українських книжок і журналу. Душею тих змагань став Куліш: видав своїм новим правописом, т. зв. «кулішівкою«, гарний етнографічний збірник »*Записки о южной Руси*«, — який Шевченко назвав брилянтом, — роман »*Чорну Раду*«, »Граматику« для народу, збірник проповідей Гречулевича, оповідання Марка Вовчка, заснував власну друкарню й брав участь у виданні популярних книжечок для народної освіти, званих »метеликами«. Заходився також видавати журнал »Хату«, але коли не одержав на це дозволу властей, випустив у 1860. р. альманах »*Хата*«, де крім своїх творів помістив твори Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок і ін.

Коли в 1861. р. Василь Білозерський став видавати місячник »*Основу*«, Куліш став головним співробітником журналу й містив у ньому поезії, драми, оповідання, повісті, статті літературно-історичного характеру, рецензії й історичні роз-

відки. Після припинення видання »Основи« виїхав до Італії. При переїзді через Львів встановив близькі взаємини з галицькими українцями, що саме тоді кинулися до праці на народному полі, і сіяв між молодими »народовцями« слова заохоти. Після повороту з Італії жив на Україні. В 1864. р. одержав посаду »директора духовних справ« у Королівстві Польському. Одначе на цьому становищі не затримався довго, бо уряд був незадоволений його живими взаєминами з галицькими українцями, які вступили на ясний національний шлях, і жадав від нього, щоб прилюдно зрікся своїх українських поглядів. Коли Куліш цього не хотів зробити, звільнено його з посади. Куліш виїхав за границю, Живучи в Італії, Німеччині, у Відні й у Празі, займався літературною і науковою працею, зокрема перекладом св. Письма. В 1871. році вернувся на Україну й видав два перші томи »*Історії возсоєдінєнія Русі*« (1874. р.), в якій різко осудив козаччину, називаючи її »колючим будяком на українській історичній ниві«. Негативне становище супроти козаччини зайняв також у розвідці «*Мальована Гайдамаччина*«, що її надруковано в львівській »Правді« 1876. р., — і це було причиною його розриву з українцями у Галичині.

Указ проти української літератури з 1876. р. отверезив Куліша. Він упевнився, що годі українцям розраховувати на Москву. В нього зродилася тоді думка погодити галицьких українців із поляками. З цією метою під час перебування у Львові в 1882. р. написав брошуру: »Крашанка русинам і полякам на Великдень« із покликом до згоди і взаємного порозуміння. Але його думки не знайшли признання. Українці прийняли їх дуже холодно. Знеохочений вернувся Куліш на Україну, осів на хуторі в Мотронівці й там дожив віку, до останньої хвилини життя не кидаючи пера. Помер 2. лютня 1897. р.

Творчість Куліша. Літературна спадщина Куліша дуже багата й дуже різнородна. З метою розвинути українське слово, поставити українську мову на рівному місці з іншими европейськими мовами, працював Куліш у різних напрямках, кидався на різні ділянки літературної творчости. Поетичні твори Куліша, що заповнювали збірники »*Україна*«, »*Досвітки*«, »*Хуторна поезія*«, »*Дзвін*«, — дуже різні змістом і характером. Поруч доволі нераз сухих роздумувань, нецікавих міркувань, поруч гарячих, пристрасних накидів на людей, що йому були немилі, та на думки й погляди, які не припадали йому до вподоби, іскряться нераз перлини

високої поезії, в полум'ї почування точені, гострою думкою вирізьблені. Часто затримувався в них поет на історичних переживаннях українського народу. В поемі »*Україна*« намагався Куліш (1843.) народним стилем скласти одноцільний епос про козацьких героїв та козацьку старовину від Володимира Великого до гетьмана Богдана Хмельницького, щось подібне до Гомерової «Іліяди«. З цією метою використав народні думи, доповнюючи прогалини у відступах часу власною творчістю. Козацько-польська боротьба дала Кулішеві теми для поем »*Сол'ниця*« (повстання Наливайка) і »*Кумейки*« (повстання Павлюка). У поемі »*Настуся*« змалював Куліш ідилічну картину козацького життя після довголітньої війни.

Опанас Обух гине в боротьбі. Перед смертю просить друга Мороза, щоб не дав кривдити його жінки й доньки та одружив колись свого сина з Настусею. По десятьох роках Морозенко сватає Настусю і потім живе з нею тихим, щасливим життям. Тільки деколи приходять хвилини, коли свистом кличе любого коня й думкою лине на широкі степи та тужить за козацькою славою.

В поемі »*Великі проводи*« в постаті козака Голки вивів Куліш визначного українського вельможу й патріота, Юрія Немирича, на тлі кривавих подій із 1648. р. Куліш високо цінив постать Немирича за його гарячу любов до рідного краю, за його культурність та за те, що був творчою одиницею в добу козацьких змагань, у добу Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

В поемі оповідає, як Ярема Вишневецький висилає Козака Голку проти розворушених селян. Але Голка з ідейних спонук стає проти шляхти. Тим часом у Гадячі панна Рарожинська після смерти свого батька стає на чолі шляхти. Захоплений її вродою, дозволяє Голка шляхті втекти. Тоді Хмельницький висилає проти нього Кривоноса й цей убиває його срібною стрілою. Панна Рарожинська кидається в Дніпро й стає русалкою.

В поемах »*Маруся Богуславка*« (перший раз надрукована в Літературно-науковому віснику (1899. р.) й »*Магомет та Хадиза*« звеличав Куліш Магомета, його культурну місію та прославив мусульманський світ, як велику культурну силу. В «*Марусі Богуславці*« ідеалізував героїню народної думи, в поемі »*Магомет та Хадуза*« з великим захопленням заговорив про Магомета, як творця нової релігії, спертої на принципі любови, та про Хадизу, як жінку, що зрозуміла Магомета, зрозуміла його завдання, все, »про що він мав віщати миру«, і що в своїй високій жертвенній любові, як скеля стояла при ньому.

Поруч поетичних творів велику ціну мають також оповідання й повісті Куліша. Між дрібними оповіданнями найкращим є розкішна ідиля »*Орися*«, між повістями (»*По-*

томки українських гайдамаків«, »*Мартин Гак*«, »*Брати*«) відрізняється повагою настрою, спокоєм оповідання, вірністю історичного колориту; хроніка »*Чорна Рада*«, одна з найкращих історичних українських повістей. »*Орисю*« написав Куліш під впливом Гомерової «Одіссеї«, використовуючи оповідання про Навзікаю та її стрічу з Одіссеєм. У своєму оповіданні дав Куліш прегарний сонячний малюнок із минулих часів. Оповів про доньку сотника Тавольги Орисю та про її їзду з дівчатами до річки Трубайла. Старий візник Грива розказує дівчатам, що перуть плаття, поетичний переказ про переяславського князя, що пострілял золоторогі тури там, де підноситься Турова круча.

...Слухають дівчата та аж сумно стало; слухає Орися та вже боїться глянути на каміння, що простяглось купою серед річки. Вже їй здається, що то справді не каміння; і вода шуміть якось не так, як вода... Засмутив зовсім дівчат старий Грива... Дивиться Орися у воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло: хтось ніби виїхав із пущі на сивому коні й стоїть поміж в'язами. Боїться глянути угору, щоб справді не було там когось: боїться глянути і на каміння: вже їй здається, що ось-ось заревуть і сунуться з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину й показала вгору: дивляться дівчата, аж на Туровій кручі князь на сивому коні. Так і зомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Немало ж, видно, здивувавсь, і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто ж би й не здивувався, опинившись над такою кручею. Унизу рине вода через каміння, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомо дівчата з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Задивився козак і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на нього старий Грива: »Гей, гей, козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хіба хочем пополоскать свої кармазини в Трубайлі?«...

Над повістю »*Чорна Рада*« працював Куліш кількома наворотами й дав їй назву »хроніки з «1663. р.«. »Це так — каже сам Куліш, — як от інколи схопиться завірюха: — громом гримить, вітром бурхає, світу Божого не видно, поломле старе дерево, повиворочує з коріння дуби й берези«... Образ такої руїни в житті народу дав саме у повісті.

Історичною основою повісти є часи наступників Богдана Хмельницького, коли то Україна розпалася на Правобережну, що дісталася Польщі, й Лівобережну, що залишилася під Московщиною. На Правобережній закріпився при гетьманстві Павло Тетеря, а на лівому боці Дніпра виступили, як претенденти на гетьманську булаву, переяславський полковник Сомко, Іван Золотаренко і запорізький кошовий Іван Брюховецький. Запорожці, на яких опирався Брюховецький, просили московського царя скликати »чорну раду«, — це є збори всього казацтва. Сам Брюховецький намагався приєднати чернь обіцянками зрівняти всіх козаків і обіцянками дозволити на грабунок. Він схилив також на свій бік князя Великогагіна,

що приїхав на Україну з метою відкриття »чорної ради«. На »чорній раді« вибрали козаки гетьманом Брюховецького, який видав на Сомка присуд смерти. У повісті розказує Куліш, як старий Шрам, священик і козак в одній особі, приїжджає разом із сином Петром на хутір Хмарище у відвідини до хуторного козака, веселого Череваня. Петро закохується в доньку Череваня, Лесю. Черевань погоджується видати доньку за Шраменка, але Череваниха хоче посватати її за гетьмана Сомка. Про свій намір говорить Череваневі в час подорожі до Києва. В Києві зустрічається все товариство з Сомком. Сомко запрошує всіх на свій хутір. Сюди приїжджають також запорожці Кирило Тур і Богдан Чорногор. Вночі викрадає Тур суджену Сомка, Лесю, та хоче втекти з нею в Чорногору. Його доганяє Петро. У двобою обидва падають на землю. Раненого Тура забирає під опіку Сомко, Петра — Леся. Під старанним доглядом Лесі Петро приходить до здоров'я. Після його видужання Шрам і Черевань їдуть у Ніжин з наміром помирити Сомка з Золотаренком. У Ніжині відбувається суд над Кирилом Туром за те, що викрав Лесю, чи — як висловлюються козаки — за те, що »скакав у гречку«. Його прив'язують до стовпа та б'ють киями. Дуже точно описує далі автор перебіг »чорної ради«, на якій остаточно серед бурхливих сцен вибирають гетьманом Брюховецького. Після вибору Брюховецький замикає Сомка в тюрму. Намагається звільнити його з небезпекою для власного життя Кирило Тур, але Сомко не приймає його жертви. Повість закінчується смертю Сомка, Шрама і весіллям Петра з Лесею.

Хоч повість »Чорна Рада« не має одного героя. навколо якого розвивалася б ціла акція, але поодинокі картини виведені в ній дуже живо, цікаво, згідно з історичною правдою. Крім образу невідрадних історичних обставин дав у ній Куліш також образ тодішнього життя різних верств українського громадянства, широкий малюнок народного побуту. Постаті в повісті — ясні, виразні, з характерними рисами вдачі. Так і врізується в пам'ять образ поважного суворого Шрама, веселого, добрячого Череваня, одчайдушного, палкого Кирила Тура, невмолимого, грізного дідугана Пугача, що твердо стоїть на сторожі давнього ладу, давніх козацьких традицій. Куліш був також автором ряду повістей, що написані російською мовою.

З драматичних творів Куліша збереглися в цілості: »*Байда, князь Вишневецький*«, *Петро Сагайдачний*«, »*Цар Наливай*«.

Куліш залишив також деякі історичні праці та літературно-критичні нариси. На жаль, у тих його писаннях найбільший слід залишила його непостійна, хитка вдача та пристрасна, гаряча натура. В історичних своїх творах перейшов Куліш повільно від романтичного захоплення козачиною, від її ідеалізації до різкого й несправедливого її осуду, до ворожого становища супроти козаків, яких не вагається назвати »колючим будяком на степах України«. Також у критичних нарисах про поодиноких письменників, нпр., Кот-

ляревського, Шевченка — не вмів Куліш утриматися на спокійному становищі об'єктивного дослідника, а давав висліз хвилевим нагальним вибухам гніву, подразнення та роз'ярення. Натомість має великі заслуги, як етнограф, виданням дуже цінних »*Записок о Южной Руси*«, як популяризатор, редактор »Метеликів« та як невтомний перекладчик. »Бажаючи виробити форми нашої мови на послугу мислі всечоловічій«, Куліш збагатив українське письменство, крім перекладу Святого Письма, багатьма перекладами творів европейських літератур. Зокрема його переклади поем Байрона та драм Шекспіра мають до сьогодні велику ціну. Як »пан української мови«, що володів усіми секретами її багатства й сили, вложив Куліш своїми перекладами тривкий вклад у скарбницю української літературної мови.

Петербурзька »Основа«. Діяльність Куліша та його товаришів у Петербурзі розбудила знов літературний рух, що його стримала трагедія »Кирило-Методіївського Братства«. Смерть царя Миколи І. звільнила Росію від кайданів деспотизму. Колишні члени »Кирило-Методіївського Товариства« вертаються із заслання і зустрічаються в Петербурзі. Куліш, Шевченко, Костомаров, Білозерський — пориваються знову до праці, в наслідок чого Петербург став центром українського літературного життя в шістдесятих роках. У 1861. році Василь Білозерський розпочинає видавати тут літературно-науковий місячник »*Основа*« і не тільки гуртує при ньому давні літературні сили, але й дає місце новим літературним талантам. Місячник був присвячений виключно українським справам. В »Основі« брали участь усі українські інтелігентні сили і завдяки цьому має вона першорядне значення в розвитку української літератури та української національної ідеї. Сильне поетичне слово Шевченка, що помер у самих початках існування »Основи«, єднало письменників старшого й молодшого покоління; високі ідеї, які висловив у своїх поезіях, запалювали до творчої праці й жертвенної служби. В »Основі« брали участь: Куліш, Костомаров, Марко Вовчок, Глібів, Кониський, Стороженко, Ганна Барвінок, Руданський, Данило Мордовець, який в молодих літах написав поему »*Козаки і море*«, а в »Основі« помістив оповідання »*Дзвонар*« і »*Салдатка*«, Свидницький, Чубинський, Чужбинський і багато інших. На жаль, вже в кінці 1862. р. видавання »Основи« припинено з причини деяких хиб у самім редагуванні.

Київська »хлопоманія«. Діяльність »українофілів«, які згуртувалися при петербурзькій »Основі«, спричинила також

живіший літературний та науковий рух у Полтаві, в Харкові, в Чернігові й у Львові. В Києві постав у шістдесятих роках XIX. в. живий рух, відомий під назвою »хлопоманії«. З погордою називали »хлопоманами« польські аристократи й московські публіцисти молодих ідеалістів, студентів Київського університету, що з великим запалом кинулися до праці для добра українського народу. До ряду »хлопоманів« належали не лише українці, але також поляки, що вважали своїм обов'язком працювати для того народу, серед якого жили. Визначну роль грали серед них Тадей Рильський, Володимир Антонович і Павлин Свенціцький (псевдонім Павло Свій). Свою діяльність розвинули київські »хлопомани« головним чином в напрямі поширення народної освіти. Подібно, як петербурзькі українофіли, засновували »хлопомани« народні школи т. зв. недільні, й видавали книжки для потреб народних. Ці книжечки звалися »Метеликами«. Подавали вони вибір найкращих творів українських письменників, у першу чергу твори Шевченка, Квітки й Марка Вовчка. Оті просвітні змагання на Наддніпрянщині в шістдесятих роках не тільки не зустрічалися спочатку з ніякими перепонами, а навпаки — знаходили підтримку з боку російської преси та з боку російського уряду. Одначе вже в 1863. році розпочинається наступ на українську мову. Як наслідок доносів і наклепів російської преси, приходить заборона ширити народну освіту та наказ замкнути недільні школи. Різні кари падають на українських діячів, серед яких деякі ломлять своє українське перо. Цей указ проти української мови й літератури з 18. липня 1863. року — зветься Валуївським, від міністра Валуєва, що в своєму таємному обіжнику висловив сумної пам'яті слова, що ніякої окремої української мови »не било, нет і бить не может«.

Оживлення літературного життя у Львові. Поезії Тараса Шевченка розбудили в шістдесятих роках живий рух також серед галицьких українців, що після короткого зриву в 1848. році, в 50-тих роках XIX. в. попали у стан зневіри й апатії.

Коли 1848. р. цісар Фердинанд I. увів в австрійській державі конституцію, враз із іншими народами рвонулися також до праці галицькі українці. Знесення панщини, проголошення рівноправности схилили також українців організувати свої сили. В цілях оборони політичних і національних прав заснували вони в добу »весни народів« політичне товариство »Головна Руська Рада«, яка стала ясно на становищі окремішности української мови й українського народу. Висловом думок і поглядів »Головної Руської Ради«, її органом став тижневик »Зоря Галицька«, якої перше число вийшло 15. травня 1848. р. »Головна руська

Рада« зайнялася народною освітою. На полі народного шкільництва вдалося українцям вибороти деякі пільги, а в Львівському університеті відкриття катедри української літератури. Супротивні змагання деяких одиниць, що згуртувалися в полонофільському »Руськім Соборі«, стрінулися з повною невдачею, а їх орган »Руський Дневник«, що його видавав Іван Вагилевич, скоро перестав виходити. Йдучи за прикладом інших слов'ян, що велику увагу приділили справі народної освіти, заснували львівські українці 16. червня 1848. р. товариство »Галицько-руська Матиця«. »Матиця« мала завдання видавати популярні книжечки та дбати про освіту широких кіл. Щоб розбудити живіший літературний рух та згуртувати всі наукові й літературні сили, скликано до Львова всіх учених і письменників, завданням яких було встановити однакові форми для літературної мови і найвідповідніший правопис. Цей перший освітньо-науковий конгрес, відомий під назвою »З'їзду руських ученик«, відбувся восени 1848. р. в залі Львівської духовної семінарії, яку прибрано синьо-жовтими барвами. З'їзд поділився на дев'ять секцій. На одному спільному зібранні всіх учасників проголосив Яків Головацький »Розправу о язиці южноруськім та його нарічіях«, де науковим способом довів самостійність української мови, її окремішність від церковнослов'янської та російської мови. Розвідка Головацького — це науковий гімн у честь народної мови. Важливим культурним центром, вогнищем освіти міг стати також »Народний Дім«, що постав завдяки ініціятиві й невтомним зусиллям священика Льва Трещаківського. У »Народному Домі« мали знайти приміщення »Матиця«, бібліотека, читальня, книгарня, друкарня, музей, театральна зала, бурса і т. ін. Але всі ці надії не сповнилися. Провідники галицької України зблудили з ясного, простого шляху, що ним ішли досі. В 50-тих роках найчільніших провідників галицьких українців захопило бажання з'єднати український народ із російським, злити його культуру з російською в одну течію. Для поширення цього заклику серед українського громадянства в Галичині багато зробив російський учений Погодін, що з цією метою відвідував Галичину та нав'язував переписку з визначнішими діячами та письменниками. Провід у цій протинародній, москвофільській роботі вів відомий ворог народної мови (»говору черні«) Денис Зубрицький, що в листах до Погодіна звав себе »отаманом погодінської колонії«. Слідом за Зубрицьким понесли клич об'єднання обидва брати Головацькі, історик Антін Петрушевич, поет Боглан Дідицький, Северин Шехович, Іван Гушалевич. Антін Петрушевич, пізніший крилошанин, був істориком та лінгвістом. Писав жахливою, дивоглядною мовою, яку він сам звав »праруською«... Видав збірку історичних матеріялів п. н. »Сводная Галицко-русская Літопись«. Свою цінну збірку рукописів та книжок пожертвував бібліотеці »Народного Дому« у Львові. — Богдан Дідицький був у 50-тих роках редактором »Зорі Галицької«, в 60-тих — »Слова«. Його становище не завжди було однакове й не завжди ясне. Коли в 60-тих роках видавав »Слово«, здавалося, що стояв на становищі окремішности української мови від московської і помістив навіть статтю Костомарова п. н. »Дві руські народности«. Але в 1866. р. після нещасного для Австрії бою під Садовою. поміщуючи статтю Наумовича »Погляд на будучність«, дав доказ, що погоджується з кличем об'єднення українців із москалями. Довший час мав Дідицький у своїх руках керму усього літературного руху в Галичині й тішився славою першорядного поета, хоч в його поемах »Буй-Тур Всеволод« та »Конюший« годі добачити більших мистецьких цінностей. — Северин Шехович, талановитий, але непостійний, видавав російською мовою часопис »Ладу« (1853.) і »Семейну бібліотеку« (1854.) — Іван Гушалевич, гімназійний катихит, був автором дуже поширених пісень

»Мир вам, братя«, »Щасть нам, Боже«, що стали неначе гімнами галицькух українців. Писав також драми: »Підгіряни«, »Сільські пленіпотенти«, »Омана очей«. — Іван Наумович був знаменитим популяризатором. Свою літературну діяльність розпочав переробкою Мольєрової комедії, якій дав назву »Гриць Мазниця«. Видав книжки для народної освіти і часопис для народу »Наука«.

До нового зриву в національній та літературній праці порвалися українці в галицькій області ураз із приходом Шевченкових поезій, які досі були відомі тільки небагатьом одиницям. Ідеї та кличі, що їх розвинув Шевченко в своїх полум'яних поезіях, захопили найперше молодь. Університетська молодь згуртувалася в »Громаду«. За її прикладом пішла також гімназійна молодь, не тільки у Львові, але й у кількох містах на провінції, організуючи скрізь гуртки, відомі під назвою »Громад«. Душею громад був Данило Танячкевич (Грицько Будеволя). Своїми листами, що їх писав окремим, своєрідним, поетичним стилем, поривав молодь, розбуджував серед неї патріотичні почування, заохочував до праці для добра народу.

Щоб оживити літературу та повернути народній мові назад її права на літературне життя розпочала університетська молодь видавати часопис »*Вечерниці*« в 1862. р. Редактором »Вечерниць« був Федір Заревич (Юрко Ворона). Помагали йому в редакційній праці Ксенофонт Климкович та Володимир Шашкевич, син Маркіяна. Оцю нову »руську трійцю« та її ідейних прихильників, що взялися працювати в народному дусі й на народній основі розвивати рідну мову й рідне письменство, назвали »народовцями« або »вечерничниками«. Коли »Вечерниці« перестали виходити, зачав Ксенофонт Климкович видавати літературно-політичний місячник »*Мету*« (в 1863. р.), де уміщував не тільки твори галицьких письменників, але й придніпрянських, напр., Куліша, Вовчка. У редагуванні виявив публіцистичний талант. Крім »Мети« видавав також »*Руську Читальню*«. Після того, як »Мета« стала виключно політичним двотижневиком, літературне завдання перейняла »*Нива*«. Її редактором був Кость Горбаль.

В 1866. р. Володимир Шашкевич став видавати замість »Ниви« тижневик »*Русалка*«. Але й вона довго не втрималася. Лише »*Правда*«, що стала виходити з 1867. р., затрималася довше й була не тільки головним органом галицьких »народовців«, але давала також частинний захист придніпрянським письменникам, які в добу наступу на українське слово та важких цензурних умовин в Росії посилали свої твори в Галичину.

Доказом національного пробудження галицьких українців та живішого розвитку українського народного життя було заснування театру. Постав він завдяки заходам віцемаршалка галицького сейму, Юліяна Лаврівського при товаристві »Руська Бесіда« у Львові в 1864. р. і розпочав вистави у Львові й на провінції. Це спонукало деяких письменників, напр. Климковича, Свенціцького подбати про збагачення українського театрального репертуару перекладами та переробками драматичних творів европейського письменства.

Дуже важною подією в розвитку української культури було заснування в 1868. р. товариства »Просвіта«. »Просвіта« мала зайнятися поширенням та поглибленням всенародної освіти і постала тому, що »Галицько-руська Матиця« не виконувала свої завдання, бо її провідники захопилися кличем об'єднення.

Марко Вовчок. З письменників 60-их років вибилися силою свого таланту, поруч із Пантелеймоном Кулішем, Марко Вовчок і Юрій Федькович. В 1857. р. появилася заходом П. Куліша збірка (перший том) »*Народних оповідань*« Марка Вовчка. Під цим псевдонімом заховалася Марія з Вілінських Марковичéва (1834—1907), дружина члена »Кирило-Методіївського Братства« Опанаса Марковича. Марія походила з української поміщицької родини. Народилася в маєтку своїх батьків, в Єкатеринівці, Єлецького повіту, Орловської губернії, виховувалася в Харкові. В Орлі познайомилася з Марковичем, що саме там жив на засланні за свою участь у »Кирило-Методіївському Братстві«, і вийшла за нього заміж. Від нього перейняла його ідеологію, його любов до української мови та його захоплення етнографічними студіями. Живучи разом із мужем в українських містах: Чернігові, Києві й Немирові, прислухувалася вона до української мови, вивчала її уважно та опанувала її так, що навіть Шевченка дивувала красою і багатством свого вислову. «Випила вона ввесь сік і запах українських цвітів« — як гарно висловився Куліш. Хоч Куліш і знав, що вона була автором »Народних оповідань«, все ж таки сам спричинився до помилкового погляду, який довго й уперто затримувався в істориків українського письменства, немов би то під псевдонім Марка Вовчка підходила спільна праця Марії та її чоловіка Опанаса, бо »вони удвох писали оповідання«. Так писав він у листі до історика українського письменства Омеляна Огоновського. Злодом виникли навіть такі, кривдячі письменницю погляди, що вона загарбала собі славу, що належала тільки Опанасові. Ці помилкові погляди розвіяв дослідник Василь

Доманицький, який з цілковитою певністю довів на основі листів Марії Марковичевої та на основі її автографів, що тільки вона була автором оповідань. Краще володіла пером за свого чоловіка, ніжніше мала розуміння й відчуття краси й не кидала пера навіть тоді, коли жила окремо від чоловіка за кордоном (Дрезден, Лондон, Гайдельберг, Париж, Неаполь), втішаючись славою та признанням з боку європейських літературних кіл. Після смерти Опанаса Марковича вийшла заміж за поміщика Лобача — Жученка і останні роки життя провела на Кавказі.

У своїх оповіданнях дала Марія Марковичева яскраві, жахливі трагічною правдою малюнку образи кріпацького безталання. Ставлячи перед очі усього громадянства образи соромного поневолення людини, піднесла вона голосний протест проти понижування людської гідности, проти безглуздя кріпаччини. В тому її головна заслуга. Її оповідання здобули собі широку популярність, — ще більше тоді, коли російський письменник Тургенєв переклав їх на російську мову. Дуже високо цінив талант Марковичевої Тарас Шевченко, що після повороту з заслання в окремій поезії »*Марку Вовчку*« назвав її »молодою силою«, »кротким пророком« та »обличителем жестоких людей неситих«. Шевченко пише у згаданому поетичному творі, що, блукаючи понад Уралом, благав Господа, »щоб наша правда не пропала, щоб наше слово не вмирало«, після чого каже...

...І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій,
Моя ти зоренько святая,
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднее! І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову,
І думу вольную — о доле,
Пророче наш, моя ти доне!
Твоєю думою назву.

Кріпацьке лихоліття лягло в основу прекрасного оповідання »*Інститутка*«, в якому М. Вовчок глибоко ввійшла в суть кріпацтва. Ціле оповідання про гірку долю кріпачки Устини та панського насилля над кріпаками вложила своїм улюбеним способом в уста самої Устини. В оповіданні «Інститутка« звернула письменниця увагу на хибну систему виховання дівчат в інститутах, де вони не одержували ні глибокої освіти, ні тривких моральних та етичних засад.

Образ кріпацького безталання виступає ще сильніше в оповіданні »*Козачка*«, в якому вільна козачка, виходячи заміж за кріпака, добровільно надіває на себе ярмо кріпаччини, що нівечить її молодість, вроду, силу й заганяє в могилу.

Зміст опов. »Козачка«. По смерті батьків вільна козачка Олеся виходить заміж за кріпака Івана Золотаренка й переноситься у двір. Там відчуває вона ввесь тягар кріпацької неволі. Пан забирає з собою Івана в Москву, де він умирає. Двох синів Олесі відправляють до міста з паничами. Олеся залишається з наймолодшим сином Тимком. Знеможена важкою працею, задавлена тяжкою розпукою, сходить вона передчасно з горя й смутку в могилу. »А пані така, що й поховати добре не хотіла, не то пом'янути. Двірські люди самі й пом'янули й поховали нещасну«..

Кріпаччина дала Марку Вовчку також теми для інших оповідань, як »*Ледащиця*«, »*Викуп*«, »*Горпина*«. »Здається — характеризує Марковичева — оцю болючу суспільну рану, — що в хуторі тихо й мирно... Цвіте хутір і зеленіє. Коли б же поглянув хто, що там коїлось, що там діялось. Люди прокидались і лягали, плачучи, проклинаючи«...

В оповіданні »*Два сини*« торкнулася Марковичева також салдаччини. Головну увагу звернула на переживання матері, в якої силоміць забрано до війська обох синів, — її радощі, її гордощі, її надії. У війську один із синів загинув. Другий вернувся до старої матері з надірваним здоров'ям, недугуючи, на те, щоб також у короткому часі зійти в могилу. Оповідання вложила письменниця в уста нещасної матері, яка так втішалася колись пустотливим Андрійком та задумливим Васильком, коли вони ще були дітьми, потім парубками, а потім залишилася сама з своїм горем, доживаючи віку. »Живу« — кінчає мати своє оповідання... — »Дивлюся, як хата валиться; чую, що й сама я пилом припадаю; якось туманію, наче жива у землю входжу«. По знесенню кріпацтва могла письменниця перейти до інших тем. В оповіданні »*Сестра*« дала гарний приклад посвяти для рідні. По смерті чоловіка молода вдовиця переноситься до брата, де їй приходиться терпіти примхи, докори та лайку братової дружини. Щоб оминути сварку та колотнечу, йде на службу і всі зароблені гроші передає братові. Високий приклад посвяти для ідеї: любови до рідного краю є темою оповідання »*Маруся*«. Сягнула в ньому письменниця до часів гетьмана Дорошенка й вивела високий приклад героїзму молоденької дівчини Марусі, що ні хвилиночки не вагається покласти власне життя для добра України. Слід підкреслити, що це оповідання здобуло собі широку популярність у Франції, де війшло в шкільну програму для молоді.

Відносно слабішими є ті оповідання Марка Вовчка, в яких вона намагалася розвинути невирішені психологічні проблеми (»*Кармелюк*«, »*Від себе не втечеш*«).

Народні оповідання Марка Вовчка мають велику ціну. Про це говорить глибокий, серйозний їх зміст, мистецька форма,

прегарна мова, короткий, як скло, чистий спосіб оповідання. Марко Вовчок усім серцем спочуває людській недолі; тихим смутком сумує над горюванням нещасних кріпаків, радіє їх хвилевими радощами. Вірними, реалістичними описами пекла кріпацького поневолення закликає Марко Вовчок до зміни, до перебудови суспільного життя. І в тому саме велика ідейна цінність її оповідань. Сердечне тепло, яким навіяні образи недолі Устини *(»Інститутка«)* та інших жінок в оповіданнях Марка Вовчка, надають їм окремого чару. Гарно схарактеризував літературну творчість Марка Вовчка — Федькович, який висловився про неї такими словами: »Як нема у нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, так нема зіроньки, як Марковичка«.

Ганна Барвінок. Оповідання Марка Вовчка відбилися сильним впливом на творах деяких пізніших українських письменників. Помітний він у першу чергу в літературній творчості Олександри Кулішевої, що відома під псевдонімом Ганнй Барвінок.

Походила вона з роду Білозерських. Народилася в батьківському хуторі Мотронівці під Борзною 1828. р. Була донькою чернігівського землевласника, сестрою Василя Білозерського, редактора »Основи«, дружиною П. Куліша. Будучи захоплена піснями Тараса Шевченка, які він співав на їх весіллі, жертвувала своє віно (клейноди), щоб молодий поет міг заграницею доповнити й поширити свою освіту. Її характерність, гарна вдача виявилися також у хвилину, коли Куліша зустріла кара заслання. Разом із ним виїхала вона до Тули і старалась полегшити йому життя. Вмів це оцінити навіть мінливий у своїх почуваннях Куліш. Присвячуючи їй свою історичну поему »Маруся Богуславка«, назвав її своїм »духом світлокрилим«, де говорив м. і.

»Ні, не на землі, не нам тебе благословляти,
Пречисту в помислах, у задумах величню!
Не знаєм, як тебе, яким ім'ям назвати
На пам'ять між людьми, на шану віковічню«...

На літературне поле виступила Ганна Барвінок в Кулішевій »*Хаті*« з оповіданнями »*Лихо не без добра*«, »*Восени літо*«. Потім пішов ряд інших оповідань. Деякі з них мають характер вірних і безпосередніх етнографічних записок, при чому письменниця використовувала казкові мотиви, переплітаючи їх народними піснями. Головну увагу присвятила вона образам жіночої недолі, за що Куліш назвав її »*поєтом жіночого горя*«.

З оповідань Ганни Барвінок помітніші: »Русалка«, »Не було добра змалку, не буде до останку«, »Домонтар«, »Вірна пара«, »Хатнє лихо«, — в яких можна зустрітися з правдивими образами народного побуту та з цікавими постатями селянського світу.

Олекса Стороженко. Коли в оповіданнях Марка Вовчка та Ганни Барвінок більш соціяльні умови життя знайшли свій вираз, то оповідання Олекси Стороженка мають більш етнографічний характер, при чому автор знову впадає в них у давній гумористичний тон та повиває їх серпанком буйної фантастики. Перші оповідання Стороженка появилися в петербурзькій »Основі«. Їх автор походив із стародавнього козацького роду. Його предки були полковниками й сотниками, і придбали собі села на Полтавщині. Там він і родився в 1805. р. Молоді літа провів поза рідним краєм. Вихувався у військовій школі в Петербурзі, потім поступив на військову службу. Коли його полк перенесено на Поділля, він їздив часто по Україні за закупом коней і при цій нагоді залюбки слухав оповідання старих людей про старовину. Так на Катеринославщині познайомився з 96-літнім запорожцем Микитою Коржем, що оповідав йому про події останніх часів Запоріжжя. В 1829. році Стороженко брав участь у війні з Туреччиною, в час якої дістав рану. Після того звільнився з військової служби й служив по урядах. Останні роки життя провів на своїм невеличкім хуторі в Горішині, де розкошував серед прекрасної природи та розвів буйний сад. Помер у 1874. р.

Стороженко був не тільки талановитим письменником, але також музиком, художником та різьбарем. Писав також російською мовою. Всі його українські оповідання, до яких брав теми безпосередньо з усної народної творчости, визначаються великою красою й чистотою мови. В деяких із них буйною уявою сягав Стороженко в минулі часи. Гумористичні оповідання, як нпр., »*Вчи лінивого не молотом, а голодом*«, »*Два брати*«, »*Жонатий чорт*«, »*Дуренъ*«, »*Вивів дядька на суханьке*«, мають сильний етнографічно-реалістичний характер. Буйну уяву виявив Стороженко в своїх історичних оповіданнях: »*Дорош*«, »*Матусине благословення*«, »*Кіндрат Бубненко Швидкий*«, »*Спомини Микити Коржа*«. Найбільший розголос здобуло собі історичне оповідання »*Марко Проклятий*«.

Марко Проклятий — це вічний бурлака, що мусить до кінця світу покувати за свої страшні гріхи. Його батько одружився був із черкешен-

кою, що була товаришем йому в його походах, а свого маленького сина годувала кров'ю пташенят. Це й було причиною, що Марко став лютим, жадним крови. Він убиває свою колишню суджену за те, що в час його неприсутности вийшла заміж, убиває її чоловіка, потім свою сестру й матір. За ці жахливі злочини проклинає його дух батька. Він мусить постійно носити із собою тяжку торбу, яку тільки він один завдяки своїй нелюдській силі може підійняти. В торбі носить він голови вбитої ним матері й сестри. Марко намагається відібрати собі життя. Але це йому не вдається; його торба стає ще тяжчою. Перестане він томитися й товктися аж тоді, коли з любови до добра робитиме добрі діла. Під час своєї мандрівки заходить він у Галичину й при допомозі баби Яги дістається до пекла. Але й там його не приймають. У часи козацько-польських воєн віддає Марко услуги козацтву.

Рівнобіжно до історії Марка розвиває Стороженко в оповіданні ще другу історію, а саме: історію козацького провідника Кобзи-Павлюги, оповідаючи про його романтичне кохання з княгинею Четвертинською.

Велика заслуга Стороженка в тому, що він зібрав усі народні перекази про Марка й передав їх у поетичній формі. Артемовський-Гулак, прочитавши на старості літ »поему« (так назвав Стороженко своє оповідання), написав власною рукою на ньому »Зроду кращого не читав і читати не буду«.

Майже всі твори Стороженка є прекрасними зразками розповідного жанру в українській літературі.

Леонід Глібов. За гарним прикладом »україноφілів«, що згуртувалися при петербурзькій »Основі« Василя Білозерського, пішов у Чернігові Леонід Глібов (1827—1873), що в 1861 р. за допомогою Номиса, Куліша і Конисього розпочав видавати »Чернігівський Листок«.

Леонід Глібов — поруч Євгена Гребінки — другий визначний український байкар. Народився у Весел м Подолі на Полтавщині, де його батько завідував кінськими табунами в посілості Гаврила Родзянки. Після закінчення Полтавської гімназії та Ніжинського ліцею був учителем історії та географії в Чернігові. Усунений з цього становища за діяльність на користь української культури бідував тяжко, поки одержав посаду управителя друкарні в Чернігові. Літературна діяльність Глібова виявилася в чотирьох окремих жанрах: лірици, байках, приповістках для дітей і в драматичній творчості (»До мирового«).

В ліричних поезіях Глібова настрій сумний, елегійний. Поет лине тужніми згадками до тих хвилин минулого, щастя (»Вечір«): іншим разом сумує за безповоротною молодістю (»Журба«).

Ніжним почуванням, сердечним ліричним настроєм навіяні також байки Глібова. Хоч теми брав він здебільшого в ін-

ших поетів, у першу чергу в російського байкаря Крилова, вмів їх — може в дещо меншій мірі, як його попередник, Гребінка, зактуалізувати, нагнути до сучасних йому обставин українського життя і надати їм своєрідне українське забарвлення. Є деяка різниця між раншими байками Глібова, що постали в п'ятдесятих і на початку шістдесятих років м. с., і пізнішими з кінця 80-их і початку 90-их років. У другій групі автор більш самостійний у виборі тем. Одначе скрізь ніжна його вдача не дозволила йому вдаряти в людей гострим вістрям колючої сатири. Байки Глібова — це радше лагідні, батьківські упімнення доброї людини, що вміє вибачити людям їх хиби. Він тільки з любови до них докоряє їм за неробство (»Бджола і мухи«), за незгідливість у громадській праці (»Лебедь, щука і рак«), за насилля над ближнім (»Вовк та ягня«), за хабарництво (»Лисиця і хорах«), за клевету (»Прохожі та собаки«), за самохвальбу (»Синиця«), за гордість (»Жаба і віл«). Цікаво й гарно розвинув Глібов думку про потребу праці для рідного краю в байці »Бджола та мухи«.

Хтось наговорив мухам, що на чужині краще людям живеться. Стали вони думати й радити над тим, щоби кинути Україну й помандрувати на чужину, »аж до веселих тих країн, де доля кращая вітає«. Хотіли вони намовити до свого наміру й бджолу, але ця не схотіла.

Шкода, — сказала вона.
Я рідну Україну
Не проміняю за чужину...
Мені шаноба скрізь була,
Бо я без діла не тиняюсь...

Гарно виходять також у байках Глібова українські краєвиди. Ось у байці »*Шелестуни*« йде суперечка між листками-шелестунами та коренями явора про те, хто з них важливіший, при чім Глібов говорить про роль поодиноких верств народу в громадському житті. Шелестуни хвалятся перед вітром.

»Якби не ми з тобою шелестіли,
То хто б долину звеселяв
І з ким би ти тут, вітрику наш милий,
Гуляючи любенько, жартував?
Що б тут було без нас? Краса якая?
Бур'ян та осока;
Була б долинонька, неначе пустка тая,
А подивися, тепер вона яка!
До нас зозуленька у гості прилітає
І весело кує, як в тихому кутку;
Вівчарик на сопілку грає
Під явором у холодку;
Співає соловей, неначе у садочку,
А серед ночі, в тихий час,

Тут мавочки гуляють у таночку
І ясний місяць дивиться на нас«...

Лагідний, ніжний тон мають також його віршовані приказки та загадки, що їх уміщував на сторінках львівського дитячого часопису »*Дзвінок*«. Підписувався під ними Глібов псевдонімом »*Дідусь Кенир*« і здобув собі ними любов та прихильність української дітвори.

Степан Руданський. Силу глибокого ніжного почування та поруч із тим бистрий дотеп та щирий гумор вложив у свої поетичні твори Степан Руданський. Визначався безсумнівним, великим поетичним талантом, якого не мав можливости виявити в цілій повноті.

Степан Руданський (1833—1873) родився на Поділлі в селі Хомутинцях, недалеко Бердичева, де його батько був священиком. Вчився в Шаргородській парохіяльній школі, потім в духовній семінарії в Кам'янці-Подільськім. Вже в кам'янець-подільські роки його життя почалися непорозуміння між ним і батьком, бо батько нерадим оком дивився на те, що син захоплювався українською народною мовою, українськими піснями та хилився серцем до простолюддя. Розрив наступив у 1856. р., коли Степан вступив на медичний факультет Петербурзького університету. У цей другий петербурзький період життя Руданський розвинув живу поетичну творчість. Хоч довелося поетові жити серед великих злиднів — голоду й холоду, талант його розвинувся в повній силі. В 1861. закінчив поет медичний відділ і виїхав у Ялту (Крим). Тяжка лікарська праця, невідрадні обставини життя, трагізм недібраного подружжя підірвали слабе його здоров'я й передчасно загнали в могилу, хоч поет не дожив ще й сорокового року життя. Безнадійний смуток і скорботу поет висловив у передсмертних поезіях:

На могилі не заплаче
Ніхто по мені.
Хіба чорний крук закряче,
Чорна хмаронька заплаче
Дощем по мені...

Руданський залишив по собі гарну пам'ять серед бідних людей, до яких хилився серцем та яким помагав щиро, безкорисно, з посвятою.

Літературну діяльність розпочав Руданський баладами, перебуваючи в Кам'янець-подільській семінарії. Подібно до інших романтиків поет змальовує в своїх баладах народні вірування в мерців (»*Опир*«, »*Вечерниці*«), переміну людей в рослини (»*Тополя*«, »*Верба*«), говорить про чар-зілля (»*Розмай*«).

Сюжет балади »**Розмай**« (1854. р.) такий: Тетяна покохала Гордія. Сумувала й тужила, бо Гордій її не кохав. Коли з відчаю хотіла кинутися в криницю і втопитися, затримала її стара бабуся й порадила причарувати Гордія розмаєм. Тетяна подала на вечорницях Гордієві у страві розмай. Але від цього зілля Гордій помер. З туги за милим скоро й Тетяна покінчила своє життя:

На того гробі положила.
которого сама згубила.

Поруч балад вже в цю пору постали й перші ліричні поезії Руданського, повні безнадії, спричиненої в великій мірі його нещасним коханням *(»Чорний кольор«)*. Найживішу оригінальну творчість виявив Руданський у петербурзькі роки життя, хоч переїзд у Петербург не вилікував його від його страждань і не вплинув на зміну його настрою. Навпаки, шум великого міста ще більше поглибив його самотність; кріпшала також туга поетова за коханою дівчиною, яку залишив далеко на Україні *(»Зозуля«, »Повій вітре на Вкраїну«)*. У кримський період Руданський займався головним чином перекладами чужих творів.

За життя поета мало його творів вийшло друком. Лише по смерті пощастило Олені Пчілці, Василеві Лукичеві, Франкові, Комареві й Кримському зібрати його розсипані перлини. Загальновідомий Руданський, як автор »співомовок«, коротких жартів, дотепів, приказок, сміховинок про жидів, панів, циганів, поляків. москалів, що їх зачерпнув у значній мірі з уст народу. Всі вони визначаються бистрим, гнучким дотепом та щирим гумором. Ними, як штучним засобом, розважав себе Руданський у невідрадних хвилинах життя. Завдяки своєму веселому настрою й легкій принадній формі здобули вони собі широкі кола читачів. Такі завжди цікаві й свіжі історії, як нпр. про того мужика, що не став дяком, бо не купив окулярів *(»Окуляри«)*, чи про того цигана, що їв хрін лише тому, що заплатив за нього гроші *(»Циган із хроном«)*, чи про того батька, що казав синові в церкві свистіти *(»Чи голосна церква«)*, чи про того запорожця, що ставав із рабіном до дискусії, — не втратять ніколи своєї принади. Одначе, крім веселих »співомовок« Руданський писав ліричні поезії, повні тонких почувань, глибокої туги, гнітючого смутку, торкаючись у них не тільки своїх переживань *(»Чорний кольор«, »Ти не моя, дівчино дорогая«, »Студент«, »Голе моє поле«)*, але також суспільного й громадського життя *(»Наука«, »Гей, гей, воли«...)*. Був також автором великих історичних поем *(»Мазепа«, »Скоропада«, »Полуботок«, »Віщий Олег«, »Велямін«, »Апостол«, »Мініх«, »Цар Соловей«)*.

З його перекладів найцінніші: переклад »*Слова о полку Ігореве*« п. н. »*Ігор Сіверський*« та переклад Гомерової »*Іліяду*«, написаний вільним, відмінним від оригіналу розміром п. н. »*Омирова Ільонянка*«. Пробував пера і на полі драматичної творчости й написав драму п. н. »*Чумак*«.

Оптимізмом, вірою в успішність праці на народній ниві визначається поезія Руданського »Та гей бики!...«

Та гей, бики! Чого ж ви стали?
Чи поле густо заросло?
Чи леміша іржа поїла,
Чи затупилось чересло?
Вперед, бики! Бадилля зсохло.
Самі валяться будяки,
А чересло, леміш, новії...
Чого ж ви стали? Гей, бики!
Та гей, бики! Ломіть бадилля,
Ломіть його. валіть на прах,
Нехай не буде того зілля
На наших батьківських полях.
А чересло моє із ліва,
Леміш із правої руки
Зітнуть і корінь того зілля...
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Посіем ярее зерно,
А спаде дощик-незабаром,
Та гей, бики! Зоремо поле,
В землі пробудиться воно.
Пробудиться і на світ гляне,
І як дівочії вінки
Зазеленіють наші ниви...
Чого ж ви стали? Гей, бики!
Та гей, бики! Зерно посіе,
Обілле золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком свята земля.
І все мине, що гірке було,
Настануть давнії роки...
Чого ж ви стали, мої діти,
Пора настала! Гей, бики!

»Люборацькі« Анатоля Свидницького. Подібно трагічною, як життєва доля Степана Руданського, була також доля дуже талановитого письменника Анатоля Свидницького (1834—1873.). Скоро зійшов він у могилу й скоро про нього забули. Коли в 1885. р. Франко хотів видати його повість, звернувся в листі до Конисього з такими словами прохання: »Напишіть ради Бога святого хоч яку звісточку про Свидницького, автора »*Люборацьких*«. Чи він живе, чи ні і що він за один?«

Свидницький здобув собі ім'я повістю »*Люборацькі*«, що появилася друком лише через двадцять п'ять літ після смерти автора. В повісті дав Свидницький цікавий, з мистецьким реалізмом виведений образ стародавнього побуту українського духовенства та показав, як молоде покоління, що вийшло з того середовища, під впливом російської (Антосьо Люборацький) та польської школи (Мася) відбивалося від свого грунту. У хлопців витворювався російський бюрократичний нахил, у дівчат шляхотська погорда до селянства. Повість Свидницького »Люборацькі«, що своєю темою та характером нагадує повісті Нечуя-Левицького: »*Старосвітські батюшки та матушки*« *й* »*Причепу*«, має безсумнівну літературну цінність. Автор виявив у ній вмілість обсервації життєвих явищ та постатей, дав ряд вірних, закінчених образців із побуту,

виявив почуття міри й такту, заговорив своїм власним, окремим, зв'язким, місцями дотепним стилем. Крім повісти »Люборацькі« залишив 17 оповідань, в яких торкнувся селянського та священичого життя.

До Руданського і Свидницького зближує трагічна життева доля талановитого поета **Віктора Забілу**, якого збірку поетичних творів п. з. **»Співи крізь сльози«** надрукував І. Франко в »Літературно-науковому вістнику« за 1906. р.

Громада письменників-»народовців«. Серед письменників галицької України визначився в шістдесятих роках у першу чергу Федір Заревич, редактор *»Вечерниць«*, автор оповідань, драми *»Бондарівна«* та повісти *»Хлопська дитина«*. В повісті »Хлопська дитина« Заревич дав образ пробудження галицьких українців у 1848. році. Героєм у повісті є Степан, »хлопська дитина«, що завдяки добрим людям здобуває освіту та стає адвокатом, оборонцем селян. На дорозі його особистого щастя, одруження з Ганною, стає опікун Ганни, священик-аристократ о. Євстахій. Але приходить 1848. р. Під впливом великих подій о. Євстахій зміняє свої погляди, стає демократом і погоджується на вінчання Степана з Ганною.

Над »Вечорницями« разом із Заревичем працював Ксенофонт Климкович, що вже як учень Станиславівської гімназії писав поезії. Там заснував він серед шкільної молоді літературний гурток »Руський Гелікон«. Був редактором »Мети« та »Руської Читальні«. В останньому видавництві вміщував переклади з чужих мов. В »Руській Читальні« вийшла повість Гребінки »Чайковський«, збірка оповідань Миколи Гоголя »Вечорі на хуторі« та драми Корженьовського. На короткий час зневірився в народний прапор і дав себе затягнути до редакції »Слав'янської Зарі«, яка виходила у Відні. З нагоди ювілею тисячоліття постання першої української держави написав поему »Великі роковини«, в якій дав вислів радости, що серед українського народу пробудилася національна свідомість, та висловив погляд, що Придністрянська й Придніпрянська Україна — дві рідні сестри. Крім оригінальних творів Климкович дав багато перекладів. З його перекладів на українську мову заслуговує на увагу переклад першої пісні Гомерової »Іліяди«, а на німецьку переклад Шевченкових творів. Безсумнівний ліричний талант помітний у поезіях Володимира Шашкевича. Захоплений ідеями свого батька, начитаний у творах европейського письменства, вмів внести у працю молодих ідеалістів шістдесятих років багато щирого запалу. Був одним із редакторів »Вечер-

ниць«, потім »Русалки«. Крім сумних ліричних поезій, повних скарги на бездольне життя, що входять у збірку »Зільник«, писав також драматичні твори: »Сила любови«, »Тимко Хмельницький« та оповідання (Шімста і великодушіє«).

Епічним поетом був Євген Згарський. Написав дві великі поеми: »Святий вечер« та »Маруся Богуславка«.

Дуже оригінальним письменником у шістдесятих роках був Павлин Свенціцький, що під українськими творами підписувався псевдонімами Данило Лозовський, Павло Свій, під польськими Стахурський. Походив із польського роду. Брав визначну участь у київському »хлопоманському« русі. Після невдачі польського повстання в 1863. р. перенісся в Галичину. Тут брав найперше участь у виставах українських і польських театральних дружин, потім одержав місце вчителя в українській академічній гімназії у Львові. Як учитель викладав українську літературу з любов'ю предмету, прегарною мовою. Ідеєю його життя було довести до порозуміння між українським народом і польським на основах рівноправности обох народів з метою успішної боротьби з Москвою. Цій ідеї посвятив усе своє життя. Поширював її серед польського громадянства в окремім видавництві: »Sioło«. (Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ukraińsko-ruskim в 1866. році), де вміщував латинською азбукою найкращі твори української літератури.

Драматичне українське письменство збагатив рядом перекладів і переробок та оригінальною комедією »Міщанка«. Ім'я в українській літературі здобув собі легкими та принадними байками, які видав під псевдонімом Павло Свій та які здобули собі широку популярність (»Дід і камінь«, »Дід і смерть«). Писав також польською мовою повісті та драми, беручи до них теми з українського життя та йдучи слідами поетів »української школи«. Коли в 1867. р. з причини виїзду Якова Головацького в Росію звільнилася катедра української мови у Львівському університеті, Павлин Свенціцький був одним із кандидатів на звільнену посаду. Одначе одержав її Омелян Огоновський. До цього часу Огоновський був професором в академічній гімназії у Львові. Визначився, як драматург і науковий дослідник. У 1860. р. вмістив в альманаху Дідицького: »Зоря галицька як альбом« епічну поему »Хрест«. У 1864. р. його поетичним прологом розпочато свято відкриття українського театру. Найвизначнішими його літературними творами є історичні драми »Гальшка Острозька« і »Федько Острозький«. Більшу ціну мають його наукові праці.

Як учень знаменитого славіста Міклошіча вмів Огоновський у різних працях, що їх оголошував українською мовою, польською та німецькою довести окремішність української мови від усіх інших слов'янських мов. Дуже цінним вкладом в українську науку були такі його праці: Граматика української мови, Хрестоматія староукраїнського письменства, студія про »Слово о полку«, видання »Кобзаря« та п'ятитомова Історія української літератури. Історія літератури Огоновського є здобутком його довголітньої праці, багатим джерелом життєписних та бібліографічних вісток. Згадані твори не втратили свого наукового значення і для нас.

Юрій Федькович. Усіх згаданих поетів шістдесятих років силою та оригінальністю поетичного таланту перевищив Юрій Федькович, уроженець буковинської землі, що колись була під пануванням українських князів, потім переживала часи володіння татарів, румунів, турків, поки в 1775. р. не дісталася Австрії. В 1786. р. прилучено Буковину до Галичини. Тільки після 1868. р. постали на Буковині перші українські школи. Перед виступом Федьковича були вже на Буковині поети, як Гаврило та Василь Продани, Василь Ферлеєвич, але їх твори і мовою і змістом далеко стояли від життя. Пробудив національно буковинських українців лише Юрій Федькович. Його батько Адальберт Гординський-Федькович був управителем господарства Ромашкана у Цутилові на Буковині та одружився з вдовою по священику Анною з Ганіцьких Дашкевичевою. Згодом став могутнім мандатором. Юрій родився в 1834. р. і під час хрещення по латинському обряду одержав імена: Осип Домінік. В дитячих його роках великий вплив мала на нього старша його сестра (по матері) Марійка, що оповідала йому казки та співала пісні. Оті сестрині пісні та казки разом з буйною, могутньою красою гуцульських гір овівали леготом поезії ніжну, вразливу душу Федьковича та розбуджували в ньому поетичний талант. Федькович учився в нижчій реальній школі в Чернівцях, куди переїхав також напередодні знесення панщини і його батько, який мусів впливовий уряд мандатора проміняти на становище невисокого урядовця. Мати залишилася в Сторонці-Цутилові на господарстві. На п'ятнадцятому році життя Федькович помандрував по Молдавії, де познайомився з малярем Рудольфом Роткелем. Уже тоді писав він поезії німецькою мовою. Роткель, — людина інтелігентна, обдарована поетичним хистом, — познайомив молодого поета з визначними творами німецької літератури і так розвивав його талант. Про цю сердечну, теплу опіку Роткеля згадував Федькович пізніше з великою вдячністю й часи, які провів із ним, зарахував до найкращих у своєму житті. На дев'ятнадцятому році життя за намовою та спонукою батька вступив поет до

війська. Живучи десять літ у війську в Банаті, Семигороді, зненавидів військову службу так, що все життя нарікав на батька. В час війни з Італією одержав ступень офіцера і тоді в 1859. р. в таборі під Кассано написав перший свій твір українською мовою п. н. »Нічліг«. Після війни з Італією Федькович затримався в Чернівцях, де познайомився з німецьким поетом Найбауером. Цей признав велику вартість німецьким поезіям Федьковича й заявив йому, що в ліриці може він рівнятися з кожним німецьким поетом. Тоді познайомився також Федькович з Антоном Кобилянським та Костем Горбалем, які заохотили Федьковича писати українською мовою. Взаємини з цими свідомими українцями не перервалися й тоді, коли поет помандрував із своїм полком у Семигород. Антін Кобилянський видав перший раз деякі українські поезії Федьковича в брошурі »Слово на слово до редактора »Слова« (Дідицького). В тій брошурі Кобилянський висловив своє незадоволення мовою »Слова« і боронив права народної мови. Дідицький оцінив свіжий та сильний талант молодого поета та словами повного признання заговорив про його поезії в »Слові«. Цією похвалою заохотив Федьковича, так що цей прислав йому нові поезії, з яких Дідицький одні надрукував у »Слові«, інші видав окремою збіркою з дуже прихильною передмовою у 1862. р. Тим часом поета томила на чужині туга за рідним краєм, за горами, »повними пісні й бервінку«, за свободою. Цю тугу розганяв поет тим, що збирав своїх земляків-жовнірів, співав із ними рідних пісень, розказував і велів розказувати казки, вчив їх, читав їм поезії Шевченка, оповідання Марка Вовчка та заводив із ними сердечні розмови. Його тогочасні поезії, в яких заяснів небуденним поетичним талантом, навіяні великим смутком. У той час написав Федькович також першу свою повість »Люба-згуба«, що появилася в »Вечерницях«. При кінці 1862. р. тяжко занедужав. Коли щасливо перебув недугу, звільнився з війська, повернувся на Буковину і прийняв православну віру та ім'я Юрія. Сповнилася його гаряча мрія: він кинув ненависний йому військовий одяг, зрікся навіть офіцерського стану й перебрався в гуцульський одяг. Як простий гуцул-селянин жив він у Путилові, в домі своєї матері, якій на старості літ тяжко приходилося господарювати. Її смерть переболів поет тяжко. Після смерти матері займався не тільки господарськими та громадськими справами, але віддавався також літературній праці. В рідному селі здобув собі таке довір'я, що односельчани вибрали його старостою (війтом). Працював також на педагогічному полі й склав буквар жи-

вою мовою за фонечитним правописом, але, на жаль, ні православної Черновецької консисторії, ні Львівської шкільної ради ним не вдоволив. Два роки був Федькович шкільним інспектором Вижницького повіту і свої обов'язки виконував точно, чітко і вміло. В 1872. р. на запросини львівських українців виїхав до Львова, де взявся складати для Товариства »Просвіта« популярні книжечки, а для театру »Руської Бесіди« драматичні твори. Одначе з львівськими українцями не дійшов до згоди й ображений повернувся до Путилова. Коли в 1875. р. відвідав його Драгоманов, із жалем завважав, що Федькович марнує талант. Скоро після смерти батька переїхав Федькович до Черновець, де йому дістався по батькові дім. У Чернівцях жив близько десяти років, присвячуючи ввесь час астрологічним дослідам. Потім продав батьківський дім, подарував путилівське господарство наймитові, поселився в закупленому дімку й на безлюдді в хоробливім містичнім настрою займався »читанням на зорях«. З духового пригноблення вирвала його на короткий час праця при часописі »Буковина« (1884.) та при видавництві »Бібліотека для молодіжи«, для якої писав повісті й поезії. У 1886. р. черновецькі українці величаво святкували 25-літній ювілей літературної його діяльности. Підо впливом щирих побажань земляків, гарячих привітів галицьких українців, та проявів пробудження національної свідомости буковинських українців поет, що зневірився був у власні сили, хотів отрястися з апатії, кинувся до праці, але смерть спинила її несподівано дня 11. січня 1888. р.

Поетична творчість Федьковича. Федькович належить до найвизначніших українських ліриків. У перших його лірични поезіях головним змістом є жовнярське життя. В »жовнярських думках« Федьковича знайшла гарний і оригінальний вислів велика туга новобранців за рідними сторонами, за горами, — туга, що зневолює нераз жовніра кинути кріс[1]) і тікати додому. Такий момент описав поет у поезії »Дезертир«. Жовнір читає при столику дрібне писаннячко. Це мати йому пише, що тяжка зима, що в хаті в неї холодно, бо нема кому врубати їй дрівець.

І схопився, як полумінь,
Полетів, як птах,
А вітер ми не йде вдогін,
Бо годі му так.

Бо він летить до матоньки
Старої домів
Дрівець її врубатоньки,
Щоб хатку нагрів.

Свою сласну тугу за рідним краєм висловив поет у поезії »Сонні мари«. — В синьому морі — говорить поет — пото-

[1]) Кріс = рушниця.

нуло сонце. З дому Марка несеться по лагунах[1]) срібний голос дзвонів. Місяць блукає в туманах. У кіпарисних гаях щебече соловейко, »як сиротятко, що не має роду«. По домах гасне світло. Деколи з закритої барки доходять тихі слова закоханих. Поет клонить голову на ясний мармур палати дожі і на нього находять »сонні мари«. Вчувається йому голос трембіти, що вітає його по довгих днях розлуки. Уявляється йому хвилина зустрічі з матір'ю, ніжна з нею розмова, в час якої поет розкриває своє серце. Ввижається Чорногора, Довбушеві могили, пригадуються дитячі літа. Чорногору звеличує такими словами:

Так, так тота гора ся називає,
Що онде пишно в небо ся змагає,
І князі скрані в золотії зорі
Ніби в коруну ясну укривае,
А буйні вітри білими снігами
Закрили главу, ніби рантухами.
Ей шати-квіти і шовкові бори,
Ей слово-громи, груди в неї — скали.
Поклоном гори околом припали...
Несіть подарки, ви, боярські двори,
А ви, загір'я, кармазини, кири,
Бо то цариця наша на Підгір'ї,
То Чорногора...

На своїй »шездарі« виспівав Федькович жовнярську долю: із тугою новобранця за рідною стріхою (»Святий вечір«), домом, рідне́ю, такою великою, що доводить нераз до самогубства (»Новобранець«); хвилини непевности і тривоги перед битвою (»Нічліг«, »Під Кастенедолев«), часто трагічну смерть у чужій чужині (»Під Манджентов«, »Зілля«, »В церкві«); гарні приклади щирого побратимства (»У Вероні«, »Лист«).

У поезії »Під Манджентов« бачимо улана, що його поранено в бою. Вірний товариш хоче йому простелити постіль та опівночі шабелькою копає йому яму. Докопався у пояс: більше не може; присів коло брата й питає його, чому не промовить. Але не чує вбитий дружніх слів побратима й незабаром укриває його могила. Молодий улан тужить при могилі товариша... Плачуть зірниці, мліють квіти. Тужить улан і питає товариша: »Із ким ти нічку сю ночуєш? Із ким ти будеш розмовляти, о твоїй неньці, о дівчаті?..«

»Жовнярські думи« визначаються щирим, глибоким почуванням, простотою вислову й мелодійністю. Помітно в них вплив народних пісень. Також у інших поезіях Федьковича дзвенить високо натягнута струна болю й смутку, бо писав їх поет у великім духовім пригнобленні. В таковому пону-

[1]) Лагуни =озера.

рому настрою написана поезія »Пречиста Діво, радуйся, Маріє«, в якій Федькович пересунув ряд сумних малюнків людського горя. Дуже гарною є низка його ліричних окрушин п. н. »Окрушки«, де поет ніжним, музикальним віршем описав свої враження, розбуджені видом зоряного неба. В деяких поетичних писаннях Федькович виявив свідомість свого посланництва в народі. До таких належать: »До руського Боянства«, »На скін Шевченка«. З більших поем Федьковича найкращими є »Празник у Такові«, Король Гуцул«, »Довбуш«. З бігом часу муза Федьковича стала щораз більше підпадати під вплив Шевченкового генія й разом з цим його поезія втрачувала свої оригінальні риси.

Повісті Федьковича. — »Довбуш«. Красу гуцульських гір, палкі почування їх мешканців, усю »криваву гуцульську славу« оспівав Федькович у своїх оповіданнях. Гаряче, пристрасне кохання, трагічні конфлікти, що з ними зв'язані, високі приклади побратимства — це головний зміст оповідань Федьковича. Гуцули показані в них гарно прибрані, в багатих святочних одягах, у буйному розгоні почувань, із сильно підкресленими рисами лицарської сміливости, відваги, самопосвяти. Сафат Зінич є месником кривди занапащеної дівчини. Іван в оповіданні »Серце не навчити«, »за правдою бувало аж гине, аж топиться«. Їх сміливa, буйна уява, їх лицарська вдача виявляється і в їх одягах. »Легіні[1]) наші мов не видять, що дівчата в'януть. Понасувають кресані на мальовані свої брови, кинуть голови д'горі, мов лицарі які... А кресаки такі, що кожний вартував ретельно коло яких 500 срібних, коли не більше: такого золота, пав та червінчуків було на їх...«

Збірку оповідань Федьковича видав Драгоманов у Києві в 1876. році. Кращими з них є: »Серце не навчити«, »Любазгуба«, »Опришок«, »Дністрові кручі«, »Безталанне закохання«, »Сафат Зінич«. — Основою оповідання »Серце не навчити« — нещасне кохання двох легінів, товаришів сердечних. »Іван був хмурний, неввічливий..., Василь опалистий та швидкий, мов та полумінь...« Закохались вони обидва в Гинцаришиній Олені. Постановили вирішити пистолями, »кому лицарське щастя послужить«. Вийшли в чагір на поляну й Василь стрілив перший. Але »лиш фоя посипалася по ялиці« Тоді стрілив Іван. »З Василевого плеча почуріла кров по тоненькій сорочці, що сестричка усіми шовками та загірськими ліліточками вишивала«. Потім Василь зник. Ніхто не знав, де дівся. Іван одружився з Оленою, тільки не зазнав щастя, бо не його

[1]) Легіні = парубки.

вона кохала, а Василя. Прийшла весна. »Цвіти та цвіти, цвіти та цвіти, та запахи, та радощі, а Путилівка річка бринить по білому камінні, ти б гадав, що срібло розсипалося та задзвеніло«. Пішов Іван з Оленою до тещі на храм. Коли йшли плаєм, зустріли Василя, що був на Угорщині в опришках. Василь побачив Олену, завважав, що нидіє її врода, і сказав Іванові: »Віддай її мені!« Кинулися до ножів. Олена хотіла помогти Василеві, але замість стрілити в Івана, поцілила Василя. Похоронив його Іван, а Олені зрубав сокирою голову. Сам знайшов смерть у Черемоші.

Велика сила кохання довела до кривавої розправи також в оповіданні »Люба-згуба«. На »красний храм«, у весняне свято Николая приїхали до Сторонця з сусідніх сіл дівчата й парубки, між ними два брати з Довгополя: Ілаш та Василь. У час, коли Ілаш залицявся до Калини, Василь сидів понурий та невеселий. Його також причарувала пишна врода Калини, тому не звертав він уваги на палкі погляди Марічки, сестри товариша Юрія. Палке, глибоке кохання захопило його з такою силою, що в день весілля Калини й Ілаша вбив брата й себе.

»Невидимою появою в нашій літературі« назвав Куліш оповідання »Опришок«. Розказав у ньому Федькович, як один гуцул віддав свого гордого, бутного й палкого сина Івана до старого опришка Донди в »науку«. В Донди пильнував раз Іван зоряної ночі садовину й бачив, як під сад приплив човном молодий парубок Василь Зарічук на побачення з донькою старого опришка. Наступного дня Донда з усієї сили сперіщив дротяною нагайкою Василя за те, що не в день до його доньки приходив, а ніччю. Потім звелів йому слати старостів. Тією самою нагайкою дав також опришок науку Іванові за те, що не повідомив його про побачення молодих. Так відучив його від поганої звички ставати за щонебудь до бійки.

»Довбуш«. Крім поезії та повістей писав Федькович драматичні твори: оригінальні, переклади та переробки. З оригінальних драм найзамітніші: »Керманич« і »Довбуш«. Хоч »Довбушеві« присвятив поет велику частину свого життя, хоч переробляв кількома наворотами, — драма йому не вдалась. Поодинокі відокремлені сцени в драмі вдаряють силою поетичного слова, образами буйної творчої уяви, одначе драма, як цілість, ні з історичного, ні з психологічного боку не може вдоволити. Понурий настрій є виявом духової недуги поета, його невдоволення собою й людьми.

Федькович — великий мрійник у житті й у поезії, обдарований буйною уявою, смілим поетичним ширянням полонинних вітрів, — займає в українській літературі окреме місце, як співець шумливих гуцульських борів, запашних полонин, буйного зеленого Черемошу, мрійливої тримбіти та »кривавої гуцульської слави«...

Брати Воробкевичі. — Корнило Устіянович. Сучасником Федьковича був Сидір Воробкевич. Родився в Чернівцях 1836. року. Разом із братом Григорієм виховувався в домі свого діда в Кіцмані, де слухав народних пісень і казок та пізнав красу рідної мови. Після закінчення шкіл був священиком на селі, а потім учителем співу в греко-оріентальній семінарії. Під псевдонімом Данило Млака писав поезії, оповідання і драми (до яких сам складав музику). З його більших поем замітні: »Кифор і Гануся«, »Мурашка«, »Нерон«, »Нечай«, »Клеопатра«, з оповідань: »Турецькі бранці« і »Мушт рований кінь«.

В поемі »Кифор та Гануся« відбився вплив Шевченкової »Тополі« та Квітчиної »Марусі«. На питання кароокої Ганусі, чи живий її Козак, ворожка говорить, що загинув та що вовки-Сіроманці роздерли його тіло. З туги дівчина нудить світом, сохне, в'яне й нарешті вмирає. Тим часом із Січі вертається Кифор. Пугач віщує йому лихо. На вістку про смерть Ганусі козак іде в світ та шукає смерти в боротьбі з бусурманами.

Історичний характер має поема »Мурашка«.

На татар, що з багатим ясиром вертаються додому, нападають запорожці й звільняють невільників. У степу залишається малий хлопчина, що не має до кого вертатися. Сплячого знаходить старий козак Сава й називає »Мурашкою«. Мурашка виростає на славного козака. В час війни гетьмана Самійловича з турками боронить він до останнього відциху місто Ладичин й гине геройською смертю в боротьбі з переважаючими силами ворогів.

Козацькі змагання з турками лягли в основу оповідання »Турецькі бранці«.

У старої Горпини, якої чоловік, покійний Опанас, сотникував за гетьмана Павлюка, було двоє дітей: Івга та Петро. »Пишною вдалася Івка, мов гетьманша, а гарною, як калина в лузі«. Раз напали татари, вбили Горпину, а Івгу та Петра забрали в полон. Гарна Івга дісталася в дарунок царгородському султанові, Петра купив царгородський купець Мехмет. Хоч Івга стала жінкою султана, але томилася тугою за Україною. Раз почула вона вночі українську пісню, веліла покликати до себе співця й пізнала Петра. Але не довго тривало їх щастя. У Царгороді піднявся бунт проти султана Ібрагіма. Новий султан велів Івгу та Петра посадити в темницю, з якої визволив їх сивобородий татарин Ізмаїл, що колись також був козаком. Вони пустилися тікати, але яничари догнали їх. У боротьбі Степан-Ізмаїл поляг. Петро одержав глибоку рану. Івга з конем кинулася в море, щоб живою не попасти в руки ворогів.

Літературним талантом визначався також брат Сидора Воробкевича — Григорій Воробкевич, що підписувався під своїми поезіями: Наум Шрам.

Як автор історичних драм, заслуговує на увагу Корнило Устіянович, син Миколи Устіяновича, що виступив на літературному полі у шістдесятих роках. Корнило Устіянович залишив також гарні спроби з обсягу церковного й історичного малярства. В його історичних драмах (»Олег Святославич Овруцький«, »Ярополк І. Святославич«) відбився сильним відгомоном вплив Шекспіра.

»Спізнений романтик«. Давні часи, давній побут, красу природи, зокрема тієї, якої не торкалася ще людська рука, — оспівував у своїх поезіях Яків Щоголів (1824—1898. рр.), якого звуть »спізненим романтиком«. Походив із давнього дворянського роду. Родився в містечку Охтирці, Харківської губернії.

У своїх поезіях Щоголів часто тужить за своїми дитячими літами, які щасливо провів під оком дбайливої матері. Краса рідних краєвидів: недалекий степ, водяні млини, пасіки, ріка Ворскла — все це чаром поезії овівало ніжну душу хлопчини й відбилося відгомоном у його поетичних творах. Вже в час гімназійних наук у Харкові вмістив в альманаху Бецького »Молодик« (1843—44) свої перші вірші. Але сувора оцінка російського критика Вісаріона Белінського була причиною, що Щоголів спалив інші, недруковані ще твори і замовк на довгий час. У час університетських студій зблизився з професорами: Метлинським, Срезневським й Костомаровим і вони мали вплив на його світогляд. Під впливом Метлинського, що розбудив у нього тугу за минулим України, почав поет писати нові поезії. Ці нові його поезії появилися в Кулішевій »Хаті« 1860. р. Після закінчення університету вступив на державну службу, але згодом покинув її, живучи в тісному родинному гуртку, здалека від світового гомону. В 1883. р. видав збірку поезій »Ворскло«; в 1898. р. у день його похорону появилася його збірка »Слобожанщина«.

Мотивами поезія Щоголева багата. До Шевченка наближається він передусім тими поезіями, в яких ідеалізує козаччину (»Золота бандура«, »Орлячий сон«, »Хортиця«). Поруч козакофільських поезій є в нього багато таких, в яких спирається на народних віруваннях у відьми, вовкулаків, лоскотарочки, у квіт папороті (»Климентові млини«, »На полюванні«, »Ніч під Івана Купала«, »Рибалка«, »Вовкулака«, »Лоскотарочка«), є стилізовані на зразок народних пісень

в роді таких, як »Горішки«, »Черевички«, »Рута«, »Не чує«. У деяких (»Ткач«, »Кравець«, »Мірошник«) оспівує Щоголів ремісницький побут та ремісницьку працю, в інших висловлює свою пошану праці та живе спочуття тим, кому доля присудила йти тяжким життєвим шляхом (»Бурлаки«, »Чебрничка«). В інтимній ліриці поруч з оспівуванням природи зустрічаються також поезії дидактичного характеру, в яких автор любить навчати й моралізувати.

5. Проти хвиль.

Сімдесяті роки на Придніпрянщині. Після знесення кріпацтва в 1861. р. українське народне життя поплило ширшою течією. Але його дальший свобідний біг спинили в 1863. р. утиски російського уряду і таємний, так званий »Валуївський указ« з 20. VII. 1863. р. (від імени міністра Петра Валуєва) проти української мови. З ляку перед »сепаратизмом« російський уряд виступив із забороною української мови в народних школах, спинив видавання популярних книжечок і в'язницею та засланням покарав українських діячів та письменників. Розпочався новий застій у розвиненому ході української літератури, що тривав аж до сімдесятих років. Ще в 1864. р. вийшли приказки Номиса, по чім упродовж п'ятьох літ не появилася на Придніпрянщині ні одна українська оригінальна книжка. Лише в сімдесятих роках помітне оживлення наукового й літературного життя. Ціла громада визначних учених береться досліджувати українську історію, етнографію й українську мову. На мовознавчому полі виходять праці Потебні, Житецького, Науменка, Михальчука, на полі історіографії знамениті студії Володимира Антоновича; на полі етнографії прапі Чубинського та Драгоманова. Всі ці вчені (за винятком Потебні) засновують у Києві в сімдесятих роках цівденно-західний відділ Географічного товариства, що скоро став осередком української думки й науки. Павло Чубинський, автор гімну »Ще не вмерла Україна« та збірки поезій п. н. »Сопілка Павлуся«, був провідником етнографічної експедиції на українських землях і багатство етнографічних записок використав у сімох томах надзвичайно цінних »Трудів«, що є необхідним джерелом матеріялів для історика й етнографа. На нові шляхи повів українську історіографію Володимир Антонович, який в ряді розвідок висвітлив деякі питання

внутрішнього ладу на українських землях в їх історичному житті й торкнувся розвитку церкви, міст, козаччини, гайдамаччини. Крім цього разом із Михайлом Драгомановим склав він критичне видання історичних пісень українського народу. Цінну збірку народних переказів склав Драгоманов, збірку чумацьких пісень — Іван Рудченко, збірку казок — Атанасій Рудченко. Багато нових матеріялів уміщували на сторінках Записок південно-західного відділу географічного Товариства: Федір Вовк, Лоначевський (буковинські народні пісні) та Микола Лисенко, що оголосив репертуар кобзаря Вересая.

»Емський« указ. Львів — центром. Ця жива наукова праця, увінчана гарними здобутками, викликала нову нагінку на українську мову збоку російського уряду. В цій нагінці сумну роль відограв Михайло Юзефович. Дня 17. травня 1876. р. з'явився нечуваний в історії культури указ про заборону українського слова й українського письменства.

Указ підписав цар Олександр II. в Емсі (нім. літниську, близько Вісбадену), — тому й зветься він »емським« указом. На основі цього розпорядку не вільно було допускати у межі російської держави будьяких книжок, що вийшли заграницею; заборонено в межах російської імперії друкувати українською мовою не тільки оригінальні та перекладні книжки, але навіть тексти під музичними нотами; заборонено проводити українською мовою будьякі сценічні вистави, чи лекції. Жахливий указ ліг важким тягарем на українське письменство. Українські книжки не могли появлятися друком; а хоч деколи, винятково, завдяки, особистим зв'язкам, який твір і одержав цензурний дозвіл, то мусів вбиратися в офіційний російський правопис. Одночасно з цим закрито південно-західний відділ Географічного товариства, сконфісковано зібрані етнографічні матеріяли, а Драгоманова позбавлено катедри, яку він займав у Київському університеті. Лише в 1881. р. розбиті наукові сили об'єдналися навколо журналу »Кієвская Старина«, в якій наукові праці й статті появлялися російською мовою, твори красного письменства, щоправда — українською, але обов'язково за російським правописом.

Зрештою ввесь літературний рух сконцентрувався в Галичині, де українське національне життя поплило широкою течією. Поруч інших культурних та освітніх установ, постало тут у 1873. р., заходами придніпрянських українців, зокрема Ол. Кониського, Д. Пильчикова, Е. Милородовичевої, М. Дра-

гоманова — Наукове Товариство ім. Шевченка, що в час свого існування поклало дуже великі заслуги для розвитку української науки. В Галичині стали виходити також різні літературні часописи, в яких уміщували свої твори не тільки письменники галицької України, але й придніпрянської. Слідом за »Правдою« з'явився літературний часопис »Зоря« (з 1880. р.), потім дуже гарне видавництво »Життя і слово« (з 1894. р.) а з 1898. р. »Літературно-науковий Вістник«, якого річники під редакцією проф. Михайла Грушевського та Івана Франка заповнилися низкою перлин красного письменства. Чисто науковим органом стали »Записки Наукового Товариства Шевченка«, що збагатили українську науку цінними працями, переважно з обсягу українознавства.

Олександр Кониський. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові постало головним чином за почином Олександра Кониського, що на літературному полі виявив дуже багату творчість. Родився в 1836. році. Походив із стародавного роду, який у XVII. в. зайшов із Галичини в Чернігівщину. Вигнаний із Чернігівської гімназії за писання українських віршів, доповнював свою освіту самостійною працею. Потім виконував судову й адвокатську службу. Визначався видатним організаційним хистом і в громадське життя вмів внести рух і запал. За живу участь у громадській праці (заснування недільних шкіл на Полтавщині та складання підручників для народної освіти) заслано його до Вологди й Тотьми. З причини хвороби одержав від царя дозвіл виїхати за границю. При переїзді через Львів у 1865. р. познайомився з галицькими українцями. Потім виїхав до Німеччини. З Німеччини вернувся на Україну. Живучи в Києві, до смерти займався громадською й літературною діяльністю і постійно був у живих взаєминах із Галицькими українцями. Помер у 1900. р.

Літературну діяльність розпочав Кониський в »Основі«, де вмістив перші свої поетичні спроби. У Житомирі видав збірку поезій п. н. »Цорвані струни« під псевдонімом. Яковенко. Друкував свої писання також у »Чернигівськім листку« Глібова й у галицьких та буковинських часописах під псевдонімами: »Сирота«, »Перебендя«, »Верниволя«, »Маруся«. В його поезіях позначився спочатку вплив Шевченка, від якого згодом поет звільнився. В багатьох творах автор затримується над трагічною долею українського народу. В його країні скрізь на листках деревини тремтять краплини

крови, а »з народних із сліз розійшлися береги рік«. У поемі »Проповіді на горі« славить високі ідеї та кличі Христової науки:

»Блажен... хто на громаду звик робить,
Хто брата темного навчає,
У хату вбогу вносить світ...
Блажен, хто щирими сльозами
Чужу оплакує біду...
Блажен, хто серцем незлобивий,
Хто приязно живе з людьми...
Блажен, хто милостив бувае,
Хто неімущому дае,
Голодних кормить, наповае,
Одежу вбогим роздае,
Хто йде провідати в неволі
Яремних узників в тюрмі,
Хто вдовам, сиротам в недолі
І безпомощним в чужині,
У поміч стане, братом буде...
Блажен, хто сіе у народі
Зерно найкраще на землі:
Зерно любви, братерства, згоди
В громаді, в хаті і в сем'ї...

Високий приклад такої посвяти для загального добра дае поет у »Ефтаєвій дочці«. В інших поетичних творах енергійним тоном закликае земляків до праці для рідного краю з непохитною вірою, що ніколи »не пропадае те в світі, що гірким потом хто полив«.

Повісті Конiського. Дуже цінним твором Конiського є його двохтомовий життепис Тараса Шевченка. Одначе головним полем його літературної діяльности були оповідання й повісті, яких написав понад п'ятдесят. Торкнувся в них автор дуже важливих питань національного та суспільного життя, беручи теми з життя інтелігенції й простолюддя. Сумний образ українського села після знесення кріпацтва: гірка доля безземельних селян, недостача освіти, крайня безрадність та безпорадність з одного боку, а з другого відокремлені зриви ідейних інтелігентних одиниць на користь народу — це головний зміст оповідань та повістей Конiського. В ряді повістей бачимо, як ідейні одиниці (спосеред верстви поміщиків — у повісті »Грішники«, сільських учителів — у повістях: »Непримирена«, »Вісім днів з життя Люлі«) кидаються до праці над піднесенням народу з його економічного та культурного занепаду. В інших показує автор, як різні сільські глитаї: писарчуки, крамарі, салдати — використовують працю селян для власної наживи та живуть їх коштом (»Спокуслива нива«, »Наввипередки«).

В деяких повістях із життя інтелігенції (»Юрій Горовенко«, »Семен Жук і його родичі«, »Молодий вік Максима Одинця«) можна знайти багато автобіографічних вказівок. Багато оповідань, для яких теми взяв автор із життя селян, є неначе фотографіями дійсного життя й поодиноких постатей. У способі писання кидається в очі вплив Марка Вовчка. Між цими оповіданнями відрізняються вірним висвітленням побуту »Наймичка« і »Дід Євмен«. Повісті Конисього в великій мірі тенденційні. Скрізь помітно в них гаряче бажання автора заохотити людей до праці на користь народу, викликати в них поривання до активної громадської роботи, бо інтелігенти, які такої праці не виконують — це »грішники«. Передусім ідеалізує Кониський людей праці, бо »життя складається з дрібних вчинків і вимагає дрібної, але невсипущої праці«.

Іван Нечуй-Левицький. Життя селян після скасування кріпацтва, взаємини сільської інтелігенції з народом, її національні поривання, її становище до поляків і москалів — висвітлив із глибшим знанням народного побуту й з більшим мистецьким хистом сучасник Конисього — Іван Нечуй-Левицький. Знаменитий повістяр, творець українського роману — Іван Нечуй-Левицький народився 13. листопада 1838. р. в старій священичій родині в містечку Стеблеві над річкою Россю, серед чудової поетичної природи. »Од самого берега Росі, — пише згодом сам Левицький у повісті »Бурлачка«, на південь, де Канівський повіт сходиться з Звенигородським, починається такий рай, якого трудно найти на Україні. Дрібні та круті гори од самої Росі покотились крутими хвилями. На крутих горах, у глибоких долинах зеленіють дубові та грабові старі ліси. Увесь край густо закиданий здоровими селами, містечками, присілками та хуторами. Села залиті старими садами. Ідеш селами, неначе густими лісами: по обидва боки вулиць стоять сади, стінами, як старі дубові ліси. Здорові черешні та груші зовсім закривають білі хати. Село Кирилівка, де бідував Тарас Шевченко, все потонуло в старих садах, як у здоровому бору«.

Батько письменника, Семен, був добрим проповідником і освіченою людиною. Мати, Ганна — веселої вдачі, говірка та співуча, щиро прихильна до давніх народних демократичних традицій, вщепила в серце сина любов до українського слова. Серйозні батькові оповідання про старовину, українські пісні матері, Шевченковий »Кобзар«, твори Гребінки, історичні праці Маркевича й Бантиш-Каменського оберегли

його від денаціоналізуючого впливу російської школи. Вчився Левицький у духовній школі в Богуславі, в Київській семинарії, а з 1861. р. в Київській академії.

Шістдесяті роки, повні гарячкової праці для народу, захопили й Левицького спричинилися до устійнення його національних поглядів. Перша його повість — »Дві московки« появилася в Львівській »Правді« в 1868. р.

Перебування у різних місцевостях України: в Полтаві, в Сідльці, Кишиневі, де був учителем при гімназіях, — (крім цього вчителював також у Каліші) — дало йому змогу придивитися з різних боків до життя української інтелігенції й простолюддя. Останні роки життя провів у Києві, де й помер 2. квітня 1918. р. Похоронено його згідно з постановою Центральної Ради на кошти Української Держави.

Левицький, що прийняв у літературній праці псевдонім Нечуй, здобув собі популярність гарними повістями з життя інтелігенції й простолюддя. Ні один із письменників до нього не змалював таким широким почерком і такими яскравими барвами всієї картини народного горя й народної радости. У своїх повістях увійшов Левицький у саму глибінь українського народного життя й дав повний образ національного й соціяльного поневолення народу. Крім повістей писав також драматичні твори (»Маруся Богуславка«, »На Кожум'яках«), розвідки наукового характеру (»Світогляд українського народу«) та видавав книжечки для народної освіти.

Селянський та робітничий побут у повістях Левицького. Образ селянського та робітничого життя дають передусім такі повісті Левицького: »Гориславська ніч«, »Микола Джеря«, »Кайдашева сім'я«, »Бурлачка«, »Не той став«.

В »Гориславській ночі« старий білобородий рибалка Панас Круть оповідає молодому чорновусому товаришеві Панькові, в ясну, чудову місячну ніч спомини зі свого життя. На своєму віку кравцював він, кушнірував, був шевцем та нарешті рибалкою. Мав хист, мав талант, та не мав щастя. Жид Берко забрав хату, жінка Одарка вмерла молодою, залишивши в його серці безмежний жаль та постійну тугу... »Чи бачиш, — говорить він товаришеві, — яка тепер тиха та ясна ніч; от така була моя Одарка... А оте синє небо не таке хороше, як були в неї тихі сині очі. Чи чув ти, як хороше між вербами співав соловейко? От такий був голос в неї тонкий та рівний, як шовкова нитка«. — Оцей дідусь знаходить пізніше смерть у хвилях Росі в час повіді.

Поетичний вислів краси української природи — це одна з цінностей цього оповідання, Крім того — оповідання »Гориславська ніч« важливе ще характеристикою головної постаті цього постійного, впертого ідеаліста, непоправного романтика, Панаса Крутя. Був у нього хист до всього, був

талант, та не було щастя, бо не було практичного життєвого підходу, бо було захоплення чаром природи, синіми очима, була туга за красою...

В повісті »Микола Джеря« сягнув автор до часів кріпаччини, даючи вірні малюнки кріпацького лихоліття. Повість захоплює барвистістю та багатством картин з життя рибалок-бурлак над Дністровим лиманом та на берегах Чорного моря.

Зміст повісти. Микола Джеря, син бідного кріпака в селі Вербівці, одружується з наймичкою Нимидорою. Панщизняні насилля пана Бжозовського: побиття батька, знущання над недужою Нимидорою — викликають в його натурі, вразливій на всяку неправду, прояви протесту. З ляку перед відданням у москалі — він втікає на сахарні і після довгого бурлакування зупиняється в Акерманщині. Згодом пристає до рибальської валки Івана Ковбаненка. Донька Ковбаненка, Мокрина, рада причарувати його своїм коханням, але він залишається вірний своїй дружині. Після скасування кріпацтва повертається до рідного села, але жінки не застає вже живою. Живе в доньки Любочки, не перестаючи й далі обурюватися проти всякого насильства. Закінчує автор повість таким ідилічним малюнком:

»Любка стояла під гіллям груші, а дід розказував унукам про далекий край, про Чорне море, про лиман.. Вже сонце зайшло, вже сон розлився над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, ніби гула золотими струнами кобза, приграваючи до чудової казки-пісні пасічника Миколи Джері...«

Тяжке життя фабричних робітників знайшло відгомін у повісті »Бурлачка«. Героїнею повісти є Василина, якої красу й молодість занапащує молодий посесор, Стась Яштшембський.

Історія однієї селянської родини лягла в основу повісти »Кайдашева сім'я«. Автор на життєвому прикладі бажав показати основну рису вдачі українського народу, а саме: його індивідуалізм, змагання жити окремим, самостійним життям.

Сини Омелька Кайдаша в селі Семигорах, Карпо та Лаврін, одружуються. Гордий та впертий Карпо бере багату дівчину Мотрю, веселий Лаврін убогу Мелашку. Одружившись, бажають жити окремим життям. Ці їх бажання мати окрему хату, свій городець, власні воли, коні є причиною постійних сварок, спочатку між старшою невісткою і свекрухою, потім між молодшою і свекрухою. Тиха, сумовита, мрійлива Мелашка кидає навіть одного дня хату Кайдашів та наймається в Києві в найми. Хоч потім Карпо ставить окрему хату, сварка між братами не вгасає — а все через грушу на межі. »А груша — кінчає автор повість — все розростується вшир і вгору та родить дуже рясно, неначе зумисне дражниться з Кайдашенками та з їх жінками, а здорові, як горнята груші й досі дрятують малих Лаврінових та Карпових дітей«.

Повісті Левицького з життя міщанства й інтелігенції. Життя українських міщанських та давніх священичих родин і той розклад, що його вносять у спокійний побут цих родин чужі, вдачею, темпераментом й уподобаннями відмінні польсько-шляхетські елементи, послужили Левицькому темою повісти »Причепа« (»Нахаба«).

Подібно, як у »Причепі«, дав Левицький образ винародовлення української інтелігенції в повісті »Хмари«. Повість займає визначне місце в історії українського роману.

Студенти київської академії: москаль Степан Воздвиженський та українець Василь Дашкович верталися пізньою ніччю з гостей в академію й попали в чужий сад. Замість перелізти стіну братського монастиря, влізли вони в сад купця Сухобруса, що мав дві гарні, чорноброві та карооkі доньки: Марту й Степаниду. Тиха Степанида припала до вподоби Дашковичеві, моторна Марта — Воздвиженському. Після закінчення студій Дашкович і Воздвиженський стали професорами академії й одружилися з Сухобрусівними. Дашкович — ідеаліст, справді захопився і жив наукою. Воздвиженський — груба, матеріялістична натура, дбав тільки про наживу та про кар'єру. Найстарші сиоміж доньок Дашковичів та Воздвиженських, Ольга Дашковичівна й Катерина Воздвиженська, вчилися в інституті »благородних дівиць«, в якому провідницею була пані Турман де Пурверсе, що вщіплювала в серця інституток аристократичні погляди та химери. Цей шкідний вплив виховання відбився передусім на гарній Ользі Дашковичівній, яка мріяла тільки про багатство та про блеск, захоплювалася французькими романами, натомість не знала ні рідної літератури, ні рідної мови. Її пишна врода причарувала молодого українського студента, Павла Антоновича Радюка. Радюк був гарячим народовцем, вбирався в національний одяг, ходив в народ, записував народні пісні, захоплювався своєю мовою, переймався народною недолею. Коли пізнав Дашковичівну, то забув за ніжне, поетичне дівча, хуторянку Галю Масюківну, що покохала його щирим коханням. Він хотів віданости з боку Ольги для української справи, але це йому не вдалося. Хоч вона кохала Радюка, але одночасно тужила за розкішним життям, за блеском, тому вийшла заміж за полковника. Радюк нагадав собі тоді Галю Масюківну й тиху ідилю у вишневім садку. Дашкович під кінець життя збився зовсім із народного шляху й потонув увесь у хмарах всеслов'янських мрій.

Левицький дає такий ключ для розуміння провідної ідеї його повісти. »Закутали — каже він — важкі чорні хмари Україну; зібралися ті сумні хмари з усіх усюдів і давно заступили нам ясне й прозоре небо й закутали в тінь та мряку наш рідний край. І хто розжене ті сумні хмари? У повісті показує автор, що на обрію українського народного життя нависли темні »хмари«, хмари обрусіння над інтелігенцією, хмари безпросвітньої темрями над селянством. Поодинокі покоління ідейної української молоді кидаються до праці, щоб ці хмари розігнати (Дашкович у сорокових роках, Радюк у шістдесятих). І ці поривання ідейної молоді у боротьбі з національним та суспільним лихом є провідним мотивом у цілій повісті. В »Хмарах« замкнув Левицький багатий зміст українського народного життя, пересунув перед очима читачів ряди представників різних шарів української інтелігенції, проаналізував взаємини української інтелігенції з російським народом, показуючи на постатях Дашковича й Воздвиженського окремішні риси вдачі обох народів, показав потребу власної школи, затримався на відносинах освічених кіл до селянства, поетизував красу української природи, ідеалізував тихий домашний побут. Деякі образи в по-

вісті, як напр.: побут Дашковича в Сегединцях, або гостювання Радюка на баштані — навіяні чаром ніжної поезії — свідчать про великий мистецький хист автора.

В повісті »Над Чорним морем« вивів Левицький постать свідомого націоналіста, робітника на народній ниві, Віктора Комашка.

Нечуй-Левицький є творцем української побутової повісти. Схопив він народне життя з різних боків і дав широкий, всебічний малюнок українського побуту. Життя селян у часах кріпацької неволі й після її скасування, селянські злидні, сварки, нажива жидівських лихварів, трагедія безземельних (»Пропащі«), панський двір, деморалізаторський вплив фабричного життя (»Бурлачка«), побут духовенства в ряді поколінь (»Старосвітські батюшки та матушки«), ченців (»Атонський пройдисвіт«), життя міщан, рибаків, професорів, студентів, поривання молодих інтелігентів до праці на народному полі — всі ці образи виведені з реальною правдою малюнку, складають широку картину народного життя.

Панас Мирний. Поруч Нечуя-Левицького другим визначним повістярем є Панас Мирний. Панас Мирний — псевдонім Панаса Яковича Рудченка. Рід Рудченків давній, козачий рід. Панас народився 1. травня (ст. ст.) 1849. р. В час шкільної науки в Миргороді й Гадячі вчився дуже добре, щороку одержуючи похвальні листи. Одначе обсяг знань, який дали йому названі школи, не був великий. Мирний власною систематичною працею мусів доповнювати прогалини освіти. Вже в 1863. р. поступив на урядову службу, на якій здобув собі признання завдяки своїй обов'язковості, хоч вдоволення в ній не знайшов. Помер у 1920. році серед голоду й холоду, в крайній нужді, в Полтаві, де був головою скарбової палати. На літературне поле Мирний виступив у »Правді« 1872. р. з віршем «Україні«. Того ж року надрукував теж у названому журналі оповідання »Лихий попутав«. Писав поезії, оповідання, повісті й драми, весь час старанно скриваючи своє ім'я під псевдонімом: Панас Мирний. Головним полем його діяльности — оповідання і повісті.

Соціяльна неправда, конфлікти між панами-багачами з одного боку, та кріпаками, що все життя й усі сили віддавали на чужу користь, з другого боку — це головний зміст і головна тема його творів. Його герої шукають правди й борються з насиллям, з кривдниками. Мирний глибоко вмів заглянути в душу людини; він повістяр-психолог. Тонкий, спертий на

вдумливій обсервації аналіз психічних переживань деяких постатей, як Чіпки у повісті »Хіба ревуть воли, як ясла повні?«, Івана Ливадного в повісті »П'яниця«, Телепня в повісті »Лихі люди«, Христі в повісті »Повія« — надає повістям Мирного великої вартости. Захоплюють вони також красою мови.

З усіх повістей Мирного найбільшу популярність здобула собі повість »Хіба ревуть воли, як ясла повні?«, відома також під заголовком »Пропаща сила«. Повість вийшла друком у Женеві в 1890. р. Воли не ревуть тоді, як ясла повні — хотів сказати автор. Герой повісти, Чіпка, стає паліем та розбишакою з причини тяжких, невідрадних обставин суспільного життя. »Куди не глянь, де не кинь, — каже Чіпка, — усюди кривда та кривда! Коли б можна, — ввесь би цей світ виполонив, а виростив новий«. Чіпка бачить кругом себе неправду, бачить, що багачі живуть коштом та працею бідних, бачить, що всюди царює неправда, — і це панування неправди робить його бунтарем, каже йому стати в ряді месників людської кривди.

Чіпка був сином пройдисвіта-двужона Остапа Хруща (на ділі Вареника). Коли прийшов на світ, жінки прозвали його »чортеням«. Священик ледви рішився охрестити. Держали його до хреста перехожі москалі. Хату його матері Мотрі (батько вже раніше подався на Дін) усі оминали. Через те вже з дитячих років не мав Чіпка радости й веселости. Глузування та посміхи дітей-ровесників вражали його болюче, вливали ненависть у його душу. Потім був Чіпка пастушком у козака Бородая. Коли Бородай його раз побив, Чіпка хотів його підпалити. Згодом, разом із Грицьком Чупруненком, був підпасачем у громадського чабана, діда Уласа. Дід Улас розказував йому про Бога та про грішних людей. Смерть баби Оришки, що одна тільки любила Чіпку, викликала в нього глибоке враження й завдала йому загадку, якої не міг розгадати. З цієї пори став він ще хмарніше дивитися на світ. Раз у полі побачив він чудову дівчину Галю (розділ: »Цольова царівна«). Вона була донькою Максима Гудзя, що по бурхливій молодості, по літах військової служби зажив достатнім життям на хуторі, промишляючи крадькома крадіжжю та розбоєм. Коли громада несподівано присудила Чіпці шматок поля, здавалося, що він стане путящою, роботящою людиною. Аж скоїлось лихо. Надійшов із Дону Луценків небіж і відібрав землю. У серці Чіпки закипіла злість, зродилося завзяття. Почав пити, пропиваючи все. Не помогли прохання й сльози матері, не поміг вид тихого щастя в хатині колишнього товариша, Грицька Чупруненка, що одружився з веселою сиротою Христею. Щоб добути гроша на горілку, почав Чіпка в товаристві п'яниць забирати чуже. Він став провідником розбишацької ватаги. В хаті Максима Гудзя ватага ділилася добром. Тут бачився Чіпка з Галею і посватав її. Ніжна Галя вміла спершу здержувати його від поганих діл. Чіпка став поважним господарем і громада вибрала його в земельну управу. Але коли прийшов указ віддалити Чіпку Вареника, тому, що колись крав пшеницю, він знову пішов давнім шляхом. Від тієї пори знову »карав«, »одбирав своє«, поки не опинився на Сибірі. Коли Галя побачила його закривавлену одежу по

жахливій сцені різні на хуторі Хоменків, залилася божевільним сміхом: »Так оце та правда?... Оце вона?...« Потім завдала собі смерть.

Повість »Хіба ревуть воли...« є наслідок спільної праці Панаса Мирного й його брата, Івана Рудченка (Івана Білика). Перша редакція повісти, значно коротша, порівнюючи з остаточною переробкою, була готова вже в 1872. р. В її основу лягли враження, що їх Панас Мирний виніс із своєї подорожі з Гадяча до Полтави на початку 70-их рр. Велике враження зробило на Мирного оповідання про розбишаку Гнидку, яке він почув від молодого візника. Постать Гнидки зацікавила Мирного з етнографічного й психологічного боку. Цю першу редакцію роману п. н. »Чіпка« читав старший брат Мирного, Іван Рудченко, що визначався глибшою освітою, і він зробив ряд зауважень. Радив заголовок змінити на »Легкий хліб«, або »Розбишака«, радив поглибити постать Чіпки з соціологічного погляду, краще її схарактеризувати, спинитися для контрасту на постаті Грицька та присвятити більше уваги природі. Білик дав також заголовки окремим розділам. На основі зауважень і поправок Білика склав Мирний другу редакцію повісти й знов переслав братові, який із свого боку знов приклав до неї свою працю. Нарешті, як вислід »братської спілки«, появився роман, один із кращих в українській літературі. Глибокий, вдумливий аналіз вдачі Чіпки, що нагадує такі літературні постаті, як: Медведюк, Кармелюк, Гаркуша, Довбуш, — це тільки один бік повісти. Другу її частину заповнює столітня майже історія села Пісок, яку автор висвітлив із широким розмахом.

Подібним наслідком »братської спілки« є також роман »За водою«, закінчений у вісімдесятих роках минулого століття, але надрукований лише в 1917. р.

Великий епічний талант Мирного виявився в ряді інших його оповідань та повістей, які захоплюють образами, повними жахливої життєвої правди. Такими є »Лихі люди«, »Лихий попутав«, »Повія«, »Лихо давнє і сьогочасне«, »Голодна воля«. Написав також комедію »Черемудрив« і драму »Лимерівна«.

Прегарний образ дитячої психіки дав Мирний в оповіданні »Морозенко«. Головною темою оповідання є переживання малого хлопчини, що рішається на діло, яке перевищує його невеличкі сили. Пилипко, семилітній синок бідної Катрі Зайчихи (про її долю склав Мирний окрему поему, що залишилася між його рукописами), надумав звечора на Маланку йти до хрещеного батька посипати. Він бачив, як турбу-

валася його мати злиднями, знав, що витрясла вона вже останню мисочку борошенця, і хотів їй помогти та принести дарунки. Катря намагалася відхилити хлопчину від цього задуму й з цією метою лякала його страшним Морозенком, що кусає малих дітей. Але це не помогло. Хлопчина зірвався ранком, коли мати спала, й побіг до лісу. В лісі збився з шляху. Мороз був великий, і Пилипко замерз. Знайшла його мати на великій поляні. В неї від нестямного болю розірвалося серце. Це невеличке оповідання — мотивом схоже на баладу Гете п. н. »Лісовий цар« (»Erlkönig«). Реальні малюнки жахливих злиднів у хатині Катрі чергуються з буйними мріями хлопчини, якому перед смертю вбачається Морозенко й насуваються різні фантастичні привиди.

»Наче хто бризнув цілючою водою на моє серце«... — сповідався в листі до Левицького Панас Мирний про враження, яке викликали в нього повісті »Дві московки« і »Рибалка Панас Круть«, вважаючи Левицького подекуди своїм учителем. В'яже обох письменників схожість у темах, світогляді, бистра обсервація народного побуту. У мистецьких засобах почасти розходяться. Левицького цікавлять зовнішні обставини, зовнішня краса життя, він любується в описах природи. Натомість Мирного захоплює світ людської душі, її почувань та переживань.

»Скошений цвіт« Володимира Барвінського. На галицькому грунті, з життя української інтелігенції в Галичині дав низку цікавих образців Володимир Барвінський у повісті »Скошений цвіт«. Володимир Барвінський (1850-1883.) вийшов із сім'ї, що дала кількох щирих робітників. Поруч Володимира визначився на літературному полі його брат Осип, автор драми »Павло Полуботок«, на історичному — Олександр. Всі вони поруч таких робітників, як Омелян Партицький (редактор »Зорі«), Костянтин Лучаківський, Юліян Романчук (редактор »Батьківщини«), Олександр Борковський спричинилися своєю працею та своїми науковими дослідами до збагачення української культури. Володимир Барвінський був редактором »Правди«. В 1880. р. заснував політичний часопис »Діло«. У своїх статтях політичного, економічного та суспільного характеру, в яких виявив помітний публіцистичний талант, вказав українській інтелігенції її завдання й направив її на шлях реальної праці.

У повісті »Скошений цвіт« Барвінський обороняє права жінок. Оповідає про нещасну долю сироти Малані, що виховалася в арістократичнім

домі о. Мартина Рожницького. Покохала вона молодого ідеаліста Степана, який під впливом Шевченкових поезій, овіяний поезією гімназійного »громадського« життя в шістдесятих роках, сміло й відверто проголошував національні та демократичні заклики. Лихі люди знівечили його особисте щастя. З допомогою інтриг Гофманової студент теології Порфір приєднав для своїх планів опікунів Малані й одружився з нею, полакомившись на її придане. Своїм безпутнім життям занапастив долю Малані, що в безвихіднім горі покінчила життя самогубством.

Повість »Скошений цвіт« є ілюстрацією думок та поглядів української інтелігенції в 60-их роках XIX. ст. і, як така, має вартість цікавого історичного документа.

Борис Грінченко. Подібні постаті захоплених ідейних робітників на національному полі, як Степан у повісті »Скошений цвіт«, дав Борис Грінченко в повістях »Сонячний промінь« і »На розпутті«.

У сумну добу заборони українського слова високо держав він прапор української національної ідеї. Прибране ім'я Грінченка — Василь Чайченко. Походив із панської сім'ї, в якій щоденною розговірною мовою була російська мова. В нижчих класах гімназії попалися йому до рук »Енеїда« Котляревського та »Приказки« Гребінки й тоді пізнав він красу рідної мови. Великий вплив мав на нього Шевченків »Кобзар«, що схилив його до писання українською мовою. Замолоду мусив кинути науки й канцелярською працею заробляти собі на прожиток. Довгий час був також учителем на селі. Помер в Італії 1910. р. З 1880. р. почав Грінченко писати українською мовою поезії, оповідання, повісті й драми, вміщуючи їх у київських, галицьких і буковинських виданнях. Крім того видавав також книжечки для науки дітей і для освіти народу. У першій мірі був Грінченко громадським діячем і належав до найвизначніших робітників на просвітньому полі. Літературна діяльність служила йому засобом до розбудження й поширення національної свідомости серед інтелігенції й простолюддя. В поетичних творах закликає бадьорим, енергійним тоном до праці й до любови рідного краю. Така праця мусить — на думку поета — колись принести користь:

Хоч у недолі й нещасті звікуєм,
Долю онукам дамо, —
Ми на роботу на світ народились,
Ми для борні живемо!

(»До праці«).

Головна сила його письменницького таланту проявилася в його дрібних оповіданнях (»Каторжна«, »Нелюб«, »Дядько Тимоха«, »Ксеня«). В оповіданнях з народного, або дитячого

життя вказує на високі приклади посвяти для загального добра. В оповіданні «Сестриця Галя«, таким прикладом посвяти для родини — є дівчина Галя. В оповіданні »Олеся« ідеалізована постать сільської дівчини, що посвячує себе для цілого села й своєю посвятою рятує село, ведучи татарський відділ у лісову дряговину. Деякі менші оповідання є неначе фотографіями з життя. З драматичних його творів (»Арсен Яворенко«, »На громадській роботі«, »Серед бурі«, »На новий шлях«) найчастіше появляється на українській сцені історична драма »Ясні зорі«.

В повістях: »Сонячний промінь«, »На розпутті«, »Під тихими вербами« вивів Грінченко цікаві образці з народного побуту.

З повістей Грінченка найбільшу ціну має »Сонячний промінь«. У повісті вивів автор постать гарячого народолюбця Марка Кравченка, що, захоплений ідеями »Кобзаря«, кидається до праці для народу. Як студент університету вийжджає він після смерти батька, бідного чоботаря, на лекцію в хутір пана Городинського. Тут знайомиться з сім'єю Городинських. Окремі представники цієї сім'ї, захоплені російською культурою, з погордою дивляться на селянина, його мову і його побут. Одначе Маркові вдається звільна приєднати для своєї ідеї доньку Городинських. Катерину. Під впливом любови до Марка стає вона по його від'їзді сільською вчителькою в Додільні. Тим часом Марко з причини доносів примушений кидати посаду гімназійного вчителя. На вістку про недугу Катерини їде до неї, бачить злидні її життя й вінчається з нею. На жаль, здоров'я Катерини, підірване невигодами та турботами, погіршується і вона вмирає в Криму. З її смертю гасне хвилевий сонячний промінь у житті Марка Кравченка.

Ідейно спорідненою з повістю »Сонячний промінь« є повість Грінченка »На розпутті«. Крім оригінальних писань ладнв також Грінченко переклади писань Шіллера, Гайне, Гете, Ібсена разом із своєю дружиною, письменницею Марією Загірною.

Волсдимир Самійленко. Коли Грінченко у своїх поезіях закликав своїх сучасників до праці для загального добра, заклик до об'єднання, до згоди кинув поет Володимир Самійленко:

»Гей, хто хоче всім свободи,
Поєднаймось, як брати,
Сонцем правди, світлом згоди,
Боже, шлях нам освіти«.

Володимир Самійленко (1864-1925.) відомий є також в українській літературі під псевдонімом Сивенький. На літературне поле виступив в 1886. р. у львівській »Зорі«, потім у харківському альманаху »Складка« (1887. р.). Вже перші поезії Самійленка, між якими визначається переклад першої

пісні Гомерової Іліяди (переклад Одіссеї дав Петро Ніщинський під псевдонімом Петра Байди), виявили його поетичний талант. Поезії Самійленка, зібрані в збірці »Україні«, показують силу поетичного слова. В деяких проявляється щирий гумор, гостра сатира, їдкий сарказм, інші відзначаються гарною легкою формою та красою мови. З поезій Самійленка голосними стали сатира »На печі«, що її поет написав у столітні роковини нової української літератури, й поема »Геростратъ«. У »Геростраті« вивів автор постать Герострата, що бажаючи здобути безсмертну славу, підпалив храм Артеміди в Єфезі. Велику вартість має його переклад »Божественної Комедії« італійського поета Данте й переклад Мольєрової комедії »Тартюф«.

Театр. — Михайло Старицький. Цінними перекладами збагатив також українське письменство Михайло Старицький, якого ім'я тісно зв'язане з розвитком українського театру. За його ініціятивою і при участі талановитих артистів: трьох братів Тобілевичів (Карпенка-Карого, Садовського та Саксаганського) і артисток Марії Заньковецької та Ганни Затиркевич виникла на Придніпрянщині перша правильна українська театральна дружина. Дружина одержала в 1883. р. дозвіл давати українські вистави, але при умові, щоб кожна українська вистава йшла впарі з виставою російської п'єси. Спочатку не можна їй було грати в Києві, ні в інших містах на Україні, тому дружина розпочала свої вистави в Москві та в Петербурзі. Зорганізування цієї дружини мало велике значення для розвитку українського драматичного письменства. З'явилася потреба збагатити театральний репертуар і ця потреба висунула нові драматичні таланти, а саме: М. Старицького, М. Кропивницького та Ів. Тобілевича.

Коли українські сценічні вистави із принагідних аматорських починів перетворилися в справжній театр і коли українська драматургія з вузької стежки легких, сентиментальних водевілів і фотографічно-етнографічних знімок вступила на шлях серйозної драми, то заслуга в тому в великій мірі діяльности і творчости М. Старицького, якого справедливо вважають одним із батьків новітнього українського театру.

М. Старицький народився в с. Кліщинцях на Полтавщині в родині старосвітських поміщиків 14 грудня 1840 р. Мати його походила з роду Лисенків. Учився в Полтавській гімназії, потім в університеті у Харкові і в Києві. Як студент університету разом із М. Лисенком займався збиранням мовних і етнографічних матеріялів. Після одруження з сестрою М. Лисенка, господарював на селі, а зимою жив з рідною в Києві. Помер 14 квітня 1904. р. На протязі свого життя Старицький розвинув надзви-

чайно живу культурну діяльність, працюючи як організатор аматорських вистав, як керівник театральної дружини (1883—1895. рр.), як видавець і вкінці на літературному полі як поет, повістяр і драматург.

Літературну діяльність розпочав під псевдонімом Гетьманець перекладами з російської мови. Переклади (з Крилова, Пушкіна, Лермонтова, далі Міцкевича, Байрона, Шекспіра і народних сербських пісень) заповнюють велику частину його літературної спадщини. З оригінальними творами виступив перший раз у львівській »Правді« з 1868. р. Його ліричні поезії відзначаються серйозною думкою, глибоким розумінням народних потреб та закінченою формою. Драматичну творчість розпочав у сімдесятих роках комедіями »Різдвяна ніч«, »Як ковбаса та чарка«..., »Чорноморці« і збагатив згодом український сценічний репертуар довгим рядом оригінальних драматичних творів і переробок (м. і. »За двома зайцями«, »Лимерівна«, »Ой, не ходи, Грицю«, »Циганка Аза«). У драмі »Не судилося« порушив Старицький важливу й болючу проблему взаємин між інтелігенцією та простолюддям, ілюструючи її прикладом трагедії сільської красуні, Катрі Дзвонарівни, обманеної й знеславленої паничем Михайлом Ляшенком.

Його історичні драми »Богдан Хмельницький«, »Облога Буші«, »Остання ніч«, »Маруся Богуславка« здобули собі широке розголошення.

Безсумнівна велика заслуга Старицького в тому, що він багато вложив щирих зусиль, працюючи над виробленням української літературної мови. Багато його неологізмів, якими у свій час дражнив сучасників, здобуло собі тривке місце в скарбниці української літературної мови, бо при їх творенні Старицький йшов завжди за духом народної мови.

Марко Кропивницький. Поруч з Старицьким другим визначним українським драматургом, який все життя віддав українській сцені, був Марко Кропивницький (1840-1910.). Народився в селі Жеванівці, Єлисаветградського повіту, Херсонської губерні, як син управителя панських маєтків. У 1871. р. вступив в одеський театр і першим виступом в ролі Стецька в »Сватанні на Гончарівці« здобув собі великий успіх. В 1873. р. виставив свій перший драматичний твір »Дай серцю волю, заведе в неволю«. В 1875. р. виступав на українській сцені в Галичині. У вісімдесятих роках брав живу участь у театральній дружині Ашкаренка. Згодом при співучасті Заньковецької та Садовського утворив власну театральну дружину, що здобувала тріюмф за тріюмфом по

різних містах. Як актор користувався Кропивницький загальними симпатіями. Як автор драм він є найтиповішим представником т. зв. »етнографічної драми«. Його драматичні твори (всього 44): »Дві сім'ї«, »Глитай«, »Олеся«, »Невільник«, »Титарівна«, »По ревізії«, »Доки сонце зійде«... і ін. — захоплюють не так закінченою драматичною будовою, як живим та вірним малюнком села й життя в ньому. Поодинокі сцени в його драмах повні життя, але між собою слабо пов'язані. Мова його драматичних творів іскриться від народних приказок та поговірок.

Велику роль в розвитку української драматургії відіграла п'єса **»Дай серцю волю, заведе в неволю«** — з основною темою кохання й заздрости. Заквітчане в зелені садки село повите надвечірньою тишею. Коло хати квіти, соняшники. Послався битий шлях. Вечоріє. Семен Мельниченко з заробітків спішить до коханої дівчини. Але до його Одарки залицяється син старшини, Микита Гальчук. Не зважаючи на його залицяння, його погрози й перешкоди, Одарка виходить за Семена. Микита роки живе з думкою про помсту. Але у вирішальну хвилину не відважується піднести руки з сокирою. — У п'єсі дав автор гарні образи побуту українського села та вдумливу характеристику типових сільських постатей.

Карпенко-Карий. На новий шлях повів українську драматургію Іван Тобілевич (1845—1907. р.), відомий в українському письменстві під псевдонімом: Карпенко-Карий. Займає поруч із Лесею Українкою — одно з перших місць між українськими драматичними письменниками. Не затримується так, як його попередники, виключно на етнографічному малюнку села, а намагається ввійти глибше в причини »Голоду, вбожества, темряви«. розв'язати складні питання громадського соціяльного та економічного життя. Є творцем української соціяльної драми. — Походив із Арсенівки на Херсонщині. Його батько Карпо, управитель панських маєтків, визначався природним розумом, багатим життевим досвідом і здібністю гарно, цікаво й дотепно оповідати. Мати походила з кріпацького роду. Була це людина м'якої, ніжної вдачі, що вміла вложити в серця синам міцне зерно добра. Теплим словом згадує про неї не тільки Карпенко-Карий. Обидва його брати, Садовський і Саксаганський, від матері взяли свої сценічні псевдоніми, висловлюючи так свою пошану до неї. На тринадцятому році життя Карпенко-Карий закінчив повітову школу в Бобринці. Була в нього гарна мрія про вищу школу, але довелося власною працею здобувати освіту. Короткий час виконував службу в повітовому суді в Бобринці й Єлисаветграді та при поліції в Єлисаветграді й Херсоні, після чого всі сили й увесь свій

великий талант присвятив українському театру. Після двохлітнього перебування на засланні в Новочеркаську посвятився всією душею драматичному мистецтву, беручи участь у виставах різних театральних дружин і збагачуючи українське драматичне письменство. Тільки влітку для відпочинку тікав у свою »тиху пристань«, на хутір Надеждівку, і тут заспокоював свою хліборобську любов, якою — як висловився — був »повен з давніх давен«. Помер у Берліні.

На театр дивився Карпенко-Карий, як на конечну, незвичайно цінну школу народного виховання, а свою діяльність у театрі вважав важливою громадянською службою. З 1883. р. стали появлятися його драми, в яких із великим реалізмом малюнку торкнувся важливих соціяльних, економічних та побутових відносин в українському житті. Слідом за »Бурлакою« (інакше »Чабан«), де відслонив понуру панораму соціяльного лиха та повного безправ'я в царській Росії, пішла »Бондарівна«, потім комедія »Розумний і дурень«, драма »Наймичка«, комедія »Мартин Боруля«, в якій з великим гумором підійняв автор на глум українську шляхту, що різними способами старалася втиснутися в ряди російського дворянства. За »Мартином Борулею« пішли нові драми, як »Безталанна«, »Батькова казка«, комедії »Сто тисяч«, »Хазяїн«, »Цаливода« та історичні драми »Сербин«, »Що було, те мохом поросло«, »Гандзя«, »Понад Дніпром«, »Сава Чалий«.

Українське село в сірому, буденному вбранні, хижацька погоня різних глитаїв за грішми, за землею, за наживою, безоглядний визиск людської праці, темне царство насилля, самолюбство — ось улюблені теми драм та комедій Карпенка-Карого. Дуже часто проводить у них автор думку, що на безталанні одного будується щастя другого, при чім автор знає людську душу й уміє підмітити деякі явища в людському житті.

»Суєта«. Такий вдумливий аналіз людського життя знаходимо в комедії »Суєта«, що своєю ідейною основою висувається на одно з перших місць у ряді драматичних творів Карпенка-Карого. Основа комедії така:

Багатий селянин Макар Барильченко має чотирьох синів і одну доньку. Споміж синів Карпо є хліборобом, Михайло вчителем гімназії, Петро кандидатом прав, Іван старшим писарем. У надії на приїзд Михайла та Петра — Тетяна, жінка Барильченка, разом із донькою Василиною та невісткою Явдохою, клопочеться, як найкраще погостити синів. Старого Барильченка шле вона назустріч синам. Але коли сини приїздять, показується, що вони вже відстали від рідні, від рідної землі, що живуть своїм вла,

сним життям, якого старі Барильченки не розуміють. Михайло мріє про Рів'єру, куди виїхала його наречена, Наталя Сорокотисячникова, і на виїзд туди витягає в батьків гроші. Одружившись, відпадає від рідної землі та рідної сім'ї і замість сподіваної втіхи приносить батькові та матері страждання й упокорення. Відчужується від рідні також Петро, що одружується з Аделяйдою, яка не може стерпіти сопуху в селянській хаті. На батьківській землі зостається лише один Карпо, як зерно на господарстві. Інші відпадають, як полова. З рідної землі забирають вони все й у погоні за розкішним, вигідним життям переходять туди, де краще живеться. Комедію »Суєта« задумав Карпенко Карий, як одну частину трилогії. Другою частиною є комедія »Житейське море«, третю »У пристані« забрав автор із собою в могилу.

Поруч своєї високої ідейної вартости комедія »Суєта« захоплює таким глибоким розумінням життя та людських характерів, якого не виявив перед Тобілевичем ні один український драматург. Деякі сцени в комедії з уваги на обсерваційний хист письменника та його творчу силу висувають Карпенка-Карого на вершини української драматургії.

Під стягом драматичного мистецтва. Драматичні писання Старицького, Кропивницького та Тобілевича поклали тривкі основи для розвитку українського театру й заохотили інших письменників пробувати щастя в цій галузі літературної творчости. Крім Лесі Українки, Франка, Мирного, Грінченка — вибилися на полі драматичної поезії Людміла Старицька-Черняхівська драмами: »Сафо«, »Крила«, »Гетьман Дорошенко«, Любов Яновська (»На Зелений Клин«, »Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває«, »Людське щастя«, »Noli me tangere«,) а з галицьких письменників Григорій Цеглинський (автор комедій »Тато на заручинах«, »Соколики«, »Аргонавти« і драми »Кара совісти«), Антін Крушельницький (також автор оповідань і повістей, з яких найцінніша повість »Рубають ліс«) та Василь Пачовський (автор гарної ліричної збірки »Розсипані перли« та історичних драм »Сонце руїни«, »Роман Великий«). Пробували також сил на ділянці драматичної творчости Олесь (»По дорозі в казку«), Степан Васильченко (»Нероросток«, »Кармелюк«, »Не співайте, півні, не вменшайте ночі«). Поетичним словом промовив із сцени Спиридон Черкасенко (»Про що тирса шелестіла«, »Казка старого млина«, »Вельможна пані Кочубеєва«), але силою стихійного таланту довший час панував над театром Володимир Винниченко.

6. На верхів'ях.

Михайло Драгоманов. Великою постаттю в українському культурному житті, людиною европейської освіти й широких демократичних поглядів був Михайло Драгоманов. Народився

в Гадячі в небагатій дворянській сім'ї 1841. р. Його батько обертався серед ліберальних російських кіл і писав українські вірші. Михайло вчився в »уїзднім училищі« в Гадячі, потім у Полтавській гімназії. Коли після смерти царя Миколи І. розпочалася серед російського громадянства агітація за скасування кріпацтва, видавали полтавські гімназисти рукописний часопис і Драгоманов був його редактором. Як студент Київського університету — працював у недільних школах. Після закриття недільних шкіл учителював у семінарії, не кидаючи університетських студій. В 1864. р. став доцентом всесвітньої історії в Київському університеті. Своїми ліберальними поглядами мав великий вплив на молодь. В 1870. році виїхав на бажання уряду для доповнення студій за границю й перебував у Львові, Празі, Гайдельбергу, Цюріху, Відні.

Після повороту до Киева брав видну участь у працях південнозахідного відділу Географічного товариства. В тому часі постало його видання українських історичних пісень, що його уклав разом з Антоновичем, появився ряд політичних статтей та наукових праць із обсягу історії, літератури та фольклору. В літі 1875. р. був Драгоманов на першім українськім вічі в Галичі. Хоч не промовляв прилюдно, та знайшлися люди, які телеграфували в Росію, що він говорив промову й закликав до об'єднання України з Польщею і відірвання обох країв від Росії. Донос був причиною того, що Драгоманова усунено з університету і він опинився в Женеві, де жив п'ятнадцять літ. Упродовж цього часу розвинув багату й широку діяльність. Писав політичні статті (найважливіша: »Историческая Польща и великорусская демократія«, в якій доводив історичні промахи Польщі й Росії у відносинах до України), наукові праці й видавав журнал »Громада«. В Женеві видав також Драгоманов роман Мирного »Хіба ревуть воли, як ясла повні«. В 1889. році покликано його до Болгарії на катедру всесвітньої історії в Софії. Помер 1875. р.

Велике історичне значення діяльности Драгоманова в тому, що він відкрив вікно західно-европейським новітнім, поступовим думкам та ідеям на Україну. Беручи на увагу вузькоглядність та застарілі погляди свого громадянства, знайомив його із здобутками европейської культури, будив серед нього думки та нагинав до ідейної праці. »Без ідеалу — говорив він — без віри в будуччину — ніяка праця неможлива«... З другого боку Драгоманов був першим, що з українськими справами звернувся до Европи. Так на літературному конгресі в Парижі виступив він із протестом проти заборони

української літератури. Крім того в різних заграничних журналах звертав увагу европейського світу на життя українського народу, його змагання та його потреби. Своїми писаннями, своїми думками, своїми ідеями спричинив Драгоманов перелом у поглядах та у світогляді українського громадянства (зокрема в Галичині) і вплинув на дальший хід української літератури та на напрям творчости деяких письменників. Зокрема захопив цей вплив Івана Франка й Лесю Українку.

Іван Франко. Від смерти Шевченка ніхто з українців не здобув собі більшого імени на всіх просторах України й ширшого розголошення між чужими, як Іван Франко. Це велике ім'я здобув Франко небуденним талантом і рідким багатством і різнорідністю діяльности та творчої праці. Політика й поезія, публіцистика й філософія, новелістика й літературна критика, повість і історія, драма й етнографія, комедія й соціологія, література перекладів і редагування часописів — все це одночасно, всуміш стало полем його творчої праці та глибоких дослідів. Він знаходив насолоду в відчитуванні давніх полинялих рукописів і разом із тим із глибин душі добував правдиві ізмарагди почування, уяви й думки; занурювався у дослідах над староукраїнськими апокрифами й повістями і разом із тим »у днях журби« виливав страждання своє й свого народу; вслухувався у гомін українських народних пісень, поринав у глибінь народних приказок і разом із тим намічав пильно людські типи й характери та виводив їх у своїх повістях; прослідкував давні твори народної музи, слухаючи одночасно, як б'є живчик життя сучасної йому суспільности; сягав до індійських легенд, жидівських мелодій і разом із тим думав над поліпшенням соціяльних та економічних відносин народного життя, вказуючи нові шляхи; сходив у низини »на дно« і на бистрих крилах уяви й думки зносився »на вершини«, туди, кули є доступ тільки геніям... Був тим, що серед найдикіших хащів пробивав шляхи для інших, був тим каменярем, що довгі літа лупав скалу безідейности, байдужности, тим ковалем, що клепав серця й сумління свого громадянства, був тим ідейним провідником, що клепав серця й сумління свого громадянства, був тим ідейним провідником, що вів народ в обітовану країну народного щастя і впав на тім шляху. Був у першу чергу громадянином. Розбуджував серед суспільности думки, кидав між неї нові заклики, вказував нові шляхи в політичному та суспільному житті. Громадську службу мав передусім на оці, коли працював на полі української журналістики, коли знайомив укра-

їнську суспільність з перекладами найвизначніших творів людського духа, коли інформував чужинців у польських, німецьких та російських видавництвах про життя свого народу, громадську службу мав передусім на оці, коли кидався на поле науки й літератури та збагачував ці ділянки творами першорядної вартости, Сам дивився на свою працю, як на твердий життєвий обов'язок. — »Муруючи стіну — говорив він на своєму ювілейному святі 25-ліття літературної діяльности в 1898. р., коли дякував за слова признання з боку громадянства — муляр кладе в неї не тільки самі ґранітні квадри, але, як випаде, то і труск і обломки й додає до них цементу. Так само і в тому, що я зробив, може й знайдеться деякий твердий камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, яким я заповнював люки і шпари«... А далі говорив він: »Як син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю тому простому народові«.

Життя Івана Франка. Іван Франко народився в селі Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, 15. Серпня 1856. р. Був сином селянина-коваля. »Мій батько«, писав Франко в своїй автобіографії, яку М. Драгоманов вмістив у збірці його оповідань »В поті чола« (1890. р.), — як ремісник мав велику пошану не тільки в своїм селі, але й широко в окрузі, і досі ще багато людей згадує Якова — коваля з Гори (бо так зветься присілок, чи слобода, де я родився...)«. У батьковій кузні перебував часто письменник малим хлопчиною, приглядався до батькової праці, прислухувався до цікавих селянських розмов. Іскри, що розсипались під ударами батькового молота, запалювали в серці майбутнього поета вогонь любови до праці, вогонь любови до свого народу, що ярким полум'ям горів упродовж усього поетового життя. Ці перші глибші дитячі переживання знайшли згодом відгомін в оповіданні »У кузні«...

»На дні моїх споминив — писав Франко — десь там у найглибшій глибині горить вогонь... Невеличке огнище не блискучого, алеміцного вогню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Це вогонь з кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас досі.«

Коли йому було шість років, батько віддав його до сільської школи в сусідньому селі Ясениці Сільній. Через два роки малий Франко вступає до другого класу Дрогобицької так званої нормальної школи оо. Василіян. Вже тоді доля не щадила йому ударів. Незабаром утратив батька й цю

втрату глибоко відчув. Нелюдяна знову поведінка деяких учителів із селянськими дітьми зродила в серці хлопчини перші відрухи бунту проти всякого насилля. Описи таких знущань дав згодом письменник в оповіданнях »Schön schreiben«, »Отець гуморист«. Завдяки вітчимові Гриневі Гавриликові закінчив Франко нормальну школу й гімназію в Дрогобичі. Іспит зрілости склав у 1875. р. з відзначенням. Уже в гімназії кинувся з запалом до читання. Незвичайно сильне враження зробив на нього »Кобзар«, що його одержав від учителя Верхатського. Скоро вивчив його напам'ять. Захоплювався також творами Вовчка й Мирного. Вже в гімназії почав збирати народні пісні. На гімназійні часи припадає також початок його літературної діяльности.

Почав писати віршем і прозою ще в нижчій гімназії. Пізніше під впливом двох учителів — Івана Верхатського та поляка Юліяна Турчинського, обох письменників та поетів — а ще більше заохочений живим прикладом старших товаришів — Дмитра Вінцковського та Ізидора Пасічинського, вислав свої перші поетичні спроби до редакції часопису »Друг«, якій видавала молодь, що гуртувалася в студентськім товаристві »Академіческій Кружок«. Були це дві поезії, зложені під впливом народних пісень: »Народні пісні« й »Моя пісня«.

Ширше поле для наукових дослідів розкрилося перед автором »Захара Беркута« у Львові, де він вступив на філософський відділ університету. До Львова приїхав Франко з кількома зшитками готових робіт. Були там його власні поезії, оповідання, драми, переклади св. Письма, »Нібелунгів«, творів Гомера, Софокла. У Львові став поет членом студентського товариства »Академіческій Кружок«, в якому в ту пору йшли гарячі мовні та національні суперечки. Перелом у думках, етичних та національних поглядах членів цього товариства викликали листи Драгоманова. В листах докоряв Драгоманов молоді, що вона під культурним та науковим оглядом лишилася позаду тодішнього культурного та наукового европейського руху, що лінива у думанні, що бракує їй етичних засад. Листи Драгоманова були причиною того, що »Друг« почав виходити в живій народній мові та що літературне життя помітно оживилося. Вплив Драгоманова відбився також на Франкові. Зворот до поглядів Драгоманова позначився вже в кінці його романтичної повісти »Петрії й Довбущуки«. Ще в більшій мірі помітний він у найвідомішій його тогочасній поемі »Наймит«.

В ту пору появилися також перші дрібні оповідання Франка, картини з життя простого люду. Під впливом листів Драгоманова, які він слав до редакції »Друга«, об'єдналися два студентські товариства, первісне москвофільське: »Академіческій Кружок« і друге українське: »Дружній Лихвар« — в одно. Заходами цього з'єднаного товариства вийшов альманах »Дністрянка« з календарем на 1877. рік. Тут надрукував Франко два оповідання: »Два товариші« й »Лесишина челядь«.

В липні 1877. р. скоїлася подія, що сильно відбилася в дальшому житті поета й у своїх наслідках була причиною неодної гіркої хвилини. В цьому році ув'язнено Франка й цілу редакцію »Друга«. Його вмішали в соціялістичний процес, вісім тижнів держали в слідчій в'язниці й посадили в тюрму між самих злодіїв і волоцюг. Вже сама тюрма була для поета страшною й тяжкою спробою. Ще тяжчі часи почалися для нього після виходу з тюрми. Його ім'я разом із ім'ям Михайла Павлика оббігало ввесь край, було пострахом для тодішньої старшої інтелігенції, виразом перевороту та революції. Після процесу Франко, не кидаючи університетських студій, грунтовніше почав знайомитися з соціялістичними теоріями. Разом із письменником Михайлом Павликом, автором оповідань »Юрко Куликів«, »Тетяна Ребенщукова«, заложив він у 1878. р. часопис »Громадський Друг«, якого числа постійно конфіскувала прокураторія за ширення соціялізму, так що довелося змінити його назву на »Дзвін«, а потім »Молот«.

Найвидатнішими літературними творами Франка в цю пору були повість »Boa constrictor« і поема »Каменярі«.

Після упадку »Громадського Друга« Франко почав видавати »Дрібну бібліотеку«. Працював також у »Правді«, в різних польських часописах і у віденському »Слов'янському Альманаху«, де містив оповідання, в яких торкнувся різних боків життя народу й його інтелігенції.

З початком 1880. р. його ув'язнено вдруге і втягнено в процес сестер М. Павлика в Коломиї. Час трьохмісячного перебування у тюрмі й хвилини після звільнення — це найприкріша пора в житті поета. Відгомоном страшних тюремних переживань є оповідання »На дні«. Героєм в оповіданні, написанім із великою силою таланту, є Бовдур, якого люди зробили злочинцем. В цей період написав також поему »Вічний революціонер«.

Після звільнення з тюрми Франко почав разом із Іваном Белеєм видавати в 1881. р. місячник »Світ«, де помістив м. і. початок великої повісти »Борислав сміється«. Коли в львівському літературному часописі »Зоря« проголошено конкурс на повість, виготовив »Захара Беркута«. Повість одержала нагороду.

В 1885. і 1886. рр. був поет двічі в Києві. Там одружився й встановив взаємини з тамошніми українцями, що послужило причиною до нового його ув'язнення. В 1890. році разом з Павликом Франко організовує українську радикальну партію, якої органом став часопис »Народ«, редагований Франком при співучасті Михайла Драгоманова, Володимира Охримовича, Вячеслава Будзиновського та інших.

Для завершення студій виїхав у 1892. р. до Відня, де одержав ступінь доктора фільософії за наукову студію над повістю »Варлаам і Йоасаф«.

В 1895. р. Франко провів у Львівському університеті габілітаційний виклад на тему »Наймичка« Тараса Шевченка. Професорська колегія обрала його доцентом на вільну саме тоді після смерти Омеляна Огоновського катедру української літератури. Одначе міністерство не затвердило його в зв'язку з осудженням у політичних справах. З цієї пори Франко посвятився цілком літературній та науковій праці. Він заснував літературно-науковий двомісячник »Життя і Слово« (1894—1897. р.) і вмів його поставити на зразок європейських. З 1898. р. був одним із голоних редакторів »Літературно-наукового Вістника« й одночасно належав до найвизначніших співробітників »Записок Наукового Товариства ім. Шевченка«. Його літературні та наукові твори створили йому славу європейського письменника, доказом чого є той факт, що різні заграничні наукові товариства іменували його своїм членом.

Тяжка довголітня хвороба, що томила письменника, звела його нарешті в могилу 28. травня 1916. Українське громадянство без різни ці станів відлало в час похоронів величавий поклін його заслугам і на його могилі зложило тернові вінки. В 1933. р. споруджено на його могилі пам'ятник у виді каменяра, що молотом розбиває скелю.

Оповідання та повісті Франка. Силу оригінального творчого таланту виявив Франко в ряді оповідань та повістей. Намічуючи впродовж свого життя різні типи та характери, дав автор у своїх оповіданнях і повістях цікаві, вірні образи, в першу чергу з життя тих, що »в поті чола« працюють на

життя. Побут сільського й міського пролетаріяту і визиск його праці різними галапасами, знайшли відгомін у циклі оповідань високої вартости, писаних у реалістичному стилі, що здобули собі розголошення, як »бориславські оповідання«. Автор пересунув у них галерію постатей, що внаслідок темноти, невідрадних економічних умовин, безпорадности стають предметом наживи та визиску різних удавів Гольдкремерів. Кращими в циклі тих оповідань є »Ріпник«, »На роботі«, »Навернений грішник«, »Яць Зелепуга«, »Boa constrictor‹.

В оповіданні »Boa constrictor« дає Франко образ душевних переживань такого »змія-давуна« Германа Гольдкремера, найпершого багача між бориславськими капіталістами, що безпощадно давить свою жертву.

Подібних тем, як Франко в бориславських оповіданнях, торкається також Степан Ковалів (Степан П'ятка — помер у 1920. р.), малюючи бідні, темні села, світ нужди й розпуки та жахливі взаємини між кривдниками й покривдженими. Ковалів був учителем у Бориславі і мав нагоду приглянутись до життя цієї »галицької Каліфорнії«. В оповіданнях показав він усю глибину горя українських робітників, жертв безсердечних жидівських лихварів. Його оповідання заповнили збірки: **»Дезертир«. »Громадські промисловці«, »Риболови«, »Похресник«** і ін.

Але не тільки Борислав з усіми його злиднями, визиском робочої сили та пропастю моральної розпусти ліг темою оповідань Франка. З рівною силою таланту та рівним мистецьким виконанням висвітлив він працю всіх тих, що їм »у поті чола« доводилося коротати свій вік (збірки: »Добрий заробок«, »Маніпулянтка«). Відгомоном тюремних переживань є оповідання »На дні«, »Панталаха«. Тонка обсервація життя, знання людської душі, вразливість на людське страждання, спочуття покривдженим, визискуваним, енергійна, сильна мова — все це запевнило оповіданням Франка тривку літературну вартість. Всі вони роблять враження, бо показують вірно людське життя.

От хоча б »Лесишина челядь«. Ніякої важливої, незвичайної події не оповідає автор, а дає нам лише картинку сірої буденщини селянського життя. Лесиху бив колись чоловік. Сама вона, пройшовши тверду школу життя, не має теплого слова для нікого, ні для нещасної невістки, ні для доньки, ні для бідного сироти Гатая, ні для діда Заруби. І пливе в її хаті життя сіре, темне, важке, без надії на краще завтра. Такий ранок, такий і вечір... В такій хаті приходиться жити серед ненастанної праці, без родинного тепла, без любови, без радости, без надії нещасній Анні, яка з усіх сил тужить за родинним теплом, за щирим словом, за ласкавим поглядом і свою тугу виливає крадькома в сумних піснях.

Споміж усіх оповідань Франка найкращим, не тільки з погляду на силу поетичної уяви автора й тонкий психологічний

аналіз дитячих переживань, але також і з погляду на композицію й глибоку гармонійність у цілості й подробицях, є невеличке оповідання »Під оборогом«. Здавалося б на перший погляд, що тема невишукана. Малий сільський хлопчина з буйною уявою та тонким розумінням і відчуттям краси природи всувається у свіже, запашне сіно під оборіг і дає повну волю своїм думкам і мріям. І ось у тих його думках і мріях твориться окремий світ. У цьому окремому світі він сам — його частина — бере активну участь і намагається всією напругою сил прогнати градову хмару, що саме нависла грізною марою над його рідним селом. »Не пущу! Не пущу! — кричав Мирон. — Даремно грозиш! Я не боюсь тебе! Мусиш слухати мене! Атже бачиш, що я міг сперти тебе досі! І зіпру! І не пущу! Вертай назад! На гори, на Діл! Не смій тут пускати!« Хлопець піднявся на коліна. Його лице горіло, очі горіли, в висках стукала кров, як молотами, віддих був прискорений, у грудях хрипіло щось, немов би й сам він двигав якийсь величезний тягар або боровся з кимсь невидимим з крайнім напруженням усіх своїх сил.

Писк, клекіт, зойк у хмарі зробився ще дужчий. Ось-ось вона трісне, ось-ось сповниться велетнева погроза. Навіть вітер утих на хвилю. Блискавки над Ділом погасли. Була хвилина страшеного, тривожного напруження в усій природі; все, що живе внизу, — дерево, збіжжя й трави, звірі й люди стояли тремтячи й запираючи в собі дух; голос дзвонів на далекій дзвіниці чувся тепер виразно, але не як сильна непереможна сила, а тільки як жалібне голосіння по помершім.

Та малий Мирон і тепер не подався. Він чув, що послабни він тепер, опусти руки, знизи голос — і найближча хвиля принесе спустошення на все село, і велетень зарегочеться всією своєю величезною хавкою й засипле, погребе, розторощить усе життя довкола. Він чув, що його сили слабнуть, що руки й ноги в нього вже похололи, як лід, що його груди здавлює щось, що якась холодна рука, мов кліщами, стискає його за горло, але він безмірним напруженням волі ще раз підняв голову догори, наставив оба кулаки проти хмари і як міг найголосніше кричав: »На боки! На боки! На Радичів і на Панчужну! А тут не смій! Ані одного зеренця на ниви! Чуєш!« І в тій хвилі немов знято таємничу печать із природи, немов відсунено невідомий замок, немов піднято запору! Заторохтіли громи, осліпили очі блискавки, що немов з усіх кінців світу рівночасно вдарили

в середину хмари, і та хмара розділилася моментально надвоє, і страшенний вітер заревів і почав гнати одну її половину на Радичів, а одну на Панчужну, на ліси, що обмежали село від півдня й від півночі...«.

При подібному мотиві затримався також М. Коцюбинський у повісті »Тіні забутих предків«, описуючи хвилину, як мольфар Юра проганяє градову хмару. До оповідання »Під оборогом« дуже сильно підходять характером та настроєм оповідання Ст. Васильченка, зокрема ті, в яких він намагався зв'язати буйний світ дитячої уяви з сірою життєвою буденщиною.

Франко залишив також ряд великих повістей: »Петрії й Довбущуки«. »Захар Беркут«, »Не спитавши броду«, »Основи суспільности«, »Для домашнього огнища«, »Великий шум«, »Перехресні стежки«, »Борислав сміється«, »Лель і Попель«. Із них найбільшу ціну має повість »Захар Беркут«. Постала вона, як вислів великої туги поета за ідеальним громадським ладом.

Цікава тема, гарні приклади героїчного поривання, посвяти для загального добра, ідеалізація старовинного громадського ладу, представником якого є постать Захара Беркута, вдала характеристика осіб, гарні описи поетичної гірської природи — все це запевнює повісті »Захар Беркут« тривке місце в ряді українських історичних повістей.

В повісті »Захар Беркут« автор дав образ життя Карпатської України в XIII. в. Подія відбувається в 1241. р. в тухольських горах. Боярин Тугар Вовк, якому князь Данило дарував у Тухольщині широкі полонини, організував лови на велику звірину. Він бажав познайомитися із сусідніми боярами й з цією метою запросив їх на лови. Разом із боярами відправилася донька Тугара Вовка Мирослава, в якої краса й жіноча ніжність ішли разом з сміливістю й відвагою. На чолі цілої виправи став молодий пасемець Максим Беркут, син дев'ятдесятилітнього провідника тухольської громади Захара Беркута. Максим познайомився у час цих лов'ів з Мирославою і тут серед лебединої зародилась в них взаємна любов. Максим урятував життя Мирославі, на яку кинулася ведмедиця. Він просив у Тугара її руки, але гордий боярин не хотів віддати своєї доньки »за смерда«. Тим часом за те, що Тугар Вовк порушував давні громадські порядки і відбирав у тухольців їхні полонини, покликали вони його на »копний«, громадський суд. Одначе Тугар Вовк не тільки не думав піддатися присудові громадського суду, але ще й убив на зібранні безрукого Митька Вояка, коли цей хотів оповісти, як боярин зрадив князя Данила в боротьбі над Калкою. Після того втік Тугар Вовк із Мирославою до татарів і з татарським відділом напав на село саме тоді, коли тухольська молодь, виконуючи рішення громади, під проводом Максима руйнувала дім боярина. Хоч тухольські молодці дуже хоробро боронилися, загинули всі; врятувався тільки Максим завдяки тому, що боярин дав слово Мирославі його пощадити. Його забрали в полон. Боярин, що стратив майже цілий

відділ, намовив татарського полководця Бурунду ніти на Тухлю й об'цяв йому вказати перехід через гори. Монголи розграбили Тухлю і спалили хати. Тим часом Мирослава не могла дивитися далі на зраду свого батька і втекла до тухольців. Вона навчила їх робити метавки, що засипали татарів, які стояли в долині. За радою Захара завалено вихід із котловини, в якій знаходилися татари, кам'яними звалами й вода гірського потоку стала затоплювати татарське військо. Коли Бурунда побачив неминучу загибель усього відділу, підніс уже топір над головою Максима з тією думкою, що за життя сина дозволить Захар Беркут останкам монголів на свобідний вихід. Але старець не згодився. У хвилину, коли Бурунда замахнувся, щоб розрубати Максимові голову, відтяв йому Тугар Вовк шаблею руку. Відділ Бурунди загинув. Умираючи, Захар поблагословив сина на вінчання з Мирославою і сказав востанне ось такі слова: »Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю...«

Історичний характер має також повість »Великий шум«.

У повісті дав автор малюнок українського життя в 1850. р., коли то в австрійській монархії слідом за проголошенням конституції та знесенням панщини настали часи політичної реакції. »Великий шум« пішов по мужицьких душах, у яких знесення панщини пробудило почуття особистої гідности, коли уряд при допомозі війська силою приневолював народ до платних робіт на панських ланах. Таким шумом зашуміло й підгірське село Грушатичі, де вибух гострий конфлікт між громадою, а скоріше її свідомішими представниками (Кость Дум'як) з одного боку й паном та священником з другого боку. Конфлікт вибух тому, що пан Субота також за допомогою війська хотів приспівувати селян до роботи на своїх ланах. В повісті оповідає автор, як донька цього гордого пана Суботи проти волі свого батька стає дружиною зненавидженого мужика Костя Дум'яка.

Соціяльну основу має повість »Борислав сміється«. Тут знайшов вислів побут робітничого пролетаріяту і визиск його сил різними галапасами.

Повість є продовженням оповідання »Boa constrictor«. Два ворожі світи пересунув автор у ній. Ворожі вони по своїх задумах і змаганнях, чужі собі метою, все ж таки сплетені між собою тісними вузлами: конечними умовинами життя. Перший світ — це світ Гаммерштлягів, Го[illegible]ремерів, світ багатих капіталістів, смілик підприємців, безпощадних спекулянтів — світ погоні за нафтою, за золотом. Другий світ — це світ сірих рядів голодних селян і робітників, чорних вуглярів, томлених, визискуваних, — світ столоченого життя, незаспокоєної туги за ясною днино̀ю... Конфлікт між цими двома світами, що заповнює зміст повісти, вибухає вкінці широким полум'ям, що охопило ввесь Борислав. Це так »Борислав сміється...«.

Поезія Франка. Як поет, Франко займає одно з найвидніших місць в українській літературі. В своїх поетичних творах дав вислів не тільки своїм власним переживанням, але й переживанням народу. Тематикою й мотивами поетичної

Творчости міг сягнути »вершин« людської думки (»Смерть Каїна«, »Мойсей«), але вмів також підійти до сірого життя »низин«. Поруч зразків гарної рефлексійної лірики, в якій дав перевагу думці над почуванням (збірка »Мій ізмарагд«), спромігся також на прекрасні перлини ніжної, глибоко відчутої любовної лірики у ліричній драмі »Зів'яле листя«. Вмів також знизитися до дитячих сердець, до дитячої психіки, тому то його »Лис Микита«, »Абу Каземові капці«, »Пригоди Дон Кіхота« залишаться назавжди перлинами в українській дитячій літературі.

Поезії Франка зібрані в збірках: »З вершин і низин«, »Мій ізмарагд«, »Із днів журби«, »Давне і нове«, »Зів'яле листя«, »Semper tiro«.

До найраніших його поетичних творів належить »Наймит«. У цій поемі зупиняється поет на постаті наймита, що від колиски до могили »в нужді безвихідній, погорді і печалі сам хилиться в ярмо. Щоб жити, він життя і свободу й силу за хліба кусник продає...« З тужливим співом оре поле, байдужий, що для чужого добра проливає піт. Той наймит — це наш народ, що »поту ллє потоки над нивою чужою«. В рабстві й неволі, в лихолітті й недолі тягне своє ярмо. Байдуже — для кого, співаючи, він оре родючий широкий лан. Поет вірить, що він здобуде перемогу, здобуде волю й у власнім краї оратиме свій власний лан. У відомій поемі »Каменярі«, що появилася у »Дзвоні«, виводить поет себе й тисячі таких, як він. Всі вони, приковані ланцюгами до гранітної скелі, великими залізними молотами на приказ сильного, мов грім, голосу, лупають цю скалу. Мов водоспаду рев, мов битви грім кривавий, гримлять молоти їх раз-у-раз. І хоч вони знають, що не буде їм ні слави, ні пам'яті, добувають далі п'ядь за п'яддю землі. Вони невільники, що добровільно взяли на себе пута волі, вони каменярі на шляху поступу. Тільки живе в них велика віра, що розіб'ють скалу, що власною кров'ю й власними кістками змурують твердий шлях і принесуть щастя, нове життя, нове добро у світ. І хоч там далеко на світі, який вони кинули для праці, поту й мук, проливають за ними сльози мами, жінки й діти, хоч прокляті всіма і їх димки і їх діла, вони не випускають молотів із рук. Держать їх кріпко з тією сильною вірою, що рівняють шлях правді, а щастя всіх прийде аж по їх кістках.

У більшій поемі »Панські жарти« затримався Франко на панщизнянім лихолітті і дав гарний образ життя в українському селі напередодні знесення панщини та в сильних поетичних словах відтворив радість народу у хвилину проголошення волі.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гомін, крики,

Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Як перший раз
»Христос воскресе« заспівали,
То всі мов діти заридали.

Аж цлач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.

І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам

Кричать, співають: минуло лихо.
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались...
А дзвони дзвонять, не стають!

А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить щосили в кожний кут:
»Нема вже панщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!«
Ба, й дітвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі...«

Окрему увагу звертає в поемі постать старенького священика, що був справжнім батьком своєї громади, ділився із своїми громадянами їх турботами, смутками й терпіннями.

Крім поезій, оповідань та повістей писав Франко також драматичні твори: »Украдене щастя«, »Учитель«, »Сон князя Святослава«, »Будка ч. 29« та збагатив українську літературу перекладами творів Софокла, Байрона, Гете, Гайне, Золя та інших письменників.

»Зів'яле листя«. Найкращою збіркою ліричних поезій Франка є збірка »Зів'яле листя«, що вийшла в 1896. р. Сам у передмові до другого видання назвав »Зів'яле листя« »збіркою ліричних пісень, найсуб'єктивніших із усіх, що появилися в нас від часу автобіографічних поезій Шевченка«. Композиція всієї »ліричної драми« є така, що поет виводить постать людини слабої волі, яку сила й глибина кохання кладе в могилу. Мабуть, це тільки така літературна форма, в яку поет вложив вислів своїх власних глибоких почувань. Поодинокі «жмутки« цієї збірки поставали в різних відступах часу: перший в рр. 1886—1893., другий у 1895. р., третій і останній у 1896. р. У першому «жмутку« говорить поет про своє кохання, про свою »бліду, горем п'яну, безнадійну любов«, описує красу й принаду тієї, що цілком полонила всі його думки. У захопленні її вродою пише:

Твої очі, як те море,
Супокійне, світляне:
Твої очі — мов криниця
Чиста на перловім дні,

Серця мого давне горе,
Мов пилинка в них тоне.
А надія, мов зірниця,
З них проблискує мені.

Але почув з її уст страшні жорстокі слова: »Не надійся нічого« і герой »Зів'ялого листя« годиться із резигнацією:

Я не надіюсь нічого
І нічого не бажаю —
Що ж, коли живу і мучусь,
Не вмираю!
Що ж, коли гляджу на тебе
І не можу не глядіти,
І люблю тебе! Куди ж те
Серце діти?...,

Свідомий того, що »спільним шляхом не судилось« їм іти, рішається:

Йди направо, я наліво
Шлях верстатиму в тумані,
І не здиблемось ніколи,
Як дві краплі в океані.
Як в дорозі здиблю горе,
Що тобі несе удар,
Сам його до себе справлю
І прийму його тягар.
А як щастя часом схоче
В мою хату загостить,
Я його до тебе справлю,
Най голубочком летить...

Тільки у мріях і снах втішається він чудовим образом, тільки як »привид« ввижається йому гарна квітка, його »сон царівни«. З наболілої душі несеться в епілогу його безнадійна пісня:

Розвійтеся з вітром листочки зів'ялі,
Розвійтесь, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.
В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?
Ті скарби найкращі душі молодої
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий назустріч недолі
Ціду я сумними стежками.

У другому »жмутку« на взір народних пісень, повних глибокої символіки, дає автор свої власні стилізації подібно до ось такої:

Ой, ти дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?
Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово гостре, як бритва?
Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?
Ох, тії очі темніші ночі,
Хто в них задивиться, й сонце не хоче!
І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?
Ой, ти дівчино, ясная зоре!
Ти — мої радощі, ти моє горе!
Тебе, видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

Всі ці пісні служать поетові для вислову власних почувань і власних настроїв. Але його кохання кріпшає і на нього герой поеми не находить ради.

Як почуєм вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко,
Це не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Це розпука моя, невтишима тоска,
Це любов моя плаче так гірко.

Третій »жмуток« повний пісень глибокого внутрішнього хвилювання. Від тужних, сумовитих настроїв переходить герой до тону повної життєвої безнадійности й розпуки. Лякається приходу ночі, яку проводить, риючись у рані. Вкінці у чудових, зворушливих словах прощається з матір'ю:

Матінко моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!...
Не дала ти мені чарівної краси,
Не дала мені сили, щоб стіни валить,
Не дала мені роду почесного.
Ти пустила мене сиротою у світ,
Ти дала ще мені три недолі в наділ,
Три недолі важкі, невідступнії.
Що одна недоля — то серце м'яке,
То сціваць кее серце вразливее.
На красу, на добро податливее.
А що друга, то хлопський рід,
То погорджений рід, замурований світ,
То затроєний хліб, безславний гріб.
А що третя недоля — то горда душа,
Що нікого не впустить до свого нутра,
Мов запертий вогонь сама в собі згора...

Після того у пісні »Пісне моя, ти підстрелена пташко« прощається також із своєю піснею, якій »час уже на спокій«, і накладає на себе руку. Франко розумів, що слабовільний герой його »Зів'ялого листя« не повинен нікому служити за зразок, тому і звертається від його імени до читача із словами: »Sei ein Mann und folge mir nicht nach«.

Поема »Мойсей.« На вершини поетичної творчости піднісся Франко у поемі »Мойсей«. Висока ідейна й мистецька вартість цієї поеми ставить її у ряд найвизначніших творів українського письменства. Головною темою в поемі смерть Мойсея, як пророка, що його власний народ не признав і відкинув. Поему розпочинає поет прологом, у якому в сильних, мужніх словах дав вислів своїй твердій вірі у кращу

майбутність українського народу. »Прийде час — писав поет — і ти огнистим видом засяєш у народів вольнім колі, труснеш Кавказ, впережешся Бескидом, покотиш Чорним морем гомін волі, і глянеш, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі!« У самій поемі затримався на трагедії Мойсея, що »наче буря вирвав свій народ з неволі« й сорок літ вів його до чудової обіцяної країни. »Все, що мав у житті, віддав він для одної ідеї« і... за свою жертвенну працю, за довголітні зусилля, за посвяту усього життя діждався хвилини, що народ відпхнув його. Відпхнув його, бо зневірився в доцільність високої ідеї, в успішність усіх зусиль і послухав підшептів та покликів Датана й Авірона, які в поемі уосіблюють гін людської природи до вигідного безтурботного життя. Лише після відходу Мойсея зрозумів ізраїльський народ усю велич його посвяти, лише тоді відчув, що життя без ідеї, якої символом був саме Мойсей, — не має ніякої ціни.

Чули всі: щезло те, без чого Поміж ними горіло,
Жить ніхто з них негодний. Що давало їм змисл життєвий,
Те незриме, несхопне, що все Просвітляло і гріло...

Тим часом Мойсей боровся в пустині на самоті з сумнівами й докорами, що хмарою насіли на його душу. Зародилося жахливе питання: де причина його життєвої невдачі, всіх його зусиль? Уосібленням усіх цих сумнівів у поемі є постать темного демона пустині Азазеля, якому нарешті після довгих зусиль вдалося довести Мойсея до розриву з Єговою. Довгого часу потребував Мойсей, поки прийшов до рівноваги, поки зрозумів, що основним призначенням його народу не є розкішне життя, а праця в країні вселюдської культури. Одначе за момент зневіри заплатив смертю.

Поема »Мойсей« має алегоричний характер. Поет думав про український народ і про український народ співав пісню. У трагічній долі Мойсея, що вів народ до обітованої країни й сам упав на шляху, розумів поет трагічну долю провідника, якого народ не розуміє і відпихає від себе. Все ж таки, хоч між ідейним провідником і тверезою опортуністичною юрбою настає пропасть, остаточно зв'язок таки нерозірваний. Ідею Мойсея підхоплює молодь, що під проводом Єгошуи кидається до боротьби за народні ідеали.

Леся Українка. Поруч Т. Шевченка й І. Франка на вершини поетичної творчости знялася Леся Українка, письменниця европейської міри, що зуміла вийти поза тісний круг своєрідних тем на широке поле світових мотивів.

Леся Українка — це прибране ім'я Лярісси Косач-Квітки. Народилася 26. (н. ст.) лютня 1871. р. у Звягелі[1] на Волині, померла 1. серпня 1913. р. в Сурамі на Кавказі. Похоронено її в Києві. Батько письменниці Петро Косач, товариш Драгоманова, член старої громади, був освіченою людиною, майстром іронії. Великий вплив на Лесю в дитячих її літах мала її мати — Ольга Косач, якої літературний псевдонім — Олена Пчілка. В українському письменстві відома Олена Пчілка в першу чергу завдяки поемі »Козачка Олена« та оповіданням »За правдою« і »Товаришки«. Вона прищіпила в серці своєї доньки любов до рідної мови, до рідної пісні, до свого народу; під її оком робила Леся перші кроки на полі поетичної творчости. З ранніх літ жила Леся Українка в високому культурному середовищі, в якому йшла творча літературна праця. Сім'я Косачів жила у щирих, дружніх взаєминах із родинами Старицьких і Лисенків. Завдяки цьому змалку Леся мала нагоду чути цікаві розмови на літературні теми.

Під впливом дядька Драгоманова, з яким з ранньої молодости постійно листувалася та при його ліжку вела розмови, коли недужий лежав у Софії, — познайомилася з новими здобутками західно-европейської літератури й науки.

Дуже рано виступила із своїми ліричними поезіями. Її перша поезія: »Ні волі, ні долі у мене нема, лишилася тільки надія сама« постала на дванадцятому році її життя. На тринадцятому році життя надрукувала в Львівській »Зорі« за 1884. р. поезію »Конвалія«, під якою появилось уперше дорогоцінне в українській літературі ім'я: Леся Українка. В 1892. р. появилася перша її лірична збірка »На крилах пісень«. Вже в цій першій збірці поруч ніжних мелодій, в яких оспівана краса природи, задзвеніли сильні акорди патріотичної громадянської лірики. З цієї пори Леся Українка стала в центрі українського літературного життя. У 1899. р. вийшла її збірка »Думи і мрії«, у 1902. р. »Відгуки«.

У ліричних поезіях торкалася Леся Українка своїх особистих переживань і переживань цілого народу. В її особистій інтимній ліриці, в якій з европейських поетів найсильнішим впливом відізвався Гайне, основними мотивами є мотив природи, мотиви кохання, самоти й хвороби. Оскільки Леся Українка торкається свого особистого життя, її поезія повна смутку, тихої меланхолії. Недуга, що томила її з ранніх л:т

[1] Так звуть волиняки м. Новгород-Волинський. Це — стара назва, що залишилася й по цей час.

і постійно примушувала шукати полегшення в Криму, в Карпатах, на Кавказі, в Італії, в Єгипті, відбилася тривким сумовитим, часто безнадійним настроєм у її інтимній лірици. Характерною під цим кутом зору є її поезія »Давня весна«.

Була весна весела, щедра мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!
Все ожило, усе загомоніло, —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бреніло, —
А я лежала хвора й самотна.
Я думала: »Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна.«
»Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.
Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про веспяну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині
І любий гай свій відгук з ним прислав.
Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Дуже цікавило Лесю Українку питання, яка є роль поета серед громадянства та в чому сила поетичного слова, — і цьому питанню присвятила багато своїх поезій. Ширше розгорнула його у більшій поемі »Давня казка«.

Інший є характер громадської лірики Лесі Українки. Характерною її рисою є сильний, бадьорий тон, жива віра в кращу майбутність народу. Сильні, енергійні, мужні акорди громадської лірики Лесі Українки, бадьорий, оптимістичний їх настрій захопили Франка до такої міри, що він не завагався висловити ось які знаменні слова: »Від часу Шевченкового: »Поховайте та вставайте«... Україна не чула такого сильного, гарячого поетичного слова, як із уст цієї слабосилої, хворої дівчини«. Найвищою мрією життя Лесі Українки було щастя рідного краю й до того щастя спрямувала вона свою поезію.

»Титанічний хід по верхогір'ях«. З найбільшою силою, виразністю та глибиною виявився талант Лесі Українки в творах останнього періоду її життя в формі драматичної поеми, та віршованої драми. До цієї форми письменниця перейшла від лірики після ряду більших розмірів поем: »Русалка«,

»Подорож до моря«, »Самсон«, »Роберт Брюс«, »Давня казка«, »Місячна легенда«, »Одно слово«, »Віла Посестра«, »Ізольда Білорука«.

В поемі »Одно слово« старий якут оповідає про чужинця, який жив довго серед якутів самітний, недужий. Він намагався пояснити темним якутам причину своїх скорбот, але вони його не розуміли; в їхній мові не було відповідних слів.

»Я від того — казав їм чужинець —
Вмираю, що у вас ніяк не зветься,
Хоч єсть його без міри в вашім краю.
А те, від чого міг би я ожити,
Не зветься теж ніяк: немає слова!«
(воля).

Генезис поеми зв'язаний, здається, з трагічною смертю українського поета Павла Грабовського (Павла Граба) автора збірок поезій »Пролісок« (1894), »З півночі« (1896) і ін., що вмер на засланні в Тобольську 1903. р., не діждавшись здійснення гарячих мрій про волю та про поворот на Україну.

В останню добу життя Лесі Українки, в добу її »титанічного ходу по верхогір'ях«, написані драми: »Блакитна троянда«, »У пущі«, »Руфін і Присцілля«, »Лісова пісня«, »Осіння казка«, »Камінний господар«, »Бояриня«, »Адвокат Мартіян«, »Кассандра«, драматичні поеми: »Вавилонський полон«, »Оргія«, »На руїнах«, »Магомет та Айша«, »Йоанна, жінка Хусова« і діялоги »Три хвилини«, »На полі крови«, »У катакомбах«, »В дому роботи, в країні неволі«. В оцих, переважно екзотичних сюжетах (виняток становлять »Лісова пісня« й »Бояриня«), в яких у повному блеску заясніла висока духова культура письменниці, в яких у повній силі розвинула крила поетичного льоту, шукала Леся Українка розв'язки тих питань сучасного їй громадського, суспільного й політичного життя, що томили її душу. На цій ділянці Леся Українка залишила ряд першорядних по глибині поетичного задуму та майстерності його проведення творів, до яких теми брала не тільки з українського життя, але й античної історії: вавилонської, єгипетської, грецької, римської, із часів середньовіччя, французької революції, життя Північної Америки в XVII ст.

У драматичних творах Лесі Українки герої, що змагаються, ведуть завзяті, гострі суперечки, є тільки представниками ідей. Боротьба йде не між людьми, тільки між ідеями. Тут і вияснення малої сценічности драм Лесі Українки.

У драми »Оргія« подія відбувається в грецькому місті Коринті, в часах, коли ним заволоділи римляни. Співець Антей міг би за свій чудовий спів досягти в багатих римлян багатств, слави та розкошів. Але

він не хоче свого хисту видати під ноги чужинцям-переможцям. З великим горем сприймає він те, що його приятелі запродують римлянам свої таланти. Своєму другові Федонові, який питає: »Не розумію, що ти в мене хочеш? Чи мав би я ввесь вік, як ти, сидіти без хліба і без слави?« — відповідає Антей рішуче: »Це повинен терпіти еллін, коли хліб і славу здобути може тільки з римських рук«. Одначе в своєму погляді він відокремлений — і в цьому його трагедія. Його приятелі один за другим у погоні за славою й багатством ідуть на службу до Мецената. Антей не в силі їх стримати. Не може він спинити й своєї дружини Нериси, якій слава потрібна так, »як хліб і вода«, коли вона йде танцювати на оргію Мецената. Але там він убиває її дорогоцінною лірою.

У постатях римлян Леся Українка дала характеристику російського панства за царських часів, у постатях греків тієї частини української інтелігенції, що вислужувалася Росії.

»Лісова пісня« Лесі Українки. Мелодію вічно живої музики в природі підхопила Леся Українка в »Лісовій пісні«. Підхопила її ще тоді, коли жила серед тихих волинських лісів, і на свій лад передала у прегарній фантастичній драмі »Лісова пісня«, що є не тільки найкращим твором великої письменниці, але й гордощами української літератури. У дні, коли письменниці для зміцнення здоров'я прийшлося жити на чужині, родилася в її душі велика туга за тими лісами, серед яких провела найкращі дні свого життя. І так у далекій Грузії, в місті Кутаїсі, над рікою Ріон продовж чотирьох днів із великої туги письменниці постала »Лісова пісня« й була готова 9. серпня 1911. р.

»Лісова пісня« — глибока, як блакитне небо, і як воно, таємна й загадкова. Поезію та красу волинської та поліської лісової природи звеличала Леся Українка, згідно з фантастикою українського народу, згідно з його легендами, переказами та віруваннями в ряді фантастичних постатей. Спокій і красу озер поетизувала в постаті суворого дідугана Водяника, їх чар та принаду в постаті химерної Водяної Русалки, яка грається з »Тим, що греблі рве«. Образом лісу є добрячий Лісовик, образом сонячних вогняних блисків — Перелесник, образом блудних, принадливих вогників на мочарах та дряговинах — Потерчата, а лицарем болот та багон — накосний, злобний Куць. Красу ланів уосіблює Польова Русалка, а велику красу лісових полян та гущавин — найкраща постать у драмі — постать Мавки. Мавку обдарувала поетеса окремою зовнішньою та духовою вродою. Вона гарна й своєю красою принадна, як квітка лісової поляни, чиста в думках, як росяний ранок, мрійлива, вибачлива, терпелива, глибока в своїх почуваннях, вразлива на чуже страждання, кожної хвилини готова до великої посвяти. Вона є не тільки образом

чару лісової природи, але взагалі символом усієї краси та всієї поезії в людському житті.

Поруч звеличання краси рідної природи порушила Леся Українка ще й інші питання, що нераз цікавили і хвилювали великих письменників. До таких питань слід зарахувати питання відносин людини до світу природи. Є люди, що люблять природу, розуміють її, захоплюються нею. Такою постаттю у драмі є дядько Лев. Є знов такі, що їх ніяка краса не зворушує й вони нівечать її без пощади й без потреби. Є ще й такі, що під примусом зовнішніх, твердих життєвих обставин задавлюють у своїй душі всякі ідеалістичні поривання, хоч вони є потребою їх душі. Такою трагічною постаттю є Лукаш. Трагедія його життя в »Лісовій пісні« є трагедією всіх тих, що слухають матеріялістичних підшептів, хоч уся їх душа рветься до ідеалу. І Мавка переживає свою трагедію. Її переживання — це переживання мрійливих, поетичних, ідейних душ, яких мрії та ідеї зустрічаються у жахливому зударі з грубими умовинами буденщини, які приневолені »кинути високе верховіття« й »ступати дрібними стежками«. Провідною думкою в драмі є думка, що ніякі матеріялістичні заклики та доктрини не зможуть усунути з людського життя природженого людини гону до краси, до поезії, до висот.

Оповідання й повісті Кобилянської. — Н. Кобринська. Таким гоном до краси, до висот є уся творчість другої великої письменниці Ольги Кобилянської. Ольга Кобилянська народилася в 1863. році в містечку Гурагоморі на Буковині; вийшла з урядничої знімченої сім'ї. Початкову шкільну освіту доповнила самостійною працею та читанням художньої літератури. Захоплена творами німецької літератури, зокрема філософськими писаннями Ніцше, почала писати оповідання німецькою мовою й вміщувала у віденських та берлінських журналах. Українською мовою почала писати перші свої твори, навіяні буйною фантазією, під впливом Наталії Кобринської та Софії Окуневської. Її новели, з яких найкращою є »Valse melancholique«, заповнили окремі збірки: »Покора«, »До світа«. Крім новел писала також Кобилянська більші повісті: »Людина«, »Царівна«, »В неділю рано зілля копала«, »Через кладку«, »Земля«, »Апостол черні«. У повісті »Царівна«, що має форму щоденника, Кобилянська дала психологічну студію почувань та переживань дівчини з ніжною поетичною душею, з шляхетними пориваннями, вразливої на красу природи, якій довелося жити серед суворих, сірих об-

ставин життя. »Я чую — говорить царівна (Наталка Верковвич) — в собі проблиск якоїсь сили... та її зацитькує та груба сила, що панує довкола мене всевладно«... Також в інших оповіданнях і повістях виступила Кобилянська до боротьби за права жінки, як людини, за її самостійне суспільне становище. З цією метою вона ставить залюбки українському жіноцтву та всьому українському громадянству перед очі високий ідеал жінки з тонкими почуваннями та великою вразливістю на красу.

Перша висунула серед української суспільности в Галичині жіноче питання й перша домагалася для української жінки повних прав вільного розвитку та вільної освіти — Наталія Кобринська, що походила з священичої родини Озаркевичів. Вже перше її оповідання »Пані Шуминська« (інший заголовок: »Дух часу«) зацікавило ширші кола суспільности.

Заохочена гарним успіхом перших оповідань — кинулася Кобринська до праці на суспільному та літературному полі. В 1884. р. дала почин до організації жіночого товариства в Станиславові. У 1884. р. видала жіночий альманах »Перший вінок«, де крім неї та Олени Пчілки помістили також свої твори Юлія Шнайдер-Німентовська (»Уляна Кравченко«), Людміла Василевська (Дніпрова Чайка), Климентія Поповичь-Боярська, Леся Українка й ін. В дев'ятдесятих роках вийшли заходами Кобринської три випуски »Нашої долі«. З оповідань Кобринської вважають кращими: »Дух часу«, »Задля кусника хліба«, »Виборець«, »Жидівська дитина«, »Ядзя і Катруся«. В останньому оповіданні вивела Кобринська дві контрастові постаті: панської дитини і селянської Катрусі. Оскільки життя Ядзі сіре, безбарвне, порожне, остільки багате рухом, переживанням, горем та радістю, боротьбою життя Катрусі.

Почасти відмінна характером від інших повістей Ольги Кобилянської є її повість »Земля«.

Прив'язання селян до землі, гіркі злидні жовнярського життя, туга за домом та ріднею знайшли в ній прегарний вислів.

У своїх повістях захоплює Кобилянська читача тонким аналізом психічних переживань героїв та героїнь, своєрідним поетичним стилем та прегарними описами гірської природи. Вона є поетесою лісів (поезія в прозі »Битва«, оповідання »Некультурна«, повість »У неділю рано зілля копала«) та поетесою землі (повість »Земля«).

»У неділю рано зілля копала«. Найкращою повістю Кобилянської є повість: »У неділю рано зілля копала«, яку вона побудувала на відомому мотиві народної пісні »Ой не ходи, Грицю, та на вечерниці«. Силу власної творчої інвенції виявила письменниця в цій повісті, прослідживши Грицеву вдачу та його зраду.

Акцію перенесла в давні часи, в гірську околицю. »В ногах одної гори, названої »Чабаниця«, до якої й тулилося гірське село, бігла гучна ріка. Шумна й прудка, гонила розпінена через велике неповоротне каміння. Ріка то окружує Чабаницю, неначе б хотіла її обійняти. Немов і до тієї ріки сходили з самого верха »Чабаниці« смереки густими рядами, одні по других. Низько в долині вже над самою рікою опинилися вони.

Стояли тут з розширеними зеленими крилами та шипілями, зверненими до гори, й шуміли... Не як у долині здичіла ріка, головним плескотом, гамором і гуком, але відмінно і на свій лад.

Спокійно й тужливо, хвилюючись і крилато, заколисувало щось у повітрі до сну, заливаючись при тім смутком. Рівно й обережно, тут тихо, там шепотом, а все о один голос, все шум і шум...« — У тому гірському селі — оповідає письменниця — спиняються цигани. У таборі рух, бо жінка ватажка Раду, молода Мавра, стала матір'ю білого сина. Раду задумує вбити Мавру, але її батько Адронаті рятує її, потайки несе недужу під гору Чабаницю. Її хлопця підкидає багачеві Дончукові у третьому селі. Мавру находить і забирає до себе багачка Іваниха Дубиха, в якої вона піклується молоденькою донькою Дубихи — Тетяною. Але циганська вдача велить Маврі жити по-своєму. Вона кидає хату Дубихи й поселюється в самітній колибі. Збирає по горах зілля й ворожить, не знаючи довший час нічого про свого сина. До неї заходить красуня Тетяна. Раз стрічає Тетяна на лісній стежці сина Маври, Гриця Дончука. Гриць захоплюється вродою Тетяни, хоч кохає синьооку Настку. Тут і причина нещастя. Дізнавшись, що Гриць посватав Настку, горда мрійна Тетяна добуває чародійного зілля й дає випити Грицеві. Гриць умирає, Тетяна божеволіє. Романтичне забарвлення надають цій гарній повісті поетичні постаті Тетяни, Маври, циганів, малюнки циганського табору, ворожби, таємні голоси передчуття й фантастична гірська сцена, на якій відбувається подія.

»Поет краси природи й краси людської душі«. Незвичайне захоплення красою природи та буйним світом народної фантастики зближає повість Кобилянської »В неділю рано зілля копала...« з »Лісовою піснею« Лесі Українки та з повістю Коцюбинського »Тіні забутих предків«.

Всі ці твори виникли під впливом нового звороту до давнього романтичного напрямку, у всіх них помітні риси так зв. неоромантизму. Автор останньої повісти — Михайло Коцюбинський належить до ряду найталановитіших українських письменників, що виступили на склоні XIX. в. Звуть його »поетом краси природи та краси людської душі«. Так сильно відчував він і розумів красу природи, так глибоко вмів заглянути в людську душу, знайти й відкрити в ній небуденну красу. Коцюбинський (1864—1913.) народився у Вінниці на Поділлі. Після закінчення Шаргородського »духовного училища« склав іспит на народного вчителя. Деякий час перебував у Бесарабії де йому доручено нищити філоксеру. Боротьба з цим шкідником буйних бесарабських та кримських виноградників послужила йому темою для окремого цікавого оповідання »Для загального добра«.

З причини важкої хвороби на ревматизм покинув державну службу й одержав місце при статистичному відділі Чернігівської земської управи. Тут перебував до кінця життя, беручи живу участь у громадських справах. Для підкріплення здоров'я, виїздив на Капру, то знов в гуцульські гори до Криворівні.

Від 1890. р. почали появлятися друком його оповідання й новели, як »П'ятизлотник«, »Для загального добра«, »Ціпов'яз«, окремо в різних часописах. Із таких оповідань постали згодом збірки: »В путах шайтана«, »У грішний світ«, »Поєдинок«, »Дебют.« У своїх оповіданнях, з яких перші мають ще сліди давньої реалістично-побутової школи Левицького й Мирного, дав Коцюбинський образ сучасного йому життя не тільки на Україні, але й поза її межами, поширюючи давню тематику новими темами з бесарабського та кримського життя.

У двох основних напрямках пішла вся літературна творчість Михайла Коцюбинського: він розвинув мало ще до його часів розвинену в українському письменстві психологічну новелу й продовжував жанр соціяльної повісти. З часом звільнився також від впливу Нечуя-Левицького і знайшов свій власний шлях. Тематика його оповідань така: безвихідне лихо соціяльного ладу. (»Ціпов'яз«, »Фата Моргана«), перші зародки протесту проти цього лиха (»Під мінаретами«), жахливі у наслідках зусилля ногасити цей протест (»Він іде«, »Сміх«, »Persona grata«). людська темнота, дикі інстинкти, апатія (»В путах шайтана«, »На камені«, »Лялечка«, »Поєдинок«, »Дебют«) та поруч цього гарні поривання людської душі (»Помстився«, »П'ятизлотник«).

Такий гарний зрив людської душі є основою оповідання **„П'ятизлотник"**. Стара Хима, підкладаючи солому в піч, турбується, що свій хліб минувся, а купити нема за що. Та сама гризота, що в хаті останній шматок хліба минувся, а на заробітки нема надії, як іржа залізо, гризе душу Хоми. Наступної днини, на свято Введення, чують обоє в церкві про страшний недорід у далеких сторонах. По повороті до дому Хима, переглядаючи в скрині свої полотна, любується срібним п'ятизлотником, що його одержала, як йшла заміж від своєї баби на посаг, і мріяла віддати колись унуці. Хома, якого душу мудить невпинно думка, як добути хліба, просить Химу, щоб дала п'ятизлотник, але вона й чути про це не хоче. Не хоче дати його й тоді, коли в гостину приходить сват і нема чим його погостити. ані тоді, коли сотський із десятником приходять правити подать і забирають свиту з жердки. Лише, коли одної ночі ввижаються їй голодні, про яких читав батюшка на проповіді, відносить Хима за намовою Хоми п'ятизлотник в церкву й віддає на голодних. — Ціна цього невеличкого оповідання не тільки в тонкому психологічному аналізу душевних переживань головних постатей, але також в умінні знайти велику красу душі там, де звичайно її люди й не помічають.

З інших українських письменників умів цю красу відшукати й поставити людям перед очі автор »Ближніх« — Тимотей Бордуляк.

Подібний характер, як оповідання »П'ятизлотник«, має друге оповідання Коцюбинського, а саме »Помстився«, що жемчужиться прекрасними малюнками придунайських країн.

Дуже характерним для вивчення манери писання Коцюбинського є його невеличке оповідання — **»акварель«** »На камені«, типовий твір імпресіонізму, окремого мистецького напрямку, що любується у фрагментах людського життя, що намагається зловити й передати тільки хвилеві настрої людини, що оживлює природу та відтворює її звичайно в багатій грі світла й сонця і в таких настроєвих образах, в яких її бачить око і відчуває душа митця.

Найбільший твір Коцюбинського — повість »Fata morgana« дає образ соціяльних відносин в українському селі напередодні й у добу першої російської революції 1905. р.

Першу частину повісти написав Коцюбинський в 1904, р., другу в 1910. Почав писати ще третю, але не закінчив. »Світове горе — говорить автор у повісті — велике. Прокіп надивився на нього, і вдома і по світах. Скрізь бідні сподом, багаті зверху. Долиною сльози, верхами глум. У поросі люди, як той шпориш придорожній, затолочені сильним, багатим, і нікому крикнути: »Зведись, народе, простягни руку по свою правду! Якщо сам не візьмеш, ніхто не дасть«. І Коцюбинський оповідає, як народ пробував звести руку по свою правду, але не тільки нічого не вдержав, але й руки покалічив... Розвіялися народні сподівання, як »фата моргана«, як і особисті мрії головних постатей в оповіданні: Андрія Волика, його дружини Маланки та його доньки Гафійки.

Подібно, як повість »Fata morgana«, відбиває події 1905. р. повість Миколи Чернявського »Весняна повідь«...

»Тіні забутих предків«. Найкращим твором Коцюбинського, в якому до вершин мистецького оформлення довів він усі свої композиційні й стилістичні засоби, такі оригінальні, такі питомі його великому літературному талантові, — є повість »Тіні забутих предків«, одна з найкращих повістей в українському письменстві. Постала ця повість під враженням краси гуцульських гір, які бачив Коцюбинський у час свого перебування в Криворівні, та буйної поезії гуцульського життя. В тематиці зустрівся Коцюбинський із Федьковичем і Кобилянською. Як і Федькович, як і Кобилянська, виспівав він красу гірської природи та поезію гуцульської душі. Але зробив це на свій оригінальний лад. У повісті, спираючись на народні вірування, на гуцульський фольклор, створив

окремий фантастичний світ із мавками, »чугайстром«, »мольфаром«, »щезником«. Цей фантастичний світ, поруч із іншими високими цінностями повісти, в яку входять прекрасні описи гір, гірських потоків, Черемошу, полонин, незвичайні порівнання, поетичний стиль, вишукана мова з ароматом гуцульської говірки, дозволяє вважати »Тіні забутих предків« поемою гуцульського життя.

Ось фрагмент із повісти, в якій Коцюбинський описує дорогу Івана на полонину:

»Теплим веснянним ранком Іван ішов в полонину. Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай радісно підіймався угору поміж ворининям. Хоч йому тяжко було покидати Марічку, а проте сонце і та шумлива, зелена воля, що підпирала верхами небо, вливали в нього бадьорість. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос.

— Слава Ісусу!...

— Навіки слава.

— По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі од смерекового диму, якими покурились, гострі дашки оборогів з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалась часом дзвінко корова, або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище... А стежка вела все далі, кудись у ломи, де гнили одна на одній колючі смереки, без кори й хвої, як кістяки. Пусто і дико було на тих лісових кладовищах, забутих Богом і людьми, де лиш готури гоготіли та вились гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум. За плечима в Івана росли вже гори і голубіли у далині. Орел здіймався з кам'яних шпиць, благословляючи їх широким розмахом крил, чулося холодне полонинське дихання і розпростиралось небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плуталися ноги, і мохи одягали камінь зеленим шовком.

Далекі гори одкривали один за одним свої хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалося, морські буруни застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинуть на землю та заллять світ. Вже синіми хмарами підпирали край-небо буковинські верхи, оточились блакиттю близькі Синиці, Дземброна і Біла кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерля і Чорногора важким своїм тілом давила землю.

Полонина! Він уже стояв на цій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом і здавалось, що безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг.

Вітер гострий, як наточена бартка, бив його в груди, його дихання водно зливалось із диханням гір, і гордість обняла Іванову душу. Він хотів крикнути на всі легені, щоб луна покотилась з гори на гору, аж до край-неба, щоб захитати море верхів...«

»Співець селянської недолі«. — З не меншим талантом, як Коцюбинський, умів душевні переживання людини схопити, за ними крок у крок стежити — »співець селянської недолі« — Василь Стефаник. Стефаник народився, як син селя-

нина, в 1871. році в селі Русові, Снятинського повіту в Галичині. В гімназію ходив у Дрогобичі, медицину студіював у Кракові. З 1908. р. до 1918. р. був послом австрійського парламенту. Помер у 1936. р.

Перші оповідання Стефаника появилися в 1897. р. в »Праці« Вячеслава Будзиновського і з бігом часу заповнили збірки »Синя книжечка«, »Камінний хрест«, »Дорога«, »Кленові листки«, »Моє слово«, »Земля«. Характер нарисів Стефаника є наскрізь оригінальний, відрубний. Він зупиняється тільки на поодиноких моментах людського життя і висвітлює їх із таким знанням народного життя, з таким розумінням народної психіки. такою вразливістю на людські страждання, що його оповідання залишаться назавжди дорогоцінними перлинами в українській літературі. Так, напр., в нарисі »Діти« Стефаник зупиняється на хвилині, коли дід кладе граблі на межі і в голос починає нарікати на своїх дітей. В »Синій книжечці« показує, як п'яний Антін, пропивши маєток і останню хатину, пускається в світ із синьою службовою книжечкою за пазухою. При тім говорить:

»Іду. Лиш поступив ем си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала. Обтер ем полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й відступив ем цалком. Ой, легко, як каміне грызти. Темний світ наперед мене.«

Темою »Засідання« є сцена громадського суду над бідною Романихою, що вкрала дошку коло церкви, »Святого вечора« — коляди посинілої жебрачки, »Кленових листків« — смерть матері серед безрадного гурту малих дітей, оповідання »З міста йдучи« — розмова селян під час повороту з міста. У нарисі »Стратився« рекрут із туги за рідною накладає на себе руку, в »Лесевій фамілії« Лесиха разом із дітьми б'є мужа-п'яницю, в »Каміннім хресті« Іван Дідух прощається з рідним селом перед виїздом у Канаду. Воєнні страхіття і воєнні переживання лягли в основу оповідань: »Вона — земля«, »Марія«, »Дитяча пригода«. Зокрема сильним у загальному настрої і вислові є оповідання »Сини«, в якому провідний мотив: сини йдуть вмирати за Україну, батьки висилають дітей. Є також серед Стефаникових оповідань ліричні фрагменти, короткі поезії в прозі (»Дорога«, »Моє слово«) чисто суб'єктивного, подекуди автобіографічного характеру. Форма Стефаникових мініятур викінчена й вирізьблена до найменших подробиць; автор висловлюється дуже короткими реченнями, зв'язним, ядерним стилем, користую-

чись для збільшення життєвої правди малюнку і невмолимого трагізму життя місцевим, покутським говором.

Для прикладу мініятурний нарис »Лан»:

Довгий такий та широкий дуже, що оком зіздріти не можеш. Пливе у повітрі, в сонці потопає. Людські ниви заливає. Як широкий, довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадилля бараболь шелестить на нім. Під корчем мала дитина. І хліб і огірок та й мисчина. Чорний сверщок дотулився ніжки та й утік. Зелений коваль держиться подалеки. Мідяна жужелиця борзенько оббігає дитину.

А воно плаче за шелестом бадилля. Та й звернулося і впало. Впало ротом до корча. Б'є піжками, дуже пручається і поволеньки синіє. А посеред розкопаних корчів спить мати. Як рана ноги, бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссям до чорної землі, як камінь. Сонце раде би цілу міць свою на її лиці покласти. Не може її підвести та й за хмару заходить. Чорний ворон знявся, облітає, облітає та й кряче.

Врешті зірвалася. Наслухає, наслухає.

— Ото, я! Коло роботи спати.

Взяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває.

— Добре, що спит. Така мука, така мука єму та й мині з ним. А заробити треба, бо в зимі ніхто не даст. Нагнулася та й копає, борзо, хутко. А той корч обминає. Стільки спокою, доки спить...

Марко Черемшина. Тематикою оповідань, гарним знанням душі селянина, глибоким почуттям до його турбот та його горя зближається до Стефаника Іван Семанюк, якого літературний псевдонім — Марко Черемшина. »З деді Юрія і нені Анни прийшов я на світ 13. липня 1874. р.« — говорить Черемшина у своїй »Автобіографії«. Народився в с. Кобаках, Косівського повіту, в сім'ї сільського дяка. Перші роки життя провів у діда Олексюка, в обставинах стародавнього гуцульського побуту та живих гуцульських традицій. Після закінчення сільської школи віддав його батько в Коломийську гімназію. Правничі студії закінчив у Відні, після чого в 1905 р. зайняв місце адвокатського конципієнта в д-ра Лагодинського в Делятині. Згодом відкрив власну канцелярію в Снятині. Помер 25. квітня 1927. р. в с. Кобаках, куди виїхав відвідати свою матір.

Перше оповідання Черемшини »Керманич« появилося в 1896. р. в черновецькій »Буковині«, якої редактором був Осип Маковей. Слідом за »Керманичем« появилися на сторінках »Літературно-наукового Вісника« та »Буковини« інші його оповідання, що ввійшли в збірку »Карби« (в 1901. р.). Збірка зустріла дуже прихильну оцінку Михайла Лозинського в »Ділі« 1902. р. Адвокатська праця та зв'язані з нею обов'язки стримали автора від дальшої літературної діяльности. Тільки

воєнна хуртовина дала йому нові теми для оповідань, об'єднаних у двох циклах: »Село вигибає« та »Верховина«.

У літературній творчості Черемшини можна виділити три окремі періоди розвитку. До першого можна віднести оповідання »Керманич«, драму »Несамовиті« і його поезії в прозі. На другий період припадає збірка »Карби«, третій — повоєнні оповідання, в роді оповідання »За мачуху молоденьку«. Окремою характерною рисою Черемшини є нахил до ліричного вповивання ситуації та постатей. Ось яким ліричним вступом розпочинається оповідання »Карби«:

»У пригорщі брав би тото зелене село, леліяв би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіть, хитається межи горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає.

Хотів би тоті чічки позбирати, вітрові не дати, в садочку посадити. Та скільки разів рука за ними потягне, стільки разів мерця підіймає. Сухі надмогильні квіти на цвинтарних струпішілих хрестах.

А хоч би позліткою золотити, не повеселіють.

А хоч би їх росою росити, не покрасніють.

Лиш би їх до серця тулити, лиш би ними серце кривавйти.

Най би раз сонце на коміннім вершку сіло, най би на тото село подивилося«...

Такими ліричними тирадами-голосіннями, що їх автор будує на народній поетичній символіці, такими ритмічними речитаціями, що захоплюють музикою слова, постійно перетинає автор біг самого оповідання, яке часто сходить у нього на другий план.

В оповіданні »Туга« тужить Марічка за Юрійком, що пішов на війну:

Заржав кінь у лісі, а я минаюся.

Беру, каже, свій кріс та свого коня, може борше тоту Україну виборемо. А як я коня закосичила та й чорну гриву заплела заплітками, то він присягався, що не на війну, а на василля їде.

— А яка, — питаю, — буде тота Україна?

А він схопився у стременах срібних та й каже: всі гори-долини та й полонини, як земля вширшки, як небо ввишки. Та й душив мене, обіймаючи. Ввесь ліс замаївся, всі трави позацвітали, всі птахи розщебеталися, всі води розіграліся, всі гори порозштрикалися.

А він верг на мене пав'яний вінчик та й битим гостинцем конем заграв. А за ним хлопці, сама охота, самі молодці, легіні грешні, як ліс молоденький. А село каже: то наша сила, наша надія, то наші стрільці, а напередовець — як божа днинка. як сонце в жнивка.

І відлетіли, як орли сизі, як вітер з гаю, як піна бистрої ріки. А я жду, сподіваюсь...

Білю полотно над рікою та й переказую: Може ви десь споїтеся з другими водами та найдете в світі мого Юру, то скажіть йому, що сльозами поливаю полотенце йому на рантухову сорочку білу ...

Піду д'маржині в полонину та й визираю, та виглядаю, а його нема. Коровки пізнають мій страждунок та й мукають, аби милий відозвався, а овечки блеють, та й у травах афини показують. Та кому я їх буду рвати, мої ярочки любенькі?

Та кому я буду скором прятати, коровки красненькі?

А димарка (хата в полонині) каже: нема кому крізь віконце загомоніти, нема кому полонину розвеселити.

А дощик теплий дрібно намовляє: надівайся миленького кождої години. Кажу я до ліщини: зроди горішки для моєго Юри на колядочку!

А до явора крислатого: тримай холод для миленького!

А до кедрини: цвіти голубо на весіллячко...«

В особі Марка Черемшини знайшла гуцульська Верховина знов оригінального й дуже талановитого співця.

Новела. Гарне знання селянської душі виявив також Лесь Мартович, автор збірок оповідань »Нечитальник«, »Хитрий Панько«, »Стрибожий дарунок«. В його більшій повісті »Забобон« помітні є риси письменника-сатирика.

Велику літературну ціну признала критика Тимотееві Бордулякові (помер у 1936. р.), авторові збірки оповідань п. н. »Ближні«. В цих оповіданнях, навіяних теплим ліризмом та подекуди тонким гумором, малював Бордуляк нужденне галицьке село й епізоди із щоденного селянського бідування. Умів спостерігати красу душі в непомітних сірих селянських постатях і вивести її на денне світло. Ясним, спокійним колоритом визначаються його оповідання »Дай, Боже, здоров'я корові«, »Михалкові радощі«.

Лагідним гумором, деколи з примішкою тонкої, легкої сатири навіяні оповідання Осипа Маковея (»Клопоти Савчихи«, »Нові часи«; збірка »Прижмуреним оком«), а теплою гуманністю оповідання Модеста Левицького (»Щастя Пейсаха Лейбермана«, »Забув«).

Як наслідок глибокого вивчення людської душі з'явилися оповідання Дмитра Марковича, зібрані в збірці »По степах та хуторах«, та Богдана Лепкого в збірках »З життя«, »Щаслива година«, »По дорозі життя«, »Кара«, »Село«. Сатиричним забарвленням вирізнюються оповідання з життя духовенства Володимира Леонтовича (Левенка) »Per pedes apostolorum«. Гарний є також його нарис »Я заробив у мого Бога«. Холодом песимізму віє знов від творів Грицька Григоренка. На полі оповідання й новели вирізнилися ще знанням бойківського світу — Юрій Кміт; сміливим добором тем та оригінальністю формальних засобів — Катря

Гриневичева, крім них Гнат Хоткевич (оповідання, повість »Камінна душа«) й Денис Лукіянович, автор оповідання »За Кадильну«.

Культ чистого мистецтва. Значення творчої літературної праці таких письменників, як Франко, Леся Українка, Стефаник, Кобилянська, Черемшина та всіх новелістів у тому, що вони спирали свою творчість на західно-европейських модерних літературних напрямках і нові мистецькі досягнення західно-европейських письменників переносили на український ґрунт. Цей подув із західної Европи овіяв у великій мірі також літературну творчість усіх тих поетів і письменників, яких звичайно об'єднують під назвою »Молода Муза«. Пов'язує їх усіх у першу чергу сильне намагання звільнити поезію від злоби дня, від домагань і потреб громадського життя та віддати її цілком на послуги чистому мистецтву. Безсумнівна заслуга письменників цієї т. зв. »Молодої Музи« в тому, що вони ввели різні прийоми европейського модернізму в українське письменство.

Найвизначнішими представниками »Молодої Музи« виявили себе спокійний та зрівноважений Володимир Бирчак, автор оповідань (остання збірка з 1937. р. »Золота скринка«) та історичних повістей (»Володар Ростиславич«, Василько Ростиславич«); темпераментний буйний у поетичному льоті Василь Пачовський, (автор »Сну української ночі«, ліричних поезій: »Розсипані перли«, історичних драм, із яких найвидатніша »Сонце руїни«); сумовитий лірик і терпкий іроніст Петро Карманський (збірка поезій: »З теки самовбийця«, »Ой, люлі, смутку«, »Пливем по морі тьми«, »Al fresco«, »Кривавим шляхом«); бурхливий, невдоволений фантаст, сміливий у доборі символів Михайло Яцків (автор збірок »В царстві сатани«, »Adagio consolante«); журливий і розспіваний Степан Чарнецький (збірка лірик: »Сумні ідем«); химерний аристократ Остап Луцький (»В такі хвилі«); нервозно-талановитий Осип Турянський (»Поза межами болю« — образи переживань у часи першої світової війни); вибагливий ерудит Михайло Рудницький та оригінальний співак осени й зів'ялого листя — Богдан Лепкий.

Своїм власним шляхом ішли: Василь Щурат, лірик, визначний учений, перекладач »Пісні про Роланда«, »Нібелунгів«, »Слова о полку Ігореве«, та Олександр Козловський, автор збірки поезій »Мірти й кипариси«.

З придніпрянських поетів цьому самому культу чистого мистецтва віддавалися: »жрець краси« - Микола Вороний;

Агатангел Кримський (визначний оріенталіст, автор збірки поезій на екзотичні теми »Пальмове гілля« та повісті, »Андрій Лаговський«); Людміла Василевська (псевдонім: Дніпрова Чайка), авторка мініятур у прозі: »Морські мелодії«; песиміст Микола Філянський; »поет моря й степу« — Микола Чернявський та Христа Алчевська, поетеса настроїв, повна ніжної туги за красою, квітами та сонцем (збірки: »Туга за сонцем«, »Вишневий цвіт«, »Пісні серця і просторів«, »Встань, сонце«).

Богдан Лепкий. Народився 9. листопада 1872. р. в подільському селі Крегулець у священичому домі, помер 21. липня 1941. р. Народну й середню школу закінчив у Бережанах, університетські студії у Відні, у Львові, Кракові. Після закінчення університету був гімназійним учителем в Бережанах, а з 1899. р. у Кракові. В час першої світової війни працював у таборах біженців та таборах воєнно-полонених в Австрії й Німеччині, де викладав історію української літератури. Потім став професором університету в Кракові.

Поетичні твори Богдана Лепкого, що заповнили збірки: »Осінь«, »Листки падуть«, »Над рікою«, »З глибин душі«, »Поезіе, розрадо одинока« — визначаються висловом щирого почування, тонкою вразливістю поета на красу природи та вибагливою, викінченою формою. У 1911. р. написав Лепкий поетичний твір п. н. »Голос надії«, в якому вказував на близьку світову хуртовину. Тоді писав:

»А я кажу вам: день іде,
Іде така година,
Коли ні тут, ні там, ніде,
Кордонів жадних не буде,
Лиш даль далека, сина.

А я кажу вам: близький час
І хвиля недалека,
Що буря звіється нараз,
Згуртує і змітає нас
І зблизька, і здалека.

Хто каже вам, що все одно.
Де жити, як вмирати,
Той тягне вас в багно, на дно,
Той вам дає без дна судно
І каже кермувати.

А я вам кажу: майте слух,
І позір тому дайте,
Що вам говорить волі дух
Про близьку хвилю заверух
І хвилі тої чайте!...

Крім ліричних поезій писав Лепкий оповідання, навіяні тужливими спогадами та сердечним теплом про українське село, обряди й звичаї в ньому. Дав також ряд повістей: »Під тихий вечір«, »Сотниківна«, »Зірка«. Найбільше розголошення здобула собі велика історична повість »Мазепа« (поодинокі її частини: »Мотря«, »Не вбивай«, »Батурин«, »Полтава«), в якій автор звеличав постать великого українського гетьмана та його велику ідею української державности.

На полі історичної повісти виявили ще свою творчість Адрій Чайковський (»**Пебратими**«), Осип Назарук (»**Ярослав Осмомисл**«, »**Роксоляна**«). Юліян Опільський (»**Іду на вас**«, »**Сумерк**«, »**Ідоли падуть**«, »**В царстві золотої свободи**«), Осип Маковей (»**Ярошенко**«), Катря Гриневич (»**Шестикрилець**«), Микола Голубець (»**Жовті води**«), Ф. Дудко (»**Великий гетьман**«).

7. Серед першого буревію.

Революційні настрої. Воєнна хуртовина в 1914—1919 рр.

Така хвилина, про яку писав Лепкий в поезії »Голос надії«, надійшла. Знявся страшний буревій, прошумів понад світом, прошумів із окремою силою над Україною. Потряс основами життя цілої нації і відбився могутнім відгомоном у літературі. Перші ознаки великої хуртовини виявилися вже у тих революційних настроях після російсько-японської війни в 1905. році, які натхнули Франка написати »Мойсея« та відбилися в повістях Коцюбинського »Фата моргана«. Після цього розгорнулися події світової та визвольної війни. В кінцевому висліді загорілося світло »кривавої зірки«, від якого до сьогодні кривавим відблиском грають Дніпрові хвилі. Всі ці буревійні події знайшли свій відгомін у літературних творах, у яких стільки ж противенств, хвилювань, суперечностей і неспокою, скільки їх було в житті всього народу в останніх десятиріччях,

Висловом таких внутрішніх хвилювань, стихійних вибухів революційних настроїв та трагічних суперечних потрясень є уся літературна творчість Володимира Винниченка (нар. 1880. р.). Він брав видну участь в українському революційному русі. Як письменник виявив великий стихійний талант у довгій серії оповідань, повістей та драм. Характерну особливість творчости Винниченка становить сміливість у виборі тем та своєрідне їх висвітлення. Цікавлять його різні, часто дразливі питання родинного та суспільного життя і він сміливо вказує на різні »щаблі життя«, вишукує життєві контрасти передусім на соціяльному підкладі і намагається вияснити причини »дисгармонії« в людських взаєминах. »Краса і сила«, нужда й горе, боротьба з визиском тіла й душі, прагнення щастя серед тяжких, сірих днів — це мотиви його оповідань, (»Краса і сила«, »Кузь та Грицунь«, »Історія Якимового будинку« і ін.), повістей (»По — свій«, »Рівновага«, »Голота«, »Божки«, »Записки Кирпатого Мефістофеля«) та драм (у роді »Щаблі життя«, »Memento«, »Базар«. »Брехня«, »Закон«, »Гріх« і ін.). Вплив Винниченка позначився на

творчості Архипа Тесленка, що залишив збірку оповідань »З книги життя« (найкраще: »Стрaчене життя«) та на творчості Наталії Романович-Ткаченко.

Без сумніву, є в Винниченка оригінальний талант, є сила вислову, є рух, є динаміка в його творах, є цікаві образи з побуту пролетаріяту, є відгомін революційних настроїв, але є також очевидні намагання автора деякі, низькі людські інстинкти, гін до задоволення життєвих насолод та розкошів виправдати за всяку ціну окремою, своєрідною життєво-гедоністичною філософією. Ось у цьому від'ємна риса Винниченкової творчости, далекої від психіки й розуміння українського громадянства.

Із творів Винниченка широке розголошення здобув собі трьохтомовий утопійно-авантурничий роман »**Сонячна машина**«. В романі намагався письменник провести основну думку, що не колектив, не пролетаріят, а тільки геніяльні одиниці можуть ущасливити народ.

Поезія Олеся. — Чупринка. Бурхливі настрої революційних часів та глибокі переживання першої світової і української національно-визвольної війни знайшли також вислів засадничо відмінний, порівнюючи з Винниченком.

Олесь — це псевдонім Олександра Кандиби. Поет народився в 1878. р. на Слобожанщині. Перша збірка його поезій »З журбою радість обнялась« появилася в 1907. р. і завдяки їй Олесь зайняв відразу чільне місце на тодішньому українському Парнасі. Вибіг поет на світ »у майовий день«, коли »шумів травою степ широкий«, і вдарив у дзвінкі життєрадісні акорди особистої й громадської, національно-революційної лірики.

Ось вислів його перших гарних надій і сподівань.

Сніг в гаю... але весною
Розів'ється гай...
...Може долею ясною
Зацвіте мій край.

В небі мла, а сонце гляне,
Мла ростане вмить...
Може й мій народ повстане,
Морем закипить...

Такі гарні мрії й сподівання овівають душу поета повним оптимізмом і відбиваються у його лірі бадьорими, життєрадісними акордами:

Сонце на обрії, ранок встає, —
Браття, вставайте,
Сонце стрівайте:
Ранок встає!...

Але в міру того, як стали підноситися вгору супротивні хвилі реакції царату, зродилися сумніви, чи всім доведеться

побачити вимріяну весну народного щастя. Ця зневіра знайшла прекрасний вислів у символічнім образі в поезії »Айстри«.

Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умились росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать...

І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні, —
І в мріях ввижалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...

Так марили айстри в саду восенц,
Так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрівав їх холодним дощем
І плакав десь вітер в саду за кущем...

І вгледіли айстри, що вколо тюрма...
І вгледіли айстри, що жити дарма,
Схилились і вмерли... І тут як на сміх
Засяяло сонце над трупами їх«, (1905. р.)

Все ж таки від першого свого-виступу Олесь віддав свій талант на послуги національним ідеалам. Його муза постійно голосним, бадьорим покликом відзивалася в моментах повсякчасного народного зриву, а в добу розчарувань відкликалась щирим, повним болю стогоном за втраченими надіями...

Стою один...

— писав поет на еміграції —

...журюся самотно на руїні,
Співаю щось помалу і без слів...
Нудні мої пісні, як нудно на Вкраїні,
Серед могил і зломаних хрестів.

Поруч мотивів національно-громадської лірики в Олеся є також мотиви особистої, інтимної лірики, ніжної, часто сумовито-елегійної, часто химерно-настроєвої, завжди тонко викінченої у вислові:

Коли хочеш знать, серденько,
Як тебе люблю, —
Єсть тут гай один близенько,
Там щебече соловейко
Про любов мою.

Ліризмом навіяна також символічна драма Олеся »Що дорозі в казку«; нотки сатири бринять у »Перерві«.

Трохи пізніше від Олеся виступив у літературі Грицько Чупринка (1879—1921) і вже в перших збірках своїх поезій: »Дзеньки-бреньки«, »Ураган«, »Метеор«, »Сон-трава« — показав себе вибагливим віртуозом форми. В його поетичних

творах музика слова, легкість ритмічної будови й багатство рим доходять часом до вершин технічних досягнень.

Напр.:

Поміж листом, поміж рястом
Дзвінко,
Гінко,
Дрібно. часто
Соловейко виграє...

Або: З вікна. Зимовий етюд..

Мов пушинки,
Порошинки,
На покрівлі,
На будівлі,
Ніжно падають сніжинки,
Так легенько
Б'ються, б'ються,
Так тихенько
В'ються, в'ються
В сніговій молочній млі,
Мов не хочуть пригорнутись,
Мов бояться доторкнутись
До змертвілої землі, —
Там, де квіти,
Первоцвіти,
Де лілеї,
Орхідеї,
В світосяйнім колориті
Цишно, ніжно
Розвивались,
Дивовижно
Розцвітались
Під одчиненим вікном.
Там сніжинки,
Порошинки
Обгорнули всі билинки
Сріблом витканим рядном.

(Із збірки »Сон-Трава«, 1911. р.)

Дзвінка струна творчости Чупринки ввірвалася передчасно: поет загинув, розстріляний більшовиками.

Нові умовини. Від 1917. р. обставини народного життя на Придніпрянській Україні зазнали корінних, повних змін. Після короткотривалого тріюмфу української національно-державної ідеї перевалилася на Україну червона хвиля диктатури пролетаріяту, затопила всі давні цінності, пригасила народні сповідання. Після короткої, хоч великої радости, коли здійснилися найкращі мрії народу прийшли хвилини великих розчарувань. Політичні й економічні умовини життя ввесь час не були сприятливі для розвитку літератури. Зі зміною настроїв громадянства — щирою, чи нещирою — зміняла орієнтацію преса, творилися щораз нові угрупування письменників. У 1917.р. відновлено „Літературно - науковий вісник", що виходив до 1919.р. Виникли також органи: „Шлях" (1917. р.) і „Мистецтво" (1919. р,). Одночасно з 1917. р. починаючи, виходив бібліографічний журнал „Книгар" (1917 — 1919. рр.). У 1921.р. почали виходити в Харкові „Шляхи мистецтва", що об'єднали всіх молодших українських письменників. Появились також незалежні альманахи, що були виразом думок, настроїв та літературних уподобань деяких гуртків письменників. Такими альманахами були „Літературно - критичний альманах"; „Му-

заГет" (з національним забарвленням), „Червоний вінок" і „Зшитки боротьби" (з поклоном „Новим формам життя"), „Гроно", „Жовтень" (останній з гаслами пролетарської поезії). Гуртки письменників „Плуг" (спілка селянських письменників), „Гарт" (спілка пролетарських письменників), „Ваплітє" (Вільна Академія пролетарської літератури), нова група „Аспіс", що розпалася на гурток „Ланка" і групу „неокласиків", — висували щораз нові пробоєві заклики, ставили щораз нові завдання і цілі літературі. Вкінці постановою партії ліквідовано 1932.р. всі літературно-мистецькі угрупування і утворено єдину всесоюзну спілку радянських письменників, на чолі якої стояв М. Горький.

За цей час поезія послідовно розриває з давніми досягненнями, давніми традиціями і пробує відбити в своєму ритмі, в своїй строфічній будові прискорений рух міського життя, гук моторів, свист сирен, льот літаків, використовуючи на свій лад і для своїх цілей сміливі поклики італійського поета Марінетті, що проголосив тезу: „ми прославляємо любов до машини". Зрештою усю літературну творчість із часів після першої війни характеризує якийсь неспокій, нервозне шукання нових форм і засобів вислову. В погоні за оригінальністю поети кидаються від одного літературного напрямку до другого, нерідко відкидаючи те, що самі колись славили. Мінливе чергування думок і літературних напрямків разом із помітним культом поетичного слова є характеристичною рисою літературних творів останніх десятиріч.

Одначе, поезії та письменству взагалі накреслено було над Дніпром швидко межі й визначено точно ідеологічні напрямні. Треба було писати під диктат, славити існуючий режим, співати пісні в його честь, поетичним словом „закріплювати здобутки революції", захоплюватися „новим, квітучим, радісним життям". І тут розпочалася трагедія українських письменників. Одні з них, сильніші характером, не хотіли нагнутися і пішли під розстріл (Грицько Чупринка, Дмитро Фальківський, Григорій Косинка, Олекса Близько), або самі наложили на себе руки, як це зробив Микола Хвильовий. Про багатьох інших слух загинув, їх слід пропав. Ще інші занепали духово і разом із тим самохіть погасили в собі іскри поетичного польоту. До останніх належить Павло Тичина.

Поезія Тичини. Павло Тичина, без сумніву, один із найталановитіших поетів новітніх часів (народ. 1991. р.), розпочав літературну творчість з 1918. р. збіркою „Сонячні кларнети". Вслід за нею пішла збірка „Золотий гомін". Разом із їх поя-

вою виринула на обрії українського літературного життя нова, свіжа, оригінальна поетична сила. Тичина виступив із новими засобами поетичної творчости, із „сонячними кларнетами", „золотим гомоном слів", сполучаючи багатство нових образів і нових символів із музикою нових мелодій. Сонячність настроїв, гомінкі акорди, віра в перемогу національних поривань, евфонія музичного слова — це питомі риси його поезії в ранніх часах творчости. Колись співав Тичина:

Гаї щумлять —
Я слухаю,
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся — дивуюся,
Чого в душі моїй
так весело.

Я йду, іду —
Зворушений,
Когось все жду —
Співаючи,
Співаючи — кохаючи,
Під тихий шепіт трав
Голублячий.

Гей дзвін гуде —
Іздалеку,
Думки пряде
Над нивами,
Над нивами — приливами,
Купаючи мене
Мов ластівку.

Щось мріє гай
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить-тремтить ріка,
Як музика.

Колись умів також Тичина оригінальним ладом дати прекрасний вислів своїм національним почуванням, напр. у поемі „Скорбна мати" релігійним образам надавав український національний колорит.

Проходила по полю —
Зелене зеленіє...
Назустріч Учні Сина:
Возрадуйся, Маріє!

Возрадуйся, Маріє:
Шукаємо Ісуса.
Скажи, як нам простіше
Пройти до Емауса.

Звела Марія руки,
Безкровні, як лілеї:
Не до Юдеї шлях ваш,
Вертайте й з Галілеї.

Ідіте на Вкраїну,
Заходьте в кожну хату —
Ачей вам там покажуть
Хоч тінь його розп'яту...

Але часи змінилися. Разом із новими збірками „Вітер з України" (1924), „Партія веде" (1934), „Чернігів", „Чуття єдиної родини" (1938) — прийшли обов'язкові пеани радянській владі, славлення „нового творчого життя" і разом з цим прийшло пониження колишнього поетичного льоту.

В промінні кривавої зірки. Поетична творчість українських письменників останніх років розвивалася в різних обставинах життя і йшла різними шляхами. Ця розбіжність не тільки в ідеології, мотивах, провідних думках і тематиці, але подекуди також у формальних засобах творчости зарисовується, очевидно, в першу чергу між поетами Придніпрянської України і поетами по цей бік Збруча.

Між поетами Придніпрянської України можна вирізнити окремі групи наймолодших поетів, а саме: символістів, футуристів, представників пролетарської поезії, неоромантиків і неокласиків. До групи письменників, у яких помітний нахил до символізму, належать: Яків Савченко, автор збірок: „Поезії", „Земля"; Олекса Слісаренко, автор збірки „На березі Касталь-ському"; Микола Терещенко, автор ряду збірок, м. ін. „Лабораторія", Чорнозем", „Поеми"; поет Полісся, Дмитро Фальківський (збірки „Обрії", „Полісся"); песиміст Євген Плужник (збірки„Дні", „Рання осінь"); Володимир Ярошенко — автор збірок „Світотінь" і „Луни" та наймолодший з них Теодор Осьмачка автор збірок „Круча"„ Клекіт". Сюди можна також зарахувати Дмитра Загула (родом із Буковини), автора збірок „З зелених гір", „На грані", „Мотиви"; Володимира Кобилянського, автора збірки „Мій дар".

Представниками українського футуризму, що, нехтуючи засобами давнього мистецтва та руйнуючи їх, „брали під ноги Шевченка" і в своїх писаннях — за оцінкою деяких критиків — „пробували ходити догори ногами"є Михайло Семенко, автор збірки „**Prélude**", „П'єро кохає" та Юрій (Гео) Шкурупій („Психотези", „Барабан", „Жарини слів").

Найзамітнішою рисою футуризму — це звукове експериментаторство словом, позбавленим змісту. Напр.:

Хайль семе нкоми
Ихайль кохайль альсе комих
Ихай месен михсе охай
Мхайль кмс мнк мих мих
Семенко енко нко михайль
Семенко мих михайльсе менко
О семенко михайль!
О михайль семенко!

М. Семенко: »Автопортрет«.

Представниками пролетарської поезії, поетами робітничого побуту є Василь Еллан (збірка „Удари молота і серця"), І. Кулик, Василь Чумак („Заспів"), Валеріян Поліщук (м. ін. „Сонячна міць", „Вибухи сили", „Радіо в житах") і Володимир Сосюра.

В. Сосюра (народ. 1898. р.) здобував освіту серед тяжких умовин і згодом брав участь як активний борець у червоноармійських загонах під час громадянської війни. Його пролетарське минуле, участь в червоній армії і збірка »Червона зима« (1921. р.), в якій оспівав свої особисті воєнні переживання, затримали його на більшовицькому Парнасі, хоч у його дуже талановитих поезіях нераз відзивалися струни націоналістичної лірики, нераз дзвеніли нотки ідеалізації минулого України (поема »**Мазепа**«).

До гуртка неоромантиків зараховують „архітекта слова" Миколу Бажана і „поета моря" Юрія Яновського.

Одначе найкращі досягнення на ділянці поетичного слова можуть виказати поети-неокласики. Спираючись у своїй літературній творчості на досягненнях попередників, шукали вони гармонії в житті, шукали її у поезії. Один із них — Павло Филипович — є автором збірок „Земля і вітер", „Простір". Другий — Микола Зеров — знавець класичних літератур — дав „Антологію римської поезії" і збірку „Камена". До неокласиків належить також Михайло Йогансен, автор збірок „Д'горі", „Революція", „Ясень". Але найталановитішим їх представником є Максим Рильський.

Максим Рильський. Народився 20 (н. ст.) березня 1895. р. в Києві. Є сином відомого київського „хлопомана" товариша Володимира Антоновича, Тадея Рильського. На літературне поле виступив у 1910. р. із збіркою „На білих островах". Слідом за нею появився довгий ряд дальших збірок: „На узліссі" (1918. р.), „Під осінніми зорями" (1919. р.), „Синя далечінь" (1922. р.), „Поеми" (1924. р.), „Крізь бурю й сніг" (1925. р.), „Тринадцята весна" (1926. р.), „Де сходяться дороги" (1927.р.), „Гомін і відгомін" (1929. р.), „Знак терезів" (1933. р.), „Київ" (1935 р.), „Літо" (1936. р.), „Україна" (1938. р.), „Збір винограду" (1940. р.).

Поезія Рильського захоплювала колись античним спокоєм чіткою витриманістю у формі. Поет розгортав колись прекрасні українські краєвиди, співав пісні у хвалу молодого кохання линув думкою у „синю далечінь" минулого і знаходив у ній мотиви для своєї творчости. Колись умів Рильський ніжним музичним словом зворушувати почуття:

Цвітуть бузки, садок біліє
І тихо ронить пелюстки.
Напівзабуте знову мріє,
Як помах милої руки.

У небі вітер кучерявий
Колише теплую блакить,
І на землі гойдає трави,
І затихає, й знов шумить,

І раптом схоплює на крила
Хвилясті співи журавлів,
І знов душі все, що любила,
Нагадує хвилястий спів,

Але змінилися часи і змінилися мотиви поезії Рильського. На місце оригінальних творчих задумів прийшла офіційна шаблонова тематика за наказом партії. Все таки висока культура поетичного слова, прекрасні формальні засоби в нього за-

лишилися, доказом чого може служити хочби ось така його строфа:

»Ми збирали з сином на землі каштани,
Ми дивились довго, як хмаринка тане,
Як хмаринка тане, як синіє синь,
Як колише вітер струни павутинь... (1936. р.)

Ця висока культура письменника і краса його поетичного слова виявилися в його великій „віршовій повісті" „Марина", над якою працював Рильський пять років і яка появилася в 1933. р. Темою поеми — занапащення польським паном долі сільської дівчини в добу кріпаччини та її помста. Ось один фрагмент поеми:

Високі сосни, вам кладу поклін!
Хоч, України польової син,
Я більше звик до дуба, до грабини;
До тих гаїв, де теплої години
Лише осика шепчеться ясна;
Хоч край мого дитячого вікна
Береза довгі розпускала віти,
Але навчився я і вас любити,
Пишнозелені, пишноголосні.
Ваш гомін десь у сивій давнині
Зродився й виник. Дні і покоління
Змінялися; старих церков каміння
Сипучим розпадалося піском;
Хмельниччину та Уманський погром,
Неначе мох, легенди обростали,
І хижоокі вершники ушкали
Навчились продавати шашлики,
Тай вам не раз від людської руки
Лихо бувало і жорстока знута, —
А пісня та, од вітру перечута,
Із роду в рід незмінена ішла.
їй рівне все: криваві ті діла,
Що з них історія сплелася наша,
Чи чумака притомленого каша,
Мисливця непристойний анекдот,
Чи шепотіння смертних двох істот,
Що присяглись в любові невмирущій...
Хай літні ночі йдуть скороминущі,
Хай осені прощання золоте, —
Ви, наче море, глухо шумите.
Байдужі до життя, неначе море.
Живиці стигне капливо прозоре,
Дрімає проти сонця смолокур,
У небесах, як довгий, рівний шнур,
Летять і гаснуть птиці косокрилі, —
А ви в своєму сонному дозвіллі
Гойдаєтесь, як щогли кораблів,
І тільки часом монотонний спів
Вам дятел монотонний протинає.

Тож як у небі блискавка заграє,
Як грім застогне, злива зашумить, —
Мелодія соснових верховіть
Лише гучніша, та не інша стане.
Все на землі відоме вам і зване,
Високі сосни! Вам кладу поклін!
На пагорбі між двох ясних долин,
Де бір до бору сходились краями,
Стояла корчма...

(Глава шоста)

По цей бік Збруча. Поезія Є. Маланюка. Споміж поетів по цей бік Збруча вибилися в час після першої світової війни: Роман Купчинський, Олесь Бабій, Юра Шкрумеляк, Микола Матіїв - Мельник, з молодших Богдан Кравців, (сильні, ковані „Сонети і строфи"), Юрій Косач („Черлень". Мить із майстром"), Богдан Антонич („Привітання життя", „Три перстені"), Святослав Гординський („Буруни", „Барви і лінії", переспів „Слова о полку"), Наталія Лівицька („Вогонь і попіл"), О. Ольжич („Рінь"), Л. Мосендз.

Визначне місце поміж ними усіма зайняв Євген Маланюк, якого поезія завдяки основному тонові глибокого національного патосу та вибагливій культурі поетичного слова здобула собі загальне признання. Маланюк народився 1897. р. на Херсонщині. Як старшина армії УНР емігрував до Чехії, де закінчив господарську академію. Після того жив у Варшаві. Його поетичні твори зібрані в збірках: „Стилет і стилос", „Гербарій", „Земля й залізо". „Земна Мадонна".

Поезія стрілецького життя. Окремим характером визначається поезія стрілецького життя. Великий ідейний зрив, що завів квіт української молоді в 1914.р. в ряди Українських Січових Стрільців і розсипав їх на полях битв, розбудив стрілецьку творчість, у якій знайшла вираз збірна психіка українського стрілецтва, виявилися його почування, його надії, його розчарування та підбилися переживання поодиноких стрільців. Творчість УСС-ів залишила слід в українській літературі і в українському мистецтві. В літературній творчості улюбленими жанрами були сатира та пісня.

Сатира з серіозним ідейним підкладом мала на меті підбадьорити Січове військо у важких хвилинах военних трудів, очистити стрілецьке життя від усякої домішки самолюбних цілей та особистих амбіцій. Стрілецька поезія відтворювала образ стрілецького життя. Поезії стрільців, що виникли під впливом настроїв і переживань на фронті, нагадують генезисом усної народної поезії. Стрілецькі пісні швидко перейшли в уста на-

роду й стали власністю народу. Споміж цих пісень здобули собі широке розголошення: „Ой, у лузі червона калина похилилася“ — Степана Чарнецького, „Ой, видно село, широке село під горою“ — Льва Лепкого, „Питається вітер смерти“ — Юри Шкрумеляка, „Ой упав стрілець“ — Михайла Гайворонського. Із жартівливих пісень здобули популярність: Льва Лепкого „Бо війна війною“, „Казав мені курат на сповіді . . . “, з любовних: М. Гайворонського „Їхав козак на війноньку“, Р. Купчинського „Човен хитається серед води“ й „Зажурились галичанки“. Після переходу Українських Січових Стрільців за Збруч у 1919. р. виникла пісня Р. Купчинського „Ой та зажурились“. На полі стрілецької пісенної творчости висунулися в першу чергу: Роман Купчинський і Лев Лепкий. Поруч них належали до стрілецького Парнасу: Ю. Назарак, М. Голубець, Ю.Шкрумеляк, В. Бобинський, А. Лотоцький, А. Баландюк, Л. Луців, М. Угрин - Безгрішний. Драматичне письменство поставлене в стрілецькій творчості тільки одною комедією „Штурм на полукішки“. В ділянці прозової творчости розвинулися нариси, спогади, літописи й новели,

Тут здобули заслуги: А. Лотоцький, А. Бабюк (Ірчан), В. Кучабський, Д. Вітовський, О. Назарук, В. Дзіковський, Лев Новіна - Розлуцький, М. Угрин - Безгрішний, Мирон Заклинський. Свої твори вміщували Українські Січові Стрільці в різних журналах і в окремому органі „Шляхи“, що з 1915. р. став виходити у Львові під редакцією Ф. Федорцева. В 1916. р. появився Стрілецький календар на 1918. рік. У 1917. р. вийшло перше число літературного збірника українського січового війска п. н. „Червона калина“. Зредагував його М. Угрин - Безгрішний. У 1917. р. мистець Лев Гец виготовив спільно з молодим поетом В. Бобинським велику Антологію УСС. Ця видатна праця написана рукописно на зразок старовинних книг.

Стрілецьке життя, буйні мрії, гарячі почування та палкі поривання молодих ідеалістів, що йшли в розріз із твердою дійсністю, лягли згодом в основу повісти Романа Купчинського: „Заметіль“, що складається з трьох частин: „Курилася доріженька“, „Перед навалою“, „У зворах Бескиду“.

Оповідання й повість. На розбіжних шляхах. Переживання з часів першої світової та визвольно - національної війни дали також іншим письменникам теми для повістей та оповідань. Змагання українського війська з більшовиками лягли в основу повістей Федора Дудка п. н. „Чорторий“. „Квіти і кров“, „На згарищах“, „Прірва“. Дуже цікавий образ життя волинського села напередодні і в часах війни дав — Улас Самчук

у повісті „Волинь". Повість „Волинь", в якій автор виявив небуденний талант, належить до найвидатніших явищ української літератури в останніх роках. Живим, оригінальним стилем, у сильних образах вивів знов Юрій Липа боротьбу українських партизантських частин із більшовицькою навалою в збірці оповідань п. н. „Нотатник". Малюнки воєнного середовища, різні воєнні ситуації та ряд типових постатей українського війська пересунув О. Бабій у повістях „Останні", „Дві сестри". В тематиці оповідань та повістей останніх часів воєнні переживання висунулися на перше місце. Треба підкреслити, що письменники на цій ділянці письменства поширили сюжети на техніку, затрималися на чужинних краєвидах, постаттях, типах, дали образи міського життя, морських пейзажів, екзотичної природи.

В прозовій творчості відзначалися в останніх роках по цей бік Збруча: Василь Софронів - Левицький („Липнева отрута"), Юрій Косач (замітне оповідання: „Змія"; повість „Сонце в Чигирині"), Галина Журба: „Зорі світ заповідають", Ірина Вільде ,(новели „Химерне серце"; повісті „Метелики на шпильках", „Б'є восьма", „Повнолітні діти") і Наталена Королева (збірка оповідань „Інакший світ", автобіографічна повість „Без коріння"). На Наддніпрянщині на полі оповідань і повісти відзначилися в останніх десятиріччях: Григорій Косинка, Михайло Івченко, Гнат Михайличенко, („Блакитний роман"), Валеріян Підмогильний, Б. Гжицький (повість „Чорне озеро"). Антоненко - Давидович, Іван Ле („Роман Міжгір'я", „Україна"), Андрій Головко, Іван Микитенко, Петро Панч, Микола Хвильовий. Оповідання Івченка, що увійшли в збірки „Шуми весняні", „Імлистою рікою", „Горіли степи", відрізняються ліричним підходом до тем та романтичним їх висвітленням. Реалістично-побутові картинки дав Валеріян Підмогильний в оповіданні „В епідемічному бараці" і в збірці „Військовий летун". Спроби заглянути глибше в життя українського села в умовах царської Росії, і в пізніших часах, в умовах радянської влади, очевидно, з обов'язковою ідеологією та обов'язковим тенденційним підходом, піднявся Андрій Головко. Перша збірка його оповідань появилася в 1922 - 1924 рр. („Можу"). Слідом за нею пішов роман „Бур'ян" та повість „Мати". Андрій Головко - письменник, без сумніву - талановитий, вихований в зразках повістей М. Коцюбинського, до якого дуже наближається і тематикою і мистецькими засобами творчости.

Одначе на ділянці прози споміж письменників Придніпрянщини найбільшу силу таланту показав Микола Хвиловий.

Микола Хвильовий. (Фітільов) народився 1. грудня 1893.р, в Тростянці на Харківщині. Походив із робітничої сім'ї. Освіту здобув власною працею. В 1914—1916 рр. перебував у війську. Літературну творчість розпочав поезіями (збірки „Молодість", „Досвітні симфонії"), від яких перейшов на поле новели й оповідання. Був засновником Вільної Академії Пролетарської Літератури („Вапліте"), яку більшовики ліквідували в 1927,р. за націоналістичні „ухили". Хвильовий був також ініціятором гарячої літературної дискусії, в якій сам захищав думку про потребу літературних зв'язків із західною Европою, а не з Москвою. За свої націоналістичні погляди зазнав переслідування радянської влади і покінчив життя самогубством в 1933- р. Повне видання творів Хвильового вийшло в 1928 — 1929 рр. Ввійшли до нього, крім поетичних творів, збірки оповідань „Осінь", „Сині етюди" та повість „Вальдшнепи". Оповідання Хвильового талановиті, оригінальні в. поетичних задумах та стилістичних засобах.

Тематикою оповідань зближається до Хвильового Петро Панч автор збірок »**Солом'яний дім**«, »**Мишачі нори**« та повістей »**Голубі еше лони**«, »**Облога ночі**« (1932—1934) і »**Мир**« (1937. р.). Характерною рисою в оповіданнях і повістях Панча — схильність до сатиричних образів.

Драматургія. М. Куліш. На ділянці драматичної поезії великий драматичний талант виявив М. Куліш, що за свою ідейну непохитність томиться десь на засланні. Його слід вважати найвизначнішим представником на полі української драматургії, — не Корнійчука, що своїми гидко - тенденційними драмами топтанням національних українських ідеалів здобув собі популярність в Радянському Союзі, ордени, почесті й достоїнства. Микола Куліш (нар. 1892 р.) був членом літературної організації „Гарт" потім разом із М. Хвильовим стояв у проводі „Вапліте". З його драматичних п'єс („97", „Комуна в степах") окремими ідейними і мистецькими цінностями визначається комедія „Мина Мазайло", в якій автор виявив драматичний талант, майстерність у будові діялогу, тонкий дотеп і передусім залишився вірним сином своєї нації.

На порозі нової історичної доби. Українська література XX. ст.,яка розвивалася серед буревію й громовиці, в дуже складних умовах політичного, суспільного й матеріяльного життя вимагає окремого, систематичного, одноцілого розгляду. Українські письменники розділені не тільки політичними. але й ідеологічними кордонами, йшли в свої творчості не раз зусім протилежними шляхами, виявляючи розбіжність не тільки у виборі тем, підході до них, їх висвітленні, в мистецьких засобах, але

й у розумінні завдань літератури, її напрямних та її ролі в житті народу. Перед дослідником українського літературного життя на порозі нової історичної епохи стоїть важливе завдання звести здобутки літературної праці українських письменників останніх десятиріч під один критерій. Тим критерієм буде: майбутність української нації. З цієї точки погляду прийдеться розглядати деякі літературні факти і явища, виправдати те, що можна виправдати, натомість викинути раз і на завжде все те, що треба викинути.

ЗМІСТ

НОВА ДОБА

стр.

1. Тріюмф народної мови . . . . . 3—22

Іван Котляревський — 3. »Енеїда« — 4. »Енеїда« як літературний твір — 5. Драматичні твори Котляревського — 8. Сатира Артемовського — 9. Громадська сатира Гребінки — 12. Харківський гурток — 13. Квітка-Основ'яненко — 15. Квітчина »Маруся« — 17. Село в повістях Квітки — 20. Під впливом »Полтавки« — 21.

2. На крилах романтизму . . . . . 22—38

Романтизм — 22. Пісенна скарбниця — 23. »Українська школа« в польському письменстві — 25. Представники українського романтизму. Левко Боровиковський — 25. Амврозій Метлинський — 26. Галичина перед виступом Шашкевича — 28. Життєвий шлях Шашкевича — 31. Писання Шашкевича — 33. Слідами Шашкевича — 36.

3. Слово Генія . . . . . 38—61

Ідейний зрив у Києві — 38. »Кирило-Методіївське Братство«. — Микола Костомаров — 40. Життя Тараса Шевченка — 42. Балади Шевченка — 46. »Перебендя« — 48. Історичні поеми — 49. Побутові поеми Шевченка — 53. Суспільні та політичні поеми Шевченка — 55. »Думки« Шевченка — 59. »Назар Стодоля« — 60.

4. Слідами Шевченка . . . . . 61—92

Пантелеймон Куліш — 61. Творчість Куліша — 64. Петербурзька »Основа« — 68. Київська »хлопоманія« — 68. Оживлення літературного життя у Львові — 69. Марко Вовчок — 72. Ганна Барвінок — 75. Олекса Стороженко — 76. Леонід Глібов — 77. Степан Руданський — 79. »Люборацькі« Анатоля Свидницького — 81. Громада письменників-»народовців« — 82. Юрій Федькович — 84. Поетична творчість Федьковича — 86. Повісті Федьковича — 88. Брати Воробкевичі. — Корнило Устіянович — 90. »Снізнений романтик« — 91.

стр.

5. Проти хвиль . . . . . 92—110

Сімдесяті роки на Придніпрянщині — 92. »Емський« указ. Львів — центром — 93. Олександр Кониський — 94. Повісті Конисього — 95. Іван Нечуй-Левицький — 96. Селянський та робітничий побут у повістях Левицького — 97. Повісті Левицького з життя міщанства й інтелігенції — 98. Панас Мирний — 100. »Скошений цвіт« Володимира Барвінського — 103. Борис Грінченко — 104. Володимир Самійленко — 105. Театр. — Михайло Старицький — 106. Марко Кропивницький — 107. Карпенко-Карий — 108. »Суєта« — 109. Під стягом драматичного мистецтва — 110.

6. На верхів'ях . . . . . 110—142

Михайло Драгоманов — 110. Іван Франко — 112. Життя Івана Франка — 113. Оповідання та повісті Франка — 116. Поезія Франка — 120. »Зів'яле листя« — 122. Поема »Мойсей« — 124. Леся Українка — 125. »Титанічний хід по верхогір'ях« — 127. »Лісова пісня« Лесі Українки — 129. Оповідання й повісті Кобилянської. — Н. Кобринська — 130. »У неділю рано зілля копала« — 131. »Поет краси природи й краси людської душі« — 132. »Тіні забутих предків« — 134. »Співець селянської недолі« — 135. Марко Черемшина — 137. Новела — 139. Культ чистого мистецтва — 140. Богдан Лепкий — 141.

7. Серед першого буревію . . . . . 142—155

Революційні настрої. — Воєнна хуртовина в 1914—1919 рр. — 142. Поезія Олеся. — Чупринка — 143. Нові умовини — 145. Поезія Тичини — 146. В промінні кривавої зірки — 147. Максим Рильський — 149. По цей бік Збруча. — Поезія Є. Маланюка — 151. Поезія стрілецького життя — 151. Оповідання й повість. — На розбіжних шляхах — 152. Микола Хвильовий — 154. Драматургія. — М. Куліш — 154. На порозі мової історичної доби — 154.

ВАЖНІШІ ПОМИЛКИ.

Ст.	Надруковано:	має бути:
	Часть І.	
3.	письмснства	письменства
13.	Пановії	Панонії
16.	цьвяхів	цвяхів
53.	Герасим, Смотрицький	Гарасим Смотрицький
58.	Рагоза	Рогоза
61.	неохоті	неохоти
79.	вавів	завів
85.	філосовських	філософських
89.	Воже	Боже
	Часть ІІ.	
10.	рокі	років
11.	Пдвернешся	Повернешся
11.	Ґкраїнським	українським
12.	виявилися	виявилася
15.	Осіяната	Осіяна та
24.	українськик	українських
25.	козацкі	козацькі
29.	узя	узяв
37.	археографіьної	археографічної
44.	темно	темною
49.	внайраніших	в найраніших
49.	високими —	високими могилами
51.	Зазізняка	Залізняка
52.	вчерниці	в черниці
59.	єдинний	єдиний
98.	одружуются	одружуються
98.	вносят	вносять
101.	Чіпна	Чіпка
112.	що клепав серця й сумління свого громадянства, був тим ідейним провідником (повторяється).	
113.	алеміцного	але міцного

8.—